

Ayfer Erkul

Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte

Studiegebied Geschiedenis

“Onder dwang toe te dienen: 1/2 l melk, 2 eieren, 10 st. suiker.”

Hongerstakingen in Belgische gevangenissen: een verkennend
onderzoek (1920-1940)

Proeve ingediend voor het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Promotor: prof. dr. Peter Scholliers

Academiejaar 2016-2017

“To administer by force: ½ l of milk, 2 eggs, 10 lumps of sugar”

Hunger strikes in Belgian prisons: an exploratory research (1920-
1940)

*Ik verklaar plechtig dat ik de masterproef, (titel), zelf heb geschreven.
Ik ben op de hoogte van de regels i.v.m. plagiaat en heb erop toegezien om deze toe te passen
in deze masterproef.*

Datum

Naam + handtekening

“Nonviolence is a Weapon of the Strong.”

Mahatma Gandhi

“One does not expect to be comfortable in prison.”

Suffragette Emmeline Pankhurst

Voorwoord

Ik heb met veel plezier gewerkt aan deze masterproef. Niet alleen aan het onderzoek zelf, met het nodige archiefwerk, maar ook het schrijven en het analyseren waren aangenaam. Een belangrijke reden hiervoor was mijn promotor, professor Peter Scholliers. Hij was enthousiast over het onderwerp, oprecht geïnteresseerd en gaf feedback zoals deze zou moeten zijn: nuttig en relevant. Dank daarvoor, professor.

Dank ook aan de medewerkers van het Rijksarchief in Anderlecht en het Algemeen Rijksarchief 2 - depot Joseph Cuvelier. Zij haalden het ene dossier na het ander op en zochten niet wanneer ik maar dossiers bleef bijvragen.

Dat ik het als oudere werkstudent, met een tweede carrière als journalist, niet gemakkelijk zou hebben om tijdens het maken van deze masterproef mijn tijd zo in te delen dat ik iedereen van mijn gezin, mijn ouders en mijn familie- en vriendenkring de nodige aandacht zou kunnen geven, was van in het begin duidelijk. Ze hebben het mij niet kwalijk genomen, de keren dat ik verstek moest laten gaan of niet de tijd had om te luisteren. Veel dank aan ieder van hen. Mijn grootste dank gaat uit naar de grootste slachtoffers: mijn partner en mijn zoon, die mij de afgelopen maanden meer dan eens als een geest zagen rondsluipen in huis, met wallen onder de ogen en het hoofd elders, ergens in het interbellum. Jean-Marc en Elliot, jullie zijn me lief.

Samenvatting

Deze masterproef onderzoekt het verschijnsel van hongerstakingen in Belgische gevangenissen tijdens de periode tussen de twee wereldoorlogen en de manier waarop dit actiemiddel werden gepercipieerd door de buitenwereld.

Hongerstakingen worden ondergebracht onder de noemer van het geweldloos verzet en worden al eeuwenlang gebruikt in Ierland en India als een manier om iets af te dwingen van een lid van de hogere klasse. Begin twintigste eeuw worden de eerste belangrijke collectieve hongerstakingen georganiseerd in Europa, zoals deze van de Suffragettes en die van de Ierse Republikeinen. Toch is het onderzoek naar deze praktijk vrij recent: pas in de afgelopen twintig à dertig jaar werden hongerstakingen een fenomeen dat uitvoerig werd onderzocht. Over Belgische hongerstakingen, die nog steeds voorkomen in gevangenissen en erbuiten, bestaat er geen onderzoek. Deze studie probeert dat hiaat te verkleinen.

De hongerstakingen in Belgische gevangenissen werden onderzocht aan de hand van krantenartikelen uit het Interbellum en gevangenisdossiers. Door middel van een kritische discoursanalyse van krantenartikels werd nagegaan wat het beeld in de buitenwereld was van hongerstakingen. De gevangenisdossiers, waaronder dagboeken van het medisch personeel en individuele dossiers van gevangenen, werden geanalyseerd door middel van close reading. Het onderzoek concentreerde zich daarbij op de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst. Deze was onder leiding van dokter Louis Vervaeck, de grondlegger van de criminele antropologie in Belgische gevangenissen. Vervaeck was voorstander van een doorgedreven classificatie en een intensieve observatie van gedetineerden.

Tijdens het Interbellum overheerste het medische discours rond hongerstakingen: van hongerstakende gedetineerden werd vermoed dat ze mentaal gestoord waren. Daarom werden ze van hun cel overgeplaatst naar de psychiatrische afdeling. Daar werden ze bijna altijd onder dwang gevoed als ze hun voeding bleven weigeren. Er was amper aandacht voor hun eisen of de redenen van hun protest. De autoriteiten gingen er ook vaak van uit dat hongerstakende gevangenen potentiële zelfmoordenaars waren. Deze vooronderstellingen van mentale stoornis en zelfmoordneigingen worden in dit onderzoek in vraag gesteld. Er werden in dit onderzoek ook vragen geformuleerd rond de veelvuldige dwangvoeding waaraan gevangenen werden onderworpen. In een aantal gevallen was vrij duidelijk dat deze niet nodig was en wordt de vraag gesteld of deze dwangvoeding een poging was om een leven te redden of een punitief middel om gevangenen te doen gehoorzamen.

In de buitenwereld wees het discours over hongerstakingen gedetineerden eveneens in de richting van een voorkeur voor een medische behandeling. Dat bleek na analyse van drie grotere rechtszaken waarbij het hoofdpersonage een hongerstaking deed in de gevangenis. Hongerstakingen werden doorgaans negatief geframed en de hongerstakingen gevangene voorgesteld als onbetrouwbaar. In een aantal gevallen werden hongerstakingen ook politiek gerecupereerd door linkse en rechtse partijen. Uit artikelen die verschenen tijdens de tweede wereldoorlog en na de oorlog blijkt dat vooral collaborateurs, incivieken en krijgsgevangenen. Toch blijkt uit de dossiers van het interbellum dat de politieke dimensie van hongerstakingen in gevangenissen vrij klein was.

Trefwoorden: Hongerstakingen, gevangenissen, dwangvoeding, discoursanalyse, close reading, psychiatrische instelling, Louis Vervaeck

Abstract

This study aims to investigate the occurrence of hunger strikes in Belgian prisons in the Interwar period.

While in the last 20 or 30 years there has been ample study on hunger strikes on ‘bigger’ hunger strikes (the actions of the suffragettes or the Irish nationalists), smaller hunger strikes of unknown prisoners stayed under the radar of academic research. Recently we can see a change, with scholars studying hunger strikes from different angles. In Belgium there is no study available of hunger strikes, so this research can be a step towards filling this gap.

Using a critical discourse analysis on selected newspaper articles of the given period and doing a close reading of prison files, I establish who went on hungerstrike and what the motivation. The reaction of the authorities existed in administering force feedings. The focus of this research is on the psychiatric ward of the prison of Forest, in Brussels, that at the time was under the direction of Louis Vervaeck, the founder of criminal anthropology.

Keywords: Hunger strikes, prisons, forcible feeding, discourse analysis, close reading, psychiatric ward, Louis Vervaeck

Inhoudstafel

Voorwoord	5
Samenvatting	6
Abstract	8
Inhoudstafel	9
Inleiding	12
Deel I: Het concept hongerstaking	17
<i>Hoofdstuk 1: Hongerstaking, een algemene benadering</i>	17
1.1. Verschillende definities	17
1.2. Hongerstakingen, een geschiedenis	18
<i>Hoofdstuk 2: verzet en lichaam in een publieke arena</i>	22
2.1. Het publiek en de media als supporters	23
2.2 Het uitgemergelde lichaam als getuige	25
<i>Hoofdstuk 3: De tegenreactie</i>	28
3.1 Dwangvoeding.....	30
Deel II: Bronnen en methode	34
<i>Hoofdstuk 1: De bronnen</i>	34
1.1 Verantwoording van de periode.....	34
1.2 Krantenarchieven en gevangenisdossiers als bron	35
1.4 De psychiatrische afdelingen	41
<i>Hoofdstuk 2 Methode</i>	44
2.1. Close Reading.....	44
2.2 Discoursanalyse	46
a. Inleiding	46
b. Discours	47
c. Kritische Discoursanalyse (KDA).....	49
d. KDA van Fairclough.....	50
e. Opzet van het onderzoek	52
f. Toepassing van Fairclough	56
Deel III Empirisch deel	60
<i>Hoofdstuk 1. De hongerstakingen in de psychiatrische afdeling</i>	60
1.1. De gedetineerde	61
a. Een voorzichtig profiel.....	61
b. Hongerstaking als mentale ziekte.....	64
c. De gedetineerde in zijn omgeving.....	67
1.2 Het motief.....	69
b. De hongerstaker formuleert een precieze eis	72
c. De hongerstaker protesteert.....	73
1.3 De tegenreactie	74
a. Overplaatsing naar de psychiatrische afdeling	74
b. Overtuigen tot eten.....	75
c. (Dreigen met) Dwangvoeding	76
1.4. Deelbesluit.....	81
<i>Hoofdstuk 2. Het beeld van hongerstakingen in kranten</i>	83
1.1 De zaak Jacques De Keyser	84
a. Achtergrond	85
b. Analyse van de persartikels.....	87

c. Conclusie.....	89
1.2 De zaak rond de hongerstaking te Reckheim.....	90
a. Achtergrond	91
b. Analyse van de persartikels.....	92
c. Conclusie.....	95
1.3 De zaak rond dienstweigeraar Roger Simoens	96
a. Achtergrond	97
b. Analyse artikels.....	98
c. Conclusie.....	100
1.4 Deelbesluit.....	102
Algemene conclusie	103
Nawoord.....	105
Bibliografie.....	106
Bijlage I: dossiers gedefinieerden.....	116
Bijlage 2: Gebruikte krantenartikels	126

Inleiding

Op het ogenblik dat ik deze inleiding schrijf –op 22 mei 2017- zijn in Turkije een leraar en een professor gearresteerd op beschuldiging van lidmaatschap aan een linkse terreurorganisatie. Die dag is het de 76ste dag dat professor literatuur Nuriye Gülmen en Semih Özakça, leraar aan een lagere school, in hongerstaking zijn. Met hun actie, die ze voortzetten in de gevangenis, protesteren ze tegen hun ontslag in de massale ontslagronde die er kwam na de mislukte staatsgreep van vorig jaar.¹

Eveneens in hongerstaking in een Turkse gevangenis is de Franse fotograaf Mathias Depardon, die begin mei werd aangehouden op beschuldiging van het voeren van propaganda voor een terreurgroepering.²

Nog maar pas hebben 1500 Palestijnse gedetineerden in verschillende Israëlische gevangenissen een hongerstaking, die ze begonnen op 17 april, beëindigd. De hongerstakers eisten een humanere behandeling in de gevangenissen.³

Dichterbij huis was er de hongerstaking van de aan de VUB gelieerde professor Ahmedreza Djalali in de Evin-gevangenis in Iran op beschuldiging van spionage. Djalali is intussen gestopt met zijn hongerstaking, maar zit nog steeds in de cel.⁴

Ik zou nog kunnen verder putten uit de recente reeks hongerstakingen in de wereld, maar dat is niet de bedoeling. Dat zou ook onbegonnen werk zijn: de acties die hierboven staan, zijn hongerstakingen die zo opvallend waren dat ze de pers hebben gehaald. Daarnaast zijn er overal in de wereld hongerstakingen die nooit het nieuws halen omdat ze ofwel niet opgemerkt worden in het grote nieuwsaanbod, ofwel, indien het gaat om gedetineerden, nooit tot de buitenwereld doordringen.

Het is duidelijk dat hongerstakingen, meer dan honderd jaar nadat de Britse suffragettebeweging er gebruik van maakte, een protestmiddel zijn geworden voor

¹ Kareem Shaheen, “Two Turkish teachers on 75-day hunger strike detained by police,” *The Guardian*, 22 mei, 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/may/22/two-turkish-educators-on-hunger-strike-detained-by-police>

² Diane Smyth, “Mathias Depardon on hunger strike against detention by Turkish authorities,” *British Journal of Photography*, 24 mei, 2017, <http://www.bjp-online.com/2017/05/mathias-depardon-on-hunger-strike-against-detention-by-turkish-authorities/>

³ Peter Beaumont, “Mass Palestinian hunger strike in Israeli jails ends after visitation deal,” *The Guardian*, 27 mei, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2017/may/27/mass-palestinian-hunger-strike-israel-ends>

⁴ “Opgesloten Iraanse VUB-prof krijgt nog altijd geen toegang tot advocaat,” *De Morgen*, 26 mei, 2017, <http://www.demorgen.be/binnenland/opgesloten-iraanse-vub-prof-krijgt-nog-altijd-geen-toegang-tot-advocaat-bcaa5d98/>

verschillende groepen en individuen: leerkrachten en professoren, journalisten, politieke gevangenen, asielzoekers en vaders die het hoederecht eisen over hun kind.⁵

Mijn motivatie om voor dit onderwerp te kiezen, vloeit voort uit mijn professionele ervaring: als journalist ontmoette ik in de afgelopen jaren verschillende hongerstakers. In Istanbul sprak ik met linkse politieke activisten die door hun hongerstaking zo erg verzwakt waren dat ze in bed moesten blijven liggen. In Damprémy sprak ik de mevrouw die hongerstaakte tegen haar verzekeraar omdat die haar schadevergoeding niet wilde betalen. In het strafkamp van Guantanamo Bay kon ik de hongerstakende terreurverdachten niet spreken, maar mocht ik wel de beruchte stoel zien waarin de terreurverdachten dwangvoeding kregen toegediend.⁶

Het waren allemaal verschillende situaties met verschillende mensen, maar met een constante: ze willen niet meer eten omdat ze ergens tegen protesteerden of iets eisten van iemand.

Wat drijft mensen hiertoe? Waarom gaat iemand over tot het zich onthouden van iets dat essentieel is om te overleven? Of, om het in woorden te zeggen van Michael Biggs te zeggen, hoe rationeel is het om te dreigen jezelf fysiek leed aan te doen om iets te verkrijgen? Immers: *“With a hunger strike, the perpetrator is the victim: A threatens to kill A in order to force concessions.”*⁷

Er is nog een andere constante: ondanks de vele (soorten) hongerstakingen is er weinig onderzoek naar deze praktijk gedaan. De onderzoeken die tot 20 à 30 jaar geleden werden gevoerd, richtten zich, op enkele belangrijke uitzonderingen na, vooral op het medische en ethische aspect van de praktijk. Wat doet een hongerstaking met het lichaam? Vanaf welk moment mag er gedacht worden aan dwangvoeding? Mag men überhaupt dwangvoeding toedienen als de hongerstaker mentaal gezond is, of moet men diens wil –die mogelijk tot de dood kan leiden- respecteren? Hongerstakingen werden in deze studies vaak ook ondergebracht in de problematiek van zelfmoorden in gevangenissen. In haar doctoraatsonderzoek merkte Geneviève Casile-Hugues, momenteel co-directrice van het Institut de Droit Médical et Pharmaceutique aan de universiteit van Marseille, terecht op dat er wat hongerstakingen betreft niet meteen diepgaand theoretisch onderzoek is geweest. Dit

⁵ Bart Roggeman en Greet Wouters, “Ik ga door tot de dood”, *Gazet van Antwerpen*, Metropool Noord, 31 Juli, 2012, 12.

⁶ Ayfer Erkul, “Koppig vasten tot de dood,” *De Morgen*, 12 oktober, 2002, 54.

Ayfer Erkul, “Vrouw in hongerstaking wegens geschil met verzekeraar,” *De Morgen*, 28 juni, 2001, 3.

Ayfer Erkul, “Een rondleiding door de mensendierentuin,” *De Morgen*, 13 Maart, 2010, 24-27.

⁷ Michael Biggs, “The Rationality of Self-Inflicted Suffering: Hunger strikes by Irish Republicans 1916-1923,” *Sociology Working Papers*, 3 (2007): 2.

verklaarde ze door de “nieuwheid van het fenomeen, maar ook door de specificiteit die ertoe bijdraagt de studie van het probleem te reserveren voor artsen”.⁸

Politicoologe Johanna Siméant, die in de afgelopen jaren uitgroeide tot een autoriteit terzake, stelt dat er weinig wetenschappelijk onderzoek is omwille van de onzekere status van hongerstakingen. Die onzekere status vloeit volgens haar niet alleen voort uit het relatief lage aantal hongerstakingen in vergelijking met andere protestvormen, maar ook uit de “ambivalente status van de praktijk, op de grens van het individuele en het collectieve, van het gewelddadige en niet-gewelddadige”.⁹

In het laatste decennium lijkt er een kentering te komen in die stiefmoederlijke behandeling van hongerstakingen en kwamen er nieuwe onderzoeken met nieuwe benaderingen.

Sociologen brachten de praktijk onder in de *repertoires of contention* en de *contentious politics* van Charles Tilly en Sidney Tarrow, en vergeleken hongerstakingen met andere vormen van sociaal protest.¹⁰ Criminologen onderzochten hongerstakingen als onderdeel van gevangenisopstanden, al dan niet gekoppeld aan de theorie van Michel Foucault rond de disciplinerende macht in gevangnissen. Medici en ethici bestudeerden dan weer de invloed van de hongerstaking op het lichaam en bogen zich over gevoelige kwesties als dwangvoeding. Vanuit sociaal-psychologische hoek probeerden onderzoekers ook de wil en de bedoelingen van de hongerstaker te achterhalen en werd zorgvuldig het verschil beschreven tussen zelfmoord en hongerstaking.

Het is niet echt verrassend dat de meeste onderzoeken gebeurden in landen waar hongerstakingen zich veelvuldig voordeden. Met Ierland op kop kennen ook landen als Turkije, Groot-Brittannië, India en de VS een recente, maar vrij rijke traditie aan onderzoeken rond hongerstakingen.

Was er weinig onderzoek voorhanden rond hongerstakingen in groep, dan bleven individuele hongerstakingen –het gros, zo zullen we later zien- helemaal in de kou staan. In 1984, had Luc Boltanski al gewezen op deze lacune en gesteld dat de sociologie en de sociale geschiedschrijving als het gaat om protestvormen een voorkeur hebben ontwikkeld voor onderzoek naar eisen van sociale bewegingen. Fysiek of symbolisch geweld, revoltes of de

⁸ Geneviève Casile-Hugues, *La grève de la faim au milieu carcéral à travers le cas de la Maison d'arrêt des Baumettes de 1975 à 1983* (Aix-en-Provence: Presses universitaires d'Aix-Marseille, 1994).

⁹ Johanna Siméant, *La grève de la faim* (Parijs: Presses de Sciences Po, 2009), 7.

¹⁰ Zie hiervoor onder meer Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998) en Charles Tilly, *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834* (New York: Routledge, 2016).

grievens van personen die geïsoleerd handelden werden stevast doorgeschoven naar de historische psychoanalyse of de sociale psychiatrie voor verder onderzoek, aldus Boltanski.¹¹ Rond hongerstakingen in België, al dan niet in gevangenissen, bestaat er geen onderzoek. Dat is een leemte, en is op zich ook wel vreemd. Er zijn hier immers verschillende individuele en collectieve hongerstakingen geweest die het nieuws haalden. Ik denk bijvoorbeeld aan de hongerden Afghaanse asielzoekers die drie weken lang een collectieve hongerstaking deden in de kerk van Elsene.¹² Of de twintig uitgeprocedeerden die in 2012 na 102 dagen stopten met hun hongerstaking in gebouwen van de VUB.¹³

Er zijn ook hongerstakingen in Belgische gevangenissen. De meest recente die uitlekte naar de buitenwereld, was die van Farid Bouhammad (ook wel Farid Le Fou genoemd), die in september 2016 zijn laatste hongerstaking deed.¹⁴ Een andere actievoerder was Rasoul Ebadi, die bijna drie jaar in voorhechtenis zat en na een assisenproces werd vrijgesproken.¹⁵ Ook Niek Bergmans, veroordeeld voor moord, ging in hongerstaking.¹⁶

Ondanks al deze hongerstakingen in België, is er geen onderzoek geweest naar de motieven van deze hongerstakers, noch naar het verloop van hun actie of hoe de autoriteiten reageerden op het protest. Mijn onderzoek kan het begin zijn van de invulling van deze lacune.

Centraal in deze masterproef staat de vraag: Hoeveel hongerstakingen waren er in Belgische gevangenissen in het interbellum, hoe verliepen ze, en op welke wijze werden ze gepercipieerd door de buitenwereld? Ik beantwoord deze vraag door middel van de volgende deelvragen: Wie deed aan hongerstaking in Belgische gevangenissen tijdens het Interbellum? Welke motieven hadden gedetineerden? Hoe reageerde het gevangenisbestuur op de hongerstakingen? Op welke manier werden hongerstakingen in de media voorgesteld tijdens het interbellum?

Dit onderzoek is een kwalitatief onderzoek waarvoor ik beroep deed op twee methodes: kritische discoursanalyse en close reading. De eerste methode, waarvoor ik krantenartikelen rond hongerstakingen in het interbellum analyseerde, trachtte bepalen hoe de buitenwereld de hongerstakingen in die periode percipieerde. Met de methode van close reading, waarvoor ik morele dossiers uitspitte van gevangenen die op de psychiatrische afdeling van de gevangenis

¹¹ Luc Boltanski, Yann Darré en Marie-Ange Schiltz, “La dénonciation,” *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr 51 (1984): 3.

¹² Filip Rogiers, “Kroniek van 22 dagen hongerstaking”, *De Morgen*, 16 augustus, 2003, 6.

¹³ Dietert Bernaers, “Veldslag verloren”, *Het Laatste Nieuws*, 25 april, 2012, 6.

¹⁴ “Farid ‘Le Fou’ opnieuw in hongerstaking”, *Het Laatste Nieuws*, 29 maart, 2016, 13.

¹⁵ Jean-Pierre Terryn, “Drie jaar onschuldig in cel”, *Krant van West-Vlaanderen/Roeselare*, 13 Maart, 2015, 4.

¹⁶ Nancy Vandebroek, “Naar Hasselt of sterven”, *Het Belang van Limburg*, 5 mei 2007, 21.

van Vorst hadden gelegen, kon ik nagaan wie de hongerstakingende gedetineerden waren, wat hun motieven waren en hoe de autoriteiten reageerden op hun actie.

Dit onderzoek gaat over verzet en over macht, over hoe een lichaam zich tot een politiek wapen transformeert door voeding te weigeren. Deze studie levert daardoor een bijdrage aan de literatuur rond (geweldloos) verzet en biedt, met voeding als machtsmiddel, ook nieuwe inzichten voor het groeiende domein van Food History. Tegelijk levert het onderzoek een bijdrage aan het ethische debat rond het al dan niet toedienen van dwangvoeding.

Dit onderzoek bestaat uit drie delen onderverdeeld in hoofdstukken. In Deel I bespreek ik het concept hongerstaking zodat dat verschenen is in de literatuur. Daarbij bespreek ik respectievelijk in Hoofdstuk 1, 2 en 3 de geschiedenis van deze actievorm, de betekenis van het lichaam in dit verzet en de tegenreactie die overheden gebruiken om de hongerstaking te beëindigen. Deel II bakent mijn onderzoeksterrein af: ik verantwoord waarom ik voor deze periode en deze archieven heb gekozen (Hoofdstuk 1) en diep in Hoofdstuk 2 verder mijn onderzoeksmethoden uit. Deel III tenslotte is het empirisch gedeelte. Daarin komen de resultaten van mijn eigen onderzoek aan bod. In Hoofdstuk 1 bespreek ik de resultaten van het archiefonderzoek en ga ik in op de persoon van de hongerstaker, zijn motieven en de tegenreactie. Bij dat laatste vormt dwangvoeding een belangrijk onderdeel. Tenslotte geeft Hoofdstuk 2 van dit deel de resultaten weer van mijn discoursanalyse van drie belangrijke gerechtszaken die de pers haalden en waarvan de hoofdpersonages een hongerstaking deden.

Deel I: Het concept hongerstaking

Hoofdstuk 1: Hongerstaking, een algemene benadering

1.1. Verschillende definities

Een kind dat zijn bord niet leegmaakt, een moslim die tijdens de ramadan overdag geen voedsel nuttigt, een anorectisch meisje dat weigert te eten omdat het een negatief lichaamsbeeld heeft. Er bestaan vele redenen waarom we onszelf voedsel onthouden, zelfs al weten we dat eten levensnoodzakelijk is. Is de gemeenschappelijke factor het niet-eten of, in mindere mate, ook niet-drinken (dorststakingen komen veel minder voor dan hongerstakingen en zijn ook veel sneller, na een week al, fataal) dan zijn er grote verschillen in de manieren waarop en de redenen waarom dat gebeurt. In die mate zelfs dat hongerstakingen, het onderwerp van deze masterproef, weinig te maken hebben met bijvoorbeeld het vasten om religieuze redenen of het weigeren van eten omdat men het voedsel wantrouwt. Hoe moeten we een hongerstaking dan precies zien? Met andere woorden, wat is een hongerstaking? Deze definiëren als een staking van voedselinname is niet voldoende. Bij een hongerstaking speelt veel meer dan enkel het weigeren van eten. Om dit te verduidelijken, geef ik hierna kort een aantal visies en discussies rond hongerstakingen zoals die in de literatuur kunnen worden teruggevonden.

Politicooloog Gene Sharp, die zich specialiseerde in de studie van geweldloos verzet, bracht de praktijk onder in de 198 methodes van niet-gewelddadige actie. Hij noemt een hongerstaking een weigering om te eten met het doel een tegenstander te dwingen om bepaalde eisen in te willigen, “maar zonder een ernstige poging om deze eerst te bekeren”.¹⁷

Dat laatste is belangrijk, want Sharp bracht de hongerstaking onder in de categorie ‘vasten’. Deze telde ook nog de Satyagraha en het vasten met morele druk. De Satyagraha, die werd ontwikkeld door Gandhi, probeert door middel van de confrontatie met het zelfopgelegde lijden van de vaster, te dwingen tot een gewetensonderzoek. Dat gebeurt door middel van de confrontatie van het zelfopgelegde lijden van de vaster.¹⁸

¹⁷ Gene Sharp, *Sharp's Dictionary of Power and Struggle: Language of Civil Resistance in conflicts* (New York: Oxford University Press, 2012), 151.

¹⁸ *Ibid.*, 261.

Vasten met morele druk is dan weer een bewuste poging om met morele invloed iets te bereiken bij de ander, zonder de openlijk dwingende bedoeling van een hongerstaking of de volledige beïnvloeding of bekering bij de Satyagraha.¹⁹

Voor Siméant vormt iedere hongerstaking het begin van een specifiek proces, telkens met eigen regels, een eigen ritme en een eigen logica. Een poging tot definitie volgens haar is het “zich onthouden van voedsel op publieke wijze, verbonden aan een eis, tegenover een tegenstander of autoriteit die mogelijk de eis kan inwilligen, en vaak met een gevaar voor de staker...”²⁰

Damien Lecarpentier verklaart de hongerstaking als een eis, zelfs een strijd, om erkenning. Daarmee grijpt hij terug op de ‘ethiek van erkenning’, geformuleerd door de Duitse filosoof Axel Honneth.²¹ Met een hongerstaking, zo stelt Lecarpentier, vraagt de persoon, die zich tot dan genegeerd voelde, om een re-integratie in een ruimte waar zijn woord eindelijk zal worden gehoord en overwogen. Hij eist, met andere woorden, het recht op als gesprekspartner te worden erkend in de onrechtvaardigheid waarvan hij zich het slachtoffer voelt.²²

Catrin Smith, die onderzoek deed naar vrouwelijke gevangenen en voeding, stelt dat bij een hongerstaking de autonomie van de gedetineerde centraal staat. Die autonomie laat de gevangene zien door het weigeren van voedsel en de gevolgen daarvan: “de belichaamde uitdrukking van voedselweigering: uitmergeling”.²³

Met zijn daad wil de hongerstaker verandering bewerkstelligen op een niet-gewelddadige manier, in tegenstelling tot bijvoorbeeld opstanden in de gevangenis. Een hongerstaking kan gezien worden als een sociopolitieke protesttactiek.²⁴

1.2. Hongerstakingen, een geschiedenis

Twee grote bewegingen eisten in de afgelopen honderd jaar hongerstakingen als protestmiddel voor zich op. De Britse suffragettes en de Ierse Republikeinen hebben vanaf het

¹⁹ Sharp, *Sharps dictionary*, 134.

²⁰ Siméant, *La grève de la faim*, 8.

²¹ Voor de Duitse filosoof Axel Honneth staat de strijd om erkenning centraal in sociale conflicten. Meer hierover in: Axel Honneth, *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. (Cambridge: Polity Press, 1995).

²² Damien Lecarpentier, “Cesser de s’alimenter pour contraindre une autorité : la grève de la faim comme pratique protestataire,” *Cahiers d’économie et sociologie rurales*, nr. 80 (2006): 84.

²³ Catrin Smith, “Punishment and pleasure: women, food and the imprisoned body,” *The Sociological Review* 50, nr. 2 (2002): 207.

²⁴ Stephen Scanlan, Laurie Cooper Stoll, en Kimberly Lumm, “The hunger strike and nonviolent action, 1906-2004,” in *Research in Social Movements, Conflicts and Change Vol. 2*, ed. Patrick G. Coy (Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2008), 278.

begin van de vorige eeuw met hun acties de praktijk jarenlang, zelfs decennialang, op de politieke agenda gezet. Hoe konden hongerstakingen zich in de vorige eeuw zich konden ontwikkelen tot een machtig politiek wapen? Om die vraag te beantwoorden, moeten we teruggaan naar de kern van de hongerstaking, het zich onthouden van voedsel. De praktijk van niet-eten, in de vorm van vasten, werd al in de oudheid aangewend om demonen te bestrijden, tijdens rouwperiodes of om extatische ervaringen op te wekken. Bij de Oude Grieken was niet-eten een manier om het lichaam te zuiveren. Vasten kreeg ook een belangrijke rol in religies, van het christendom over de islam en het boeddhisme tot het hindoeïsme.²⁵

Vasten als uiting van protest vinden we terug in de Indiase *dharna*, hetgeen letterlijk betekent zich neerzetten om te sterven, en waarmee de persoon in kwestie een geleend goed probeert terug te eisen van iemand die een hogere sociale rang heeft dan hijzelf.²⁶ (Lecarpentier 2006). Datzelfde principe zien we bij de troscad, in het pre-katholieke Ierland, waarbij een schuldeiser voor de deur van een schuldenaar –opnieuw iemand van een hogere klasse– ging zitten.²⁷

Het is pas aan de vooravond van de Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog dat de eerste collectieve vorm van vasten als protest opduikt wanneer religieuze congregaties en politieke assemblées de *Virginia Fast* beginnen tegen de blokkade door de Britten van de haven van Boston, in 1774; datzelfde jaar is er ook de *Rhode Island Fast*. Tegen het einde van de negentiende eeuw duiken de eerste hongerstakingen op in Russische gevangenis waar politieke gevangenen protesteren tegen de condities van hun opsluiting. Een van hen, in 1898, is de jonge Leon Trotski.²⁸

Het zijn de Britse suffragettes, met hun eis voor vrouwenstemrecht, die met hun hongerstakingen in en buiten de gevangenis in het begin van de twintigste eeuw de aandacht trekken. Marion Wallace Dunlop gaat in 1909 als eerste in hongerstaking na een veroordeling tot een maand cel omdat ze een kopie van een deel van de *Bill of Rights* had gehangen op de muur van het *House of Commons*. Ze wordt aangehouden, gaat in hongerstaking en wordt door de Britse autoriteiten na 3 dagen vrijgelaten. Dunlops hongerstaking wordt door Emmeline Pethick-Lawrence, de penningmeester van de *Women's Social and Political Union* (WSPU), de belangrijkste vrouwenrechtenorganisatie binnen de suffragettebeweging,

²⁵ Israel Waismel-Manor 2005, "Striking Differences: Hunger Strikes in Israel and the USA," *Social Movement Studies* 4, nr 3 (2005): 282.

²⁶ Lecarpentier, "Cesser de s'alimenter", 78.

²⁷ Siméant, *La grève de la faim*, 18.

²⁸ *Ibid.*, 19.

geprezen als “vindingrijk” en “een fantastische oplossing in het vinden van een nieuwe manier van verzet”.²⁹

Andere hongerstakingen van andere Suffragettes volgen, waarop de Britse regering voor het eerst overgaat tot de tactiek van het gedwongen voeden. Op die praktijk, die voor grote verontwaardiging zou zorgen bij de bevolking, zal ik dieper ingaan in Hoofdstuk 3 van dit deel.

Historicus James Vernon stelt dat die eerste hongerstakingen in Engeland effectief konden worden gebruikt als wapen van politiek protest omdat humanitaire beschouwingen in die periode stelden dat doodhongereren onnatuurlijk was, immoreel en onmenselijk. Suffragettes in Groot-Brittannië, Ierse en Indiase nationalistes zorgden ervoor dat door hun hongerstaking honger een indicatie werd van morele kracht, niet van Malthusiaanse zwakheid.³⁰

Het zou te ver leiden in deze masterscriptie om alle hongerstakingen die in de vorige eeuw de gemoederen deden oplaaien op te sommen en te bespreken. In het kort kunnen we nog stellen dat vlak na de Suffragettes ook de Ierse Republikeinen hongerstakingen begonnen te gebruiken als tactiek, en deze dat nog tot diep in de vorige eeuw deden. Hun acties deden veel stof opwaaien. Vermeldenswaard zijn hier de dood van Thomas Ashe in 1917, gestorven aan een verkeerd ingebrachte buis tijdens het voeden onder dwang. Ook Terence MacSwiney, de burgemeester van Cork, veroorzaakte opschudding in 1920, toen hij na een hongerstaking van maar liefst 74 dagen stierf.³¹ Voor de hongerstakingen van Sinn Féin in de jaren zeventig, maar vooral die van 1981, waarbij samen met Bobby Sands nog negen andere IRA-militanten het leven lieten, verwijs ik graag naar het boek van David Beresford.³²

Een belangrijke invloed op de populariteit van de hongerstaking als tactiek had Gandhi, al zou hij zelf de term hongerstaking nooit gebruiken.³³ De acties van Gandhi zijn eerder onder te brengen in de Satyagraha, die ik hierboven al heb beschreven, en die een tactiek is om een tegenstander, het doelwit van de vasten probeert te beïnvloeden door hem te dwingen tot een gewetensonderzoek. Melden we nog dat in latere jaren de hongerstaking in populariteit won in studentenkringen en extreemlinkse middens, bij Algerijnse gevangenen in Franse gevangenis, bij tegenstanders van de Vietnamoorlog in de Verenigde Staten, bij de Rote Armee Fraktion, bij Turkse en Koerdische gevangenen die verder gingen dan anderen en

²⁹ Elizabeth Crawford, *The Women's Suffrage Movement: A reference Guide 1866-1928* (Londen: UCL Press, 1999), 178.

³⁰ James Vernon, *Hunger: A Modern History* (Cambridge: Harvard University Press, 2007), 60.

³¹ Siméant, *La grève de la faim*, 20.

³² Zie hiervoor David Beresford, *Ten Dead Men: Story of the 1981 Irish Hunger Strike* New York: HarperCollins, 1987).

³³ Siméant, *La grève de la faim*, 21.

‘doodsvasten’ hielden, en ook bij mensen zonder papieren die recht op een verblijfsvergunning eisen.³⁴

Ondanks die variëteit aan hongerstakers zijn er in het algemeen twee grote groepen te onderscheiden. Allereerst zijn er de gevangenen. Scanlan, Stoll en Lumm analyseerden hongerstakingen tussen 1906 en 2004 via archieven van ondermeer The New York Times en The Economist en ontdekten dat 69,9 procent van alle hongerstakingen werden gedaan in gevangnissen.³⁵ (Scanlan, Stoll en Lumm 2008). Een andere groep zijn de sans-papiers, mensen die zonder geldige verblijfsvergunning in een land verblijven. De hongerstaking werd voor hen sinds de jaren zeventig een centraal actiemiddel, vergelijkbaar met wat de staking was voor de arbeidersbeweging aan het begin van de twintigste eeuw. Mensen zonder papieren zoeken zelden of nooit naar andere actiemiddelen en houden het bij de hongerstaking om eisen te stellen.³⁶

Ik zal, in deze masterscriptie, zoals gezegd de eerste groep, de gevangenen, onderzoeken in een Belgische situatie. Belangrijk voor dit onderzoek is dat tijdens de eerste drie decennia van de vorige eeuw hongerstakingen opkwamen als een populaire tactiek van verzet en dat de media daar uitgebreid over berichtten, ook in België. Over de hongerstaking van burgemeester MacSwiney van Cork, de Suffragettes en Gandhi werden kolommen volgeschreven in kranten en dat, zo zal ik later in dit werk argumenteren, zal ook een van de redenen zijn waarom ook in België hongerstakingen als protesttactiek ingang vonden.

³⁴ Siméant, *La grève de la faim*, 22-25.

³⁵ Scanlan et al., “The hunger strike”, 298.

³⁶ Johanna Siméant, “L’efficacité des corps souffrants : le recours aux grèves de la faim en France,” *Sociétés contemporaines* 31 (1998): 64.

Hoofdstuk 2: verzet en lichaam in een publieke arena

In dit hoofdstuk wil ik nader ingaan op de plaats die hongerstakingen innemen in de wetenschappelijke theorieën rond verzet en de plaats die het lichaam heeft binnen deze vorm van verzet. De essentie van een hongerstaking is protest of verzet. Dat protest kan individueel zijn of in groep, en worden gevoerd om de meest uiteenlopende redenen: gezamenlijk protest tegen een uitwijzing, individueel protest tegen een beslissing van een overheid, individueel of gezamenlijk protest tegen onmenselijke omstandigheden in een gevangenis...

Hongerstakingen kunnen, als tactiek van protest, ondergebracht worden in het actierepertoire die personen ter beschikking hebben om verschillende soorten eisen te stellen aan individuen of instanties, en dat in een bepaalde tijd of context. Dat repertoire is voor ieder individu beperkt en omvat slechts een deel van het hele repertoire aan mogelijke actiemiddelen.

Daarnaast zijn protesttactieken aangeleerde culturele creaties; ze worden aangeleerd in de strijd zelf. Door het gebruik van deze actiemiddelen ontstaan zogenaamde *contentious politics*. Dat zijn confrontaties die ontstaan met elites, autoriteiten en tegenstanders als gewone mensen, vaak samen met invloedrijke burgers, de handen in elkaar slaan om iets aan te klagen.³⁷

Hongerstakingen maken volgens Scanlan et al. deel uit van *contentious politics* omdat ze maatschappelijke machtsstructuren uitdagen, van het lokale tot het globale.³⁸ Scanlan et al. brengen in een van de weinige historisch vergelijkende onderzoeken rond hongerstakingen de praktijk onder bij niet-gewelddadige acties. Ze leggen meer bepaald een verband tussen enerzijds de *contentious politics* en het repertoire van actiemiddelen en anderzijds de methodes van niet-gewelddadige actie, zoals door Gene Sharp ontwikkeld. Volgens Sharp is een niet-gewelddadige actie een actietechniek waarbij deelnemers de strijd voeren door het uitvoeren van –of weigeren van- bepaalde handelingen zonder het gebruik van een strijd.³⁹ Iedereen kan een niet-gewelddadige actie uitvoeren, ongeacht leeftijd, geslacht of fysieke mogelijkheden. Denken we bijvoorbeeld aan stakingen of aan boycots. In die niet-gewelddadige actie past hongerstaking in de categorie niet-gewelddadige psychologische interventie. Volgens Sharp eist deze vorm van niet-gewelddadige actie een grote discipline van de protesteerder en is het risico op repressie het grootst.⁴⁰

³⁷ Charles Tilly, *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834* (New York: Routledge, 2016), 42.

³⁸ Scanlan et al., *The hunger strike*, 284.

³⁹ Sharp, *Sharp's Dictionary*, 567.

⁴⁰ Sharp, *Sharp's Dictionary*, 197.

Maar niet iedereen is overtuigd van het niet-gewelddadige van hongerstakingen. Schrijven Scanlan et al. samen met Sharp de hongerstaking radicaal in bij het niet-gewelddadig protest, dan brengt Siméant nuance. Zij stelt dat niet-gewelddadige praktijken als hongerstakingen ook kunnen worden uitgevoerd door bewegingen die geweld gebruik(t)en. “*Protestataires qui non seulement ne se rattachent pas idéologiquement à la non-violence, mais qui ont pu prôner, voire pratiquer le recours à la violence, politique ou non.*”⁴¹ Denk maar aan de PKK in Turkije of de leden van de Duitse RAF. Bovendien heeft het niet-gewelddadige aspect voor sommige bewegingen die hongerstakingen organiseren helemaal geen bijkomend belang. Voor hen is de hongerstaking het enige beschikbare middel wanneer geweld verboden is of ontoegankelijk, en als enkel het lichaam nog overblijft om te protesteren.⁴² Het ontbreken van geweld geeft dan geen superieure waarde. Hongerstakers kunnen ook van een vorm naar een andere overgaan. Hongerstakingen die vreedzaam begonnen kunnen verworden tot doodsvasten, of omgekeerd.

2.1. Het publiek en de media als supporters

Twee dingen zijn van groot belang voor de hongerstaker: het publiek, of de publieke opinie, en de media. De hongerstaker hoopt op steun van de eerste en op verspreiding van zijn protestboodschap door de tweede. Het publiek is van tevoren niet gekend, en kan zich heel goed buiten de arena van de hongerstaking situeren, zoals de publieke opinie of zelfs de internationale opinie bij grote hongerstakingen. Siméant: “*Ce public, susceptible d’être ému par la souffrance des grévistes et indigné par l’indifférence ou la violence des autorités, est essentiel.*”⁴³

Het is een publiek dat niet eens de strijd van de hongerstakers hoeft te steunen; van belang is dat het ontroerd wordt door het leed van de hongerstakers en het risico dat deze lopen om te sterven. Het is op die manier dat een ogenschijnlijke tegenstelling ontstaat: iemand die tegenstander is van een politiek van open grenzen kan door de hongerstaking zo ontroerd worden dat hij voorstander wordt voor de regularisatie van de personen die zich in een illegale situatie bevinden.⁴⁴

⁴¹ Siméant, *La grève de la faim*, 41.

⁴² Ibid., 42.

⁴³ Ibid., 44.

⁴⁴ Siméant, *La grève de la faim*, 39.

De media spelen een cruciale rol; zij zorgen ervoor dat er een meelevend publiek ontstaat doordat de bevolking wordt ingelicht over het onrecht waartegen de hongerstakers protesteren. De Zuid-Afrikaanse anti-apartheidsstrijder Nelson Mandela, die in gevangenschap meer dan eens in hongerstaking ging, zei daarover: "*In order for a hunger strike to succeed, the outside world must learn of it. Otherwise prisoners will simply starve themselves to death and no one will know. Smuggled-out information that we were on a hunger strike would elicit newspaper stories, which in turn would generate pressure from support groups.*"⁴⁵

Maar het gaat om meer dan enkel een hongerstaking zichtbaar te maken voor een publiek. Het protest moet ook op zo'n manier worden voorgesteld dat er zowel sympathie als steun komt voor de onderdrukte groep. De strijd moet zo worden gedefinieerd dat de normen en waarden van derden die zich ook willen engageren in het protest worden aangesproken.⁴⁶

De hongerstaker stelt zich als slachtoffer op. Niet alleen om een gevoel van medelijden op te wekken bij de toeschouwer, maar tegelijk om dit medelijden om te vormen tot verontwaardiging door duidelijk de vervolger aan te wijzen en deze voor te stellen als de persoon of de instantie die hem wil doen verhongeren.⁴⁷

In dat theater, waarin hongerstakers worden bekeken door publiek en media, staat het lichaam centraal. Dat lichaam gaat op metaforische wijze getuige worden van het geweld dat de hongerstaker wordt aangedaan.⁴⁸ Het lichaam wordt een getheatraliseerde voorstelling van het ondergane leed.⁴⁹

Op die manier kan een grotesk spektakel van crisispolitiek ontstaan: de brutale onmenselijkheid van een staat die bereid is zijn onderdanen te laten sterven wordt daarbij geplaatst tegenover de bereidheid van hongerstakers om het eigen leven te riskeren in hun strijd.⁵⁰

⁴⁵ Nelson Rohihlahla Mandela, *Long Walk To Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela* (Boston: Little, Brown and Company, 1994), 423.

⁴⁶ S. Alexander Haslam en Stephen Reicher, "When prisoners take over the prison: A social psychology of resistance," *Personality and Social Psychology Review* 16 nr. 2 (2012): 24.

⁴⁷ Lecarpentier, "Cesser de s'alimenter", 84.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Siméant, "L'efficacité des corps souffrants", 74.

⁵⁰ Vernon, *Hunger*, 40.

2.2 Het uitgemergelde lichaam als getuige

Voor ik verder uitweid over de rol en de betekenis van het lichaam in de hongerstaking, wil ik eerst de gevolgen van het protest op dat lichaam beschrijven. In dat proces zijn er verschillende stappen. In de eerste plaats verdwijnt langzaam het hongergevoel, dat in de eerste dagen intens is, en in de plaats komt een staat van ketose, een toestand waarin het lichaam geen koolhydraten meer heeft om te verteren en langzaam aan de vetreserves zal beginnen. De hongerstaker gaat zich zwak voelen, lichamelijk zowel als geestelijk. Na een tiental dagen gaat het lichaam putten uit spierreserves en groeit het risico op ernstige en onomkeerbare gevolgen. Spiervezels worden aangetast, de lever, de nieren en het hart verliezen aan massa.⁵¹

Na twintig dagen dalen de hartslag en de bloeddruk snel. De hongerstaker voelt zich zwak, duizelig en koud. Het bed verlaten wordt heel moeilijk. Na veertig dagen begint het lichaam proteïne af te breken van onnodig weefsel zoals in de spieren in de ogen, met dubbel zicht tot gevolg. Het braken van gal, bloedend tandvlees, slecht gehoor, mogelijk scheurbuik, inwendig bloeden: het kan nadien allemaal voorkomen in de fase waarin het lichaam zichzelf consumeert.⁵² De gemiddelde duur van overleven bij een strikte hongerstaking, als het lichaam niet wordt gevoed via baxters en helemaal geen voedingsstoffen krijgt, ligt tussen 45 en 65 dagen met uitschieters tot 70 en 75 dagen.

Terwijl het lichaam lijdt, wordt het tegelijk een wapen van protest. Een communicatiemiddel van het ondergane leed én het verzet tegen omstandigheden waarin dat leed tot stand kwam. Volgens Machin draagt het lichaam bij tot het politieke verhaal, de praktijken en protesten die het zelf heeft geconstrueerd. Het lichaam is daarbij een sleutelvehikel voor protest, niet zomaar een dociel object dat passief wordt geconditioneerd.⁵³

2.3 Hongerstakingen in de gevangenis: lichaam als middel van verzet

Als hongerstaker in de gevangenis is het niet evident om te communiceren met de buitenwereld. Maar het lichaam in hongerstaking lijkt in staat te zijn deze muren neer te

⁵¹ Lecarpentier, "C'esser de s'alimenter", 77.

⁵² Amanda Machin, 2016. "Hunger Power: The embodied protest of the political hunger strike," *Interface: a journal for and about social movements* 8 nr. 1 (2016): 160.

⁵³ *Ibid.*, 159.

halen. “*It communicates in a different way – not with words or text, but through a meaningful performance that is displayed upon and understood by the body.*”⁵⁴

Ian Miller stelt dat de fysieke pijn heel privé kan worden ervaren, achter de hoge muren van de gevangenis. Maar de pijn straalt uit naar de publieke sfeer “*that shares particular discourses on civility, compassion, and the need to avoid senseless deaths*”.⁵⁵

Om de werking van hongerstakingen (en ook andere vormen van verzet) in een gevangenis, moeten we eerst begrijpen hoe de macht, waartegen in verzet wordt gegaan, er functioneert. Hiervoor kunnen we de analyses van Foucault gebruiken. Het zou ons te ver leiden om hier alles weer te geven wat de Franse filosoof en historicus verklaarde over het concept macht. Ik beperk mij daarom tot de essentie. Foucault zag gevangenissen als disciplinerende instellingen waarbij discipline een machtsmechanisme was om het gedrag van individuen te regelen. Disciplinerend in scholen, kazernes en werkplaatsen gebeurde volgens hem onder meer door een precieze tijdsindeling door middel van dagschema’s waarin tot op de minuut de duur wordt berekend van maaltijden en uren. Ook de nauwkeurige architectonische indeling waar iedere ruimte een specifiek doel krijgt of de ruimtelijke indeling waar individuen volgens rang worden gerangschikt, maken deel uit van deze disciplinerend. “De voornaamste functie van de disciplinerend macht is niet ontnemen of onttrekken, maar ‘dresseren’.”⁵⁶

Het gaat om een “ononderbroken, constante dwang, die meer over het verloop van de activiteit waakt dan over het resultaat, en die wordt uitgeoefend aan de hand van een nauwgezet gecodeerde parcellering van tijd, ruimte en bewegingen.”⁵⁷

Het lichaam wordt aldus aan een nauwgezette controle onderworpen. Het doel van die disciplinerend is het gehoorzaam, en dus bruikbaar – efficiënter – maken van het lichaam. “Er ontstaat een politiek van dwang die op het lichaam en zijn afzonderlijke elementen inwerkt en de handelingen en het gedrag op gecalculeerde wijze manipuleert”.⁵⁸ Hoe moeten we de hongerstaking vanuit dit perspectief van disciplinerend en macht begrijpen? Voor Miller is een hongerstaking niets minder dan het terugnemen van de controle over het eigen

⁵⁴ Machin, “Hunger power”, 160.

⁵⁵ Ian Miller, *A History of Force Feeding: Hunger Strikes, Prisons and Medical Ethics, 1909–1974* (Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2016), 92.

⁵⁶ Michel Foucault, *Discipline, Toezicht en Straf: de geboorte van de gevangenis* (Groningen: Historische Uitgeverij: 2010), 237.

⁵⁷ Ibid., 190.

⁵⁸ Ibid., 191.

lichaam in een omgeving “*deliberately designed to curtail individual choice and decision-making*”.⁵⁹

Miller zegt dat hongerstakingen de machtsrelaties ondermijnen die doorheen het lichaam lopen. Zijn argumentatie is dat voeding centraal staat in het leven in de gevangenis. Voeding brengt structuur in de tijd –denk maar aan het uitdelen van maaltijden op vaste tijdstippen of het gaan eten in een gezamenlijke refter waar ieder zijn plaats heeft- en conditioneert het leven in de gevangenis. Het weigeren van voedsel is dan ook een directe provocatie van de disciplinerende werking van een gevangenis, een ontwrichting van de dagelijkse dienstverlening. Gevangenen verwerpen de macht die structuur brengt in de gevangenis. Tegelijk wordt een andere idee ingeroepen: die van het recht van de gevangene om te sterven als hij dat wenst, wat meteen ook kan worden gezien als de meest extreme vorm van machtsverklaring over iemands eigen lichaam. “*If prisons are concerned with controlling life at its most basic levels, then hunger striking (with its potential to rescue a prisoner from unfair judicial systems, political injustice, and institutional brutality through death) signifies a complete dismissal of the basic principles that undergird the modern prison*”.⁶⁰

Smith, die diepte-interviews deed in drie vrouwengevangnissen, focust ook op het belang van voedsel in de gevangenis en ziet de hongerstaking als het terugtrekken van de macht naar zich. In gevangnissen worden de gevangene en diens lichaam het voorwerp van externe machten en verliest de gevangene de controle. Voeding wordt er volgens Smith niet enkel ervaren als een deel van de disciplinerende machine, maar ook als een machtige bron van plezier, verzet en rebellie.⁶¹

In deze voeding die als protestmiddel wordt gebruikt, concentreert het verzet bij hongerstakingen zich door middel van het niet-eten in het lichaam van de hongerstaker. Het lichaam is immers vaak het enige verzetsmiddel waar de gevangene nog over beschikt en waar hij ook de volledige controle over heeft. Opsluiting is in de eerste plaats een zaak van de innerlijke dimensie, meent Casile-Hugues: “*...la prison dresse des murs autour de l'individu qui exclut la discussion du dehors ou du moins la pervertit.*” De gedetineerde is in feite dubbel opgesloten: eerst in de gevangenis, daarna in zijn lichaam dat een object is. Dat object gaat hij manipuleren in het doel dat hij wil bereiken.⁶²

⁵⁹ Miller, *A History of Force Feeding*, 11.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Smith, “Punishment and Pleasure”, 205.

⁶² Casile-Hugues, *La grève de la faim*, 148.

Hoofdstuk 3: De tegenreactie

Hongerstakingen zijn vervelend voor instanties waartegen geprotesteerd wordt, of het nu een gevangenisbestuur is of een ministerie, een werkgever of een rechter die bezoekrecht weigert aan een vader. Ze hebben vooral een morele kracht: als de beschuldigde autoriteit weigert aandacht te hebben voor de eis die wordt gesteld, kan deze als wreed en onmenselijk worden gezien.⁶³

Een tegenreactie blijft dan vaak ook niet lang uit bij autoriteiten die zich geconfronteerd zien met de praktijk. Maar bij die tegenreactie wordt zelden meteen ingegaan op de eis zelf; vaak worden andere technieken en middelen aangewend en deze hebben bijna altijd tot doel de hongerstaker(s) in diskrediet te brengen.

Autoriteiten gaan bijvoorbeeld vanaf het begin proberen te onderhandelen over een aantal dingen, zoals de inname van extra vitamines (om de indruk te wekken dat ze begaan zijn met de gezondheid van de hongerstaker) of het onderbrengen van de hongerstakers in een comfortabele omgeving (die meteen ook minder toegankelijk is voor de buitenwereld). Ze zullen ook proberen de verantwoordelijkheid over het leven van de hongerstaker, en dus ook het risico om wreed en onmenselijk over te komen, over te hevelen naar een andere instantie door bijvoorbeeld de hongerstaker te verplaatsen naar een ziekenhuis.⁶⁴

In het publieke conflict dat een hongerstaking vaak is, zullen de twee partijen hun best doen om hun eigen constructie van de feiten naar voor te schuiven. Operaties van framing en tegenframing zijn steeds aanwezig. Een frame is volgens Goffman⁶⁵ een schema dat gebruikers toelaat gebeurtenissen waar te nemen en te interpreteren. Frames geven betekenis aan gebeurtenissen en kunnen gebruikt worden om handelingen te leiden. Benford en Snow gebruiken Goffmans theorie om framing in sociale bewegingen te onderzoeken. Zij stellen dat frames voor interpretatie zorgen door het simplificeren en condenseren van aspecten van de buitenwereld. Dat gebeurt op een manier die potentiële aanhangers kan mobiliseren, steun kan uitlokken bij toeschouwers en tegenstanders kan demobiliseren.⁶⁶ Zo zal de hongerstaker de legitimiteit van de actie proberen te versterken door framing: hij zal een conflict of thema

⁶³ Lecarpentier, "Cesser de s'alimenter", 85.

⁶⁴ Ibid., 86.

⁶⁵ Voor meer over framing en Goffmans theorie verwijs ik naar Erving Goffman, *Frame Analysis: An essay on the organization of experience* (Cambridge: Harvard University Press, 1974).

⁶⁶ Robert D. Benford en David A. Snow, "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment," *Annual Review of Sociology* 26 (2000): 614.

voorstellen als een sociale werkelijkheid door er zelf de oorzaken, de problemen en de gevolgen van te benoemen. Een voorbeeld hierbij is een groep IRA-hongerstakers die het belang van de Ierse zaak benadrukt en zegt voor alle Ieren op te komen. Een ander voorbeeld zijn de asielzoekers die in hongerstaking gaan en zeggen op te komen voor de rechten van alle asielzoekers. De tegenpartij zal deze frame proberen te doorbreken onder meer door het ondermijnen of het neutraliseren van wat de andere groep als waarheid voorstelt.

Het gaat bij framing en counterframing dus om het bewust discrediteren van de andere partij. De hongerstaking van Ierse republikeinen in de gevangenis in 1981 is een goede illustratie van de processen die kunnen worden gebruikt door de beschuldigde partij om de beschuldigingen van onmenselijkheid, wreedheid en onverantwoordelijkheid te pareren en de kracht van de hongerstaking te neutraliseren.⁶⁷

Tijdens die grote actie werd de dood van Bobby Sands bijvoorbeeld door de Noord-Ierse overheid gekwalificeerd als zelfmoord. “Hij [Bobby Sands] stierf door zich het leven te benemen, door alle voeding en alle medische behandeling te weigeren gedurende 66 dagen”, aldus de Minister van Noord-Ierland in *The Irish Times* in mei 1981.⁶⁸ Door te doen alsof hongerstakers zelf beslissen om te sterven verdwijnt niet alleen de symbolische kracht van de hongerstaking maar wordt ook de beschuldigde autoriteit bevrijd van alle verantwoordelijkheid die de actie van de hongerstaker hem oplegt.⁶⁹

Een ander voorbeeld van counterframing is het in twijfel trekken van de authenticiteit van de hongerstaking: is de hongerstaking wel echt? Men gaat openlijk de vraag stellen of de hongerstaker niet stiekem eet als hij even niet onder toezicht is. Zo verklaarde een militaire verpleegster tijdens mijn reportage in Guantanamo aan de journalisten die werden rondgeleid dat gevangenen hun hongerstaking veinzen. “Sommigen weigeren al jaren voedsel. Dat houdt toch niemand vol? Er zijn er een aantal die stiekem een blikje Ensure [krachtvoeding] komen halen, maar de schijn ophouden dat ze niet eten”.⁷⁰

Ook het discrediteren van de persoon van de hongerstaker of zijn entourage behoort bij de tactiek van de counterframing. Men gaat dan bijvoorbeeld het criminele statuut van de hongerstakers benadrukken, of het illegale van een aantal acties die ze in het verleden hebben uitgevoerd. Op die manier wordt de staker iemand waarvan het woord nog weinig

⁶⁷ Lecarpentier, “Cesser de s'alimenter”, 90

⁶⁸ David McKittrick, Peter Murtagh en Fionnuala O'Connor, “Bobby Sands died 35 years ago today: how The Irish Times covered the news”, *The Irish Times*, 5 Mei, 2016, <http://www.irishtimes.com/culture/books/bobby-sands-died-35-years-ago-today-how-the-irish-times-covered-the-news-1.2636487>.

⁶⁹ Lecarpentier, “Cesser de s'alimenter”, 87

⁷⁰ Erkul, “Een rondleiding”, 24

geloofwaardig is. Dat ondermijnt de kracht van de staking. Uit een vergelijkende analyse van krantenartikelen die berichtten over de IRA-hongerstaking van 1981 blijkt bijvoorbeeld dat de Britse krant *The Times* deze tactiek vaak heeft gebruikt. In artikels van deze krant wordt de dood van hongerstakers systematisch in verband gebracht met de slachtoffers van IRA-aanslagen. Het accent ligt voortdurend op het gewelddadig verleden van de hoofdpersonages. Eerder dan politieke actoren worden hongerstakers op deze manier criminelen.⁷¹

Ook het discrediteren van de entourage van de hongerstaker is een vaak gebruikte tactiek van counterframing. Met deze tactiek gaan autoriteiten zich aan de kant van de hongerstakers plaatsen en stellen dat deze het slachtoffer zijn van de manipulatie van personen die hun leven in gevaar brengen om bepaalde eisen te verkrijgen. De autoriteit doet dus alsof hij stakers respecteert, maar gaat in tegen het discours van de hongerstakers en zegt dat deze wordt gemanipuleerd van buitenaf. Op die manier gaat de rol van onderdrukker over van de autoriteit naar de entourage van de hongerstakers.⁷²

De actie van hongerstakers kan ook worden gedelegeitmeerd door irrationaliteit te associëren met de praktijk. Men gaat zeggen dat de basis van de eis misschien wel legitiem is, maar dat de vorm een probleem is, dat de hongerstaker te ver gaat, niet meer rationeel is. Bij vrouwelijke hongerstakers wordt ook snel histerie en anorexia ingeroepen, ziektebeelden die als typisch vrouwelijk worden gezien, om de actie te devaloriseren.⁷³

3.1 Dwangvoeding

Een reactie van de uitgedaagde autoriteit die heel wat discussie opwekt, zowel op ethisch als op medisch vlak, is het toedienen van dwangvoeding aan de hongerstaker. Ook hier zien we opnieuw patronen van framing en counterframing aan het werk. Overheden die overgaan tot het onder dwang, en dus tegen diens wil, voeden van een hongerstaker zien zich vaak geconfronteerd met een onverwachte reactie van de sympathisanten en de buitenwereld. De dwangvoeding geeft de uitgedaagde autoriteit, die iemand van een mogelijke dood redt, niet het menselijker imago dat werd verwacht. Door de gedetailleerde beschrijvingen van hongerstakers van de manier waarop de dwangvoeding werd toegediend, gebeurt net het omgekeerde en wordt de autoriteit gezien als brutaal en onmenselijk. Toen de Britse overheid in september 1909 voor het eerst toestemming gaf voor het voeden onder dwang van een

⁷¹ Lecarpentier, "Cesser de s'alimenter", 89.

⁷² Ibid., 88.

⁷³ Siméant, *La grève de la faim*, 29.

suffragette, werd dat in suffragette-pers niet alleen uitgebreid beschreven maar ook met tekeningen uit de doeken gedaan. De Suffragette-krant *Votes For Women* publiceerde op 28 januari 1910 een tekening van hoe een vrouw werd gevoed onder dwang: vier andere vrouwen houden haar vast op een stoel terwijl ze ligt, een man houdt haar hoofd vast terwijl een andere een vloeistof giet in een trechter die verbonden is aan de sonde die naar haar neus loopt.⁷⁴

Afbeelding 1 Suffragette die onder dwang wordt gevoed. *Votes for Women*, januari 1910, uit: *Vernon, Hunger*

De Suffragette-pers, maar ook critici van de praktijk, vergeleken het voeden onder dwang met verkrachting: het fysiek overweldigd worden door mannelijke dokters en het in de mond, neus en keel krijgen van allerlei fallische objecten. Die vergelijking met verkrachting werd nog specifiekier toen bon, leek dat een aantal suffragettes ook dwangvoeding toegediend kreeg via het rectum.⁷⁵

Het toedienen van dwangvoeding werd niet enkel door de Britse overheid gebruikt. De volgende decennia zouden nog verschillende andere overheden overgaan tot het voeden onder

⁷⁴ *Vernon, Hunger*, 65.

⁷⁵ *Ibid.*, 60.

dwang. In 1975 bestempelde de World Medical Association dwangvoeding als onethisch. Die beslissing zou tot gevolg hebben dat tien IRA-gevangenen in Noord-Ierland in 1981 niet werden gevoed onder dwang en het leven lieten. Een van hen was Bobby Sands.⁷⁶

De twee opties -hongerstakinge gevangen laten sterven en het toedienen van dwangvoeding- vormden jarenlang een erg complex gegeven, stelt Miller. Hongerstakers leden fysiek en emotioneel, terwijl degenen die dwangvoeding kregen, onderworpen werden aan pijn, vernedering en intimidatie. Dat zorgde voor dilemma's bij artsen. *“The wilful infliction of pain clashed profoundly with expectations of medical professionalism and civilised behaviour.”*

Dwangvoeding kan gezien worden als een manier waarop de uitgedaagde autoriteit terugneemt wat van hem was: de controle, de macht. Met het herhaaldelijk toedienen van dwangvoeding wil men de gevangene onder de zorg en de controle van de staat brengen. Corinna Howland spreekt over een ‘politiek van afgedwongen leven’ – het legitieme recht van de staat om individuen te dwingen te leven.⁷⁷

Dwangvoeding kan daarbij vergeleken worden met wetten die abortus en euthanasie verbieden. Bij dwangvoeding dwingt de staat verzorging op aan het fysieke lichaam van de gevangene, en erkent daarmee met opzet niet de intentie of de wil van de hongerstaker in het proces. En dus is dwangvoeding een *“primary route to state subjectification; save the body and the mind will follow”*.⁷⁸

Wat betreft hongerstaking en dwangvoeding in onze tijd kunnen artsen terugvallen op twee belangrijke bronnen. De eerder vermelde Verklaring van Tokio van 1975 (herzien in 2006) van de World Medical Association en de Verklaring van Malta van 1991 van de Wereldgezondheidsorganisatie stellen beide dat er respect moet zijn voor de beslissing van iemand die niet meer wil eten en die over zijn geestesvermogens beschikt. Toch zijn er landen, waaronder de VS, die deze adviezen naast zich neerleggen, zoals al bleek uit het dwangvoeden van terreurverdachten in Guantanamo.

Het voeden onder dwang wordt doorgaans uitgevoerd door het inbrengen van een sonde in de mond of neus, waarna de tube verder wordt geduwd in de maag via de keel en de slokdarm.

⁷⁶ Miller, *A History of*, 2.

⁷⁷ Ibid., 5.

⁷⁸ Corinna Howland, “To Feed or Not to Feed: Violent State Care and the Contested Medicalization of Incarcerated Hunger-Strikers in Britain, Turkey and Guantanamo Bay,” *New Zealand Sociology* 28 nr 1 (2013), <http://www.questia.com/read/1P3-3061176311/to-feed-or-not-to-feed-violent-state-care-and-the>.

“Het inbrengen van de sonde zorgt bij de meeste patiënten voor kokhalzen, een gevoel van verstikking en, soms, braken. Eens de patiënt is gekalmeerd wordt vloeibaar voedsel in de sonde gegoten”⁷⁹

Maar, zoals eerder vermeld, ook via een sonde in het rectum kan dwangvoeding worden toegediend. Dat gebeurde bij hongerstakingende Suffragette-gevangenen, maar de praktijk bestaat ook nu nog. Uit een rapport van een rapport van het *Senate Intelligence Committee* in de VS, gepubliceerd op 9 december 2014, bleek dat minstens vijf gevangenen door de CIA werden onderworpen aan “*rectal rehydration and feeding*”. In zeker een geval ging het om een maatregel die als medisch niet noodzakelijk werd geacht: de gevangene verkeerde niet in levensgevaar. In het rapport stond ook dat medewerkers van de CIA nog andere methodes van dwangvoeding hadden overwogen, maar uiteindelijk voor de methode van rectale infusie hadden gekozen, ondermeer ook omdat deze werden gezien als een middel om controle uit te oefenen.⁸⁰

Het dwangvoeden van hongerstakers via het rectum is ook een manier die, zo zal ik hier later aan de hand van eigen onderzoek beschrijven, werd gebruikt om Belgische gevangenen tijdens het Interbellum onder dwang te voeden.

⁷⁹ Miller, *A History of*, 11.

⁸⁰ Alan Yuhas, Controversial 'rectal feeding' technique used to control detainees' behaviour, *The Guardian*, 16 Maart, 2014, <https://www.theguardian.com/us-news/2014/dec/09/cia-report-rectal-feeding-detainees>.

Deel II: Bronnen en methode

Hoofdstuk 1: De bronnen

In dit onderzoek rond hongerstakingen heb ik gebruik gemaakt van twee bronnen: enerzijds artikels in Belgische kranten, tussen 1920 en 1940, waarin werd bericht over de hongerstakingen in gevangenissen, en anderzijds registers en dagboeken uit de psychiatrische afdeling bij de gevangenis van Vorst, waarin dokters en verplegers schreven over de hongerstaking van gevangenen, en dossiers van gevangenen zelf. Het is nuttig verder in te gaan op de keuze van deze bronnen en hun historische context.

1.1 Verantwoording van de periode

Als periode die ik voor mijn onderzoek gebruik, heb ik gekozen voor de jaren tussen de twee wereldoorlogen, meer bepaald van 1920 tot 1940. Een eerste reden is dat de eerste hongerstakingen in België, zowel in als buiten gevangenissen, zich voordeden in de jaren twintig. Dat betekent niet noodzakelijk dat er voordien geen enkele hongerstaking was in België, maar de kranten hebben daarover niet bericht. Bovendien is het vinden van de allereerste hongerstaking in België noch relevant voor noch het doel van dit onderzoek. Het gaat om de ‘eerste hongerstakingen’ in de ruime zin van het woord.

Mijn afbakening van de beginperiode is niet heel strikt: ik zal in dit onderzoek immers ook (even) terugkijken naar de periode die voorafging aan de jaren twintig, tussen het begin van de eeuw en het begin van de eerste Wereldoorlog om een mogelijke verklaring te geven van het ontstaan van deze protesttactiek in België. Zoals eerder beschreven zijn protesttactieken aangeleerde culturele creaties die voortkomen uit de strijd. Belgen lazen in kranten die uitgebreid berichtten over deze nieuwe manier van verzet die in Europa voor het eerst werd gebruikt door de Britse Suffragettes en de Ierse Republikeinen⁸¹ en zouden deze later zelf ‘adopteren’. Media kunnen volgens Andrews en Biggs beschouwd worden als een belangrijk

⁸¹ Vernon, *Hunger*, 43.

doorgeefluik van informatie rond protesten die elders gebeuren.⁸² Personen die een tactiek voor het eerst gebruiken adopteren deze in de meeste gevallen van anderen. Adoptie van een protesttactiek vereist immers kennis en die kennis kan door middel van persoonlijk contact of via nieuwsmedia worden doorgegeven.⁸³

Een tweede reden om 1920 als begin te kiezen is omdat dit een belangrijk jaar was voor het Belgische gevangenisstelsel, met hervormingen in het cellulaire regime en het oprichten van antropologische laboratoria, en later psychiatrische afdelingen, in gevangenissen. Naar die psychiatrische afdelingen werden hongerstakingen gestuurd. Hierover later meer. Er zijn nog steeds hongerstakingen in België, waardoor het niet eenvoudig was om een eindjaar te bepalen voor mijn onderzoek. Uiteindelijk heb ik de grens gesteld op 1940. Dat was enerzijds een praktische beslissing: in de oorlogsjaren verschenen vele kranten niet. Bovendien vertoonde het archief met dossiers van gevangenen in de oorlogsjaren grote hiaten. Anderzijds betekende de Tweede Wereldoorlog het einde voor de antropologische laboratoria en van het cellulaire regime voor gedetineerden.⁸⁴

Daarnaast zouden na de oorlog hongerstakingen ook vaak een uitgesproken politieke invulling krijgen met collaborateurs en, later, krijgsgevangenen die de praktijk gingen beoefenen. Dat lijkt me onderwerp voor een ander onderzoek.

1.2 Krantenarchieven en gevangenisdossiers als bron

Hongerstakingen zijn tegenwoordig een gekende protesttactiek en worden in België al jarenlang vooral gebruikt door asielzoekers, mensen met een illegaal statuut en gevangenen. Toch is er in België geen enkel wetenschappelijk onderzoek dat de basis kon vormen van mijn onderzoek. Toen ik aan deze masterproef begon, heb ik daarom in eerste instantie gezocht in krantenarchieven om te weten hoe en wanneer deze vorm van verzet ook voet aan grond kreeg in België. Ik heb daarvoor verschillende zoektermen gebruikt die mogelijk resultaat zouden kunnen opleveren: hongerstaking, voedselstaking, *grève de la faim*,

⁸² Kenneth T. Andrews en Michael Biggs, "The Dynamics of Protest Diffusion: Movement Organizations, Social Networks and News Media in the 1960 Sit-Ins," *American Sociological Review* 71 (2006): 754.

⁸³ Biggs, Michael, "How Repertoires Evolve: The Diffusion of Suicide Protest in the Twentieth Century," *Mobilization: An International Quarterly* 18 nr 4 (2013): 409

⁸⁴ Eric Maes, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: 200 jaar Belgisch gevangeniswezen* (Antwerpen/Apeldoorn: Maklu, 2009), 222.

voedselweigering, *grève de la nourriture, jeûne politique*. Dat leverde voldoende resultaten op om aan een dieper onderzoek rond de hongerstaking in België te beginnen.

Een andere belangrijke bron die in dit onderzoek werd gebruikt, zijn archieven uit gevangenissen. De vraag waarom ik focuste op gevangenissen is eenvoudig te beantwoorden: in de periode die ik afbakende bleek uit de krantenarchieven dat de meeste hongerstakingen zich voordeden in gevangenissen. Bovendien leenden hongerstakingen in gevangenissen zich beter tot verder onderzoek. Immers, van hongerstakers buiten de gevangenis is er, zoals zo vaak het geval is bij gewone mensen, behalve soms een enkel krantenartikel amper archiefmateriaal beschikbaar. Gevangenissen daarentegen hielden goed bij wie de instelling binnen- en buitenging, welk regime de gevangene moest volgen, hoe de persoon zich gedroeg en welke medicijnen hij/zij toegediend kreeg. Ook hongerstakingen werden nauwkeurig genoteerd.

Ik heb gekozen voor de gevangenis van Vorst. Niet alleen omwille van het antropologisch laboratorium dat daar bestond en waar hongerstakers voor observatie systematisch werden opgesloten in de psychiatrische afdeling, maar ook omdat dat laboratorium als enige in het land een vrouwenvleugel had. Op die manier kon ik mogelijk inzicht verwerven in het aspect gender bij hongerstakingen in gevangenissen. Bovendien was het antropologisch laboratorium in Vorst het zenuwcentrum van de hele organisatie rond dit soort laboratoria en stond de dienst onder rechtstreekse supervisie van dokter Louis Vervaeck die in het interbellum een belangrijke invloed had met zijn visie van de criminele antropologie.

Ik heb mij voor dit onderzoek gebaseerd op het register van in- en uitgaande gevangenen van de psychiatrische afdeling, op de dagboeken die artsen en verpleegkundigen bijhielden van de gevangenen en van de dagelijkse gang van zaken in de psychiatrische afdeling, en op de dossiers van gevangenen die werden bijgehouden door het antropologisch centrum bij de gevangenis van Vorst. Het register en de dagboeken van artsen en verpleegkundigen zijn te consulteren in het Rijksarchief te Anderlecht, de morele dossiers van gevangenen in het Rijksarchief te Brussel. Uitvlooien was bijwijlen monnikenwerk, omdat onder meer alle registers moesten worden nagekeken op de vermelding van ‘hongerstaking’ of ‘*grève de la faim*’ als reden voor de doorverwijzing naar de psychiatrische afdeling. Verdere namen vond ik tijdens het lezen van de dagboeken van verpleegkundigen, als bleek dat in dezelfde periode een gedetineerde in hongerstaking was. Idem voor de dagboeken van dokters. Deze namen moesten verder worden opgezocht in de gevangenisdossiers. Dat bleek niet eenvoudig.

Morele dossiers

Het archief van de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst bevat geen gevangenisdossiers. Het archief van de Anthropologische Dienst van Vorst, die verantwoordelijk was voor de observatie van de gevangenen, is nog niet geïnventariseerd, liet de archivaris-diensthoofd van het Algemeen Rijksarchief 2 Depot Joseph Cuvelier mij weten. Wel konden ze daar, via de namen die ik doorgaf, door middel van het steekkaartensysteem nagaan of de gevraagde dossiers te vinden waren in het archief van de morele dossiers. Uiteindelijk bleek die werkwijze het vruchtbaarst.

Een moreel dossier bevat tal van elementen die iets kunnen meedelen over de persoonlijkheid van de gevangene, zijn thuissituatie, zijn opleiding en zijn gedrag in de gevangenis. In een map met een moreel dossier staan onder meer de inbreuk genoteerd die de gedetineerde heeft gepleegd, de veroordeling en de datum van haar/zijn vrijlating. Ook bevat de map de brieven die de gevangene schreef maar waarvoor hij/zij geen toelating had ze te versturen, het antropologisch verslag, de medische kaart van de gevangene en de verslagen over inbreuken in de gevangenis.

De dagboeken van verpleegkundigen beschrijven iedere dag kort hoe de gevangene zich heeft gedragen, of en wat hij/zij heeft gegeten en varia als een verplaatsing naar het justitiepaleis. Er staat ook welke medicijnen de gedetineerde kreeg en welk bijkomend voedsel uit de kantine was gekocht.

De dagboeken van de arts-antropoloog, die iedere dag de psychiatrische afdeling bezocht, bevatten van dag tot dag zeer beknopte notities over de toestand van de gedetineerde. Zowel de dagboeken van de verpleegkundigen als die van de artsen zijn grotendeels in het Frans. Pas in de tweede helft van de jaren dertig begint het Nederlands meer en meer op te duiken.

Ik heb zoveel mogelijk volledigheid nagestreefd, tenminste, in de ruimte die de archieven en deze masterproef mij boden. Uiteraard zullen er dingen zijn die ik heb gemist. Een groot obstakel waren de hiaten in de archieven. Zo was het register van in- en uitgaande gevangenen enkel nog beschikbaar voor de jaren tussen 1922 en 1931. Verder heb ik niet gekeken naar gevangenen die al in de psychiatrische afdeling zaten en daar een hongerstaking zijn begonnen. Het zou, in de tijdspanne die ik had voor deze masterproef, onmogelijk zijn geweest alle morele dossiers met het oog daarop te doorzoeken. Ik heb ook enkel gekeken naar die hongerstakers die in de psychiatrische afdeling terecht kwamen. Gevangenen die maar enkele dagen een hongerstaking deden en nooit naar de psychiatrische afdeling werden gestuurd, zijn dus ook niet opgenomen in dit onderzoek. Ook dat zou een te ruime opdracht

geweest zijn voor deze masterproef: immers, om dat voor elkaar te krijgen zou ik de dossiers van alle gevangenen in Vorst tussen 1920 en 1940 een voor een hebben moeten doorzoeken.

1.3 De Belgische gevangenis en het antropologisch laboratorium tussen 1920 en 1940

Aangezien een groot deel van mijn onderzoek zich buigt over gevangenisdossiers, is het nuttig om in te gaan op de gevangenissen, met speciale aandacht voor de antropologische laboratoria en de psychiatrische afdelingen die in die tijd in gebruik werden genomen. Hierdoor krijgen we een beter zicht op het ontstaan, de evolutie en de werking van de instelling die de door mij gebruikte archieven vormde.

Hoewel vanaf het einde van de negentiende eeuw steeds meer kritiek groeide op het systeem waren gevangenissen zeker tot 1920 hoofdzakelijk nog van het type van cellulaire afzondering waarbij gevangenen apart in cellen zaten. De gevangenisstraf had in die tijd als voornaamste doel het afschrikken, om recidive te verminderen, en het moreel verbeteren van de gevangene.⁸⁵

Vanaf 1920 voerde de regering een aantal hervormingen door in het gevangenisstelsel. Het cellulaire regime bleef bestaan, maar werd gaandeweg minder strikt. Gedetineerden moesten overdag werken of een opleiding volgen in een gemeenschappelijke ruimte, terwijl ze 's avonds en 's nachts in een eigen cel moesten blijven.⁸⁶

Enkele typische maatregelen van het cellulaire regime, zoals het verplicht dragen van de gevangenenkap –een zak vervaardigd uit zeefdoek die de gevangene over zijn hoofd en gezicht moest dragen zodra hij zijn cel verliet of wanneer er kans bestond dat hij een andere gevangene tegenkwam - werden eerst versoepeld, en zouden later voorgoed opgeheven worden.⁸⁷ Ook de invoering van gemeenschappelijke ateliers waar gevangenisarbeid werd gedaan, was een teken van zo'n versoepeling.⁸⁸

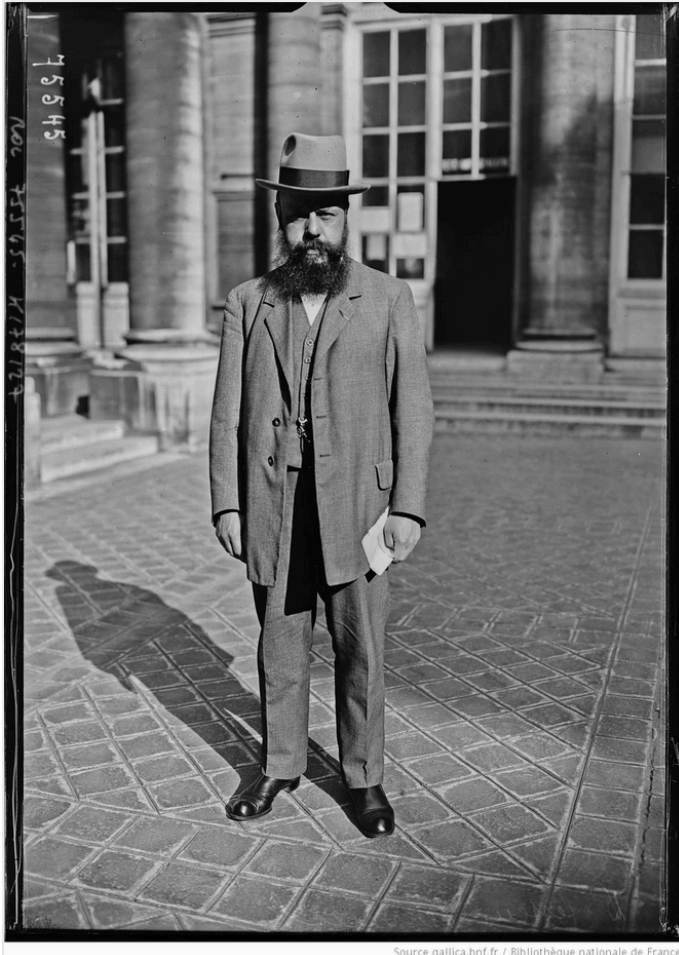
⁸⁵ Maes, *Van gevangenisstraf*, 145-146.

⁸⁶ Achiel Neys en Tony Peters, "De geschiedenis van het gevangeniswezen," in *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven*, eds. Achiel Neys, Tony Peters, Freddy Pieters en Johan Vanacker (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1994), 10-11.

⁸⁷ Maes, *Van gevangenisstraf*, 212-213

⁸⁸ *Ibid.*, 216

Het begin van de twintigste eeuw werd gekenmerkt door de invoering van de criminele antropologie in de penitentiare praktijk. Dit nieuwe wetenschapsdomein zou de wetenschappelijke diagnostiek, categorisering en behandeling van gevangenen invoeren. Voortrekker van deze nieuwe discipline was dokter Louis Vervaeck.⁸⁹

Afbeelding 2 Louis Vervaeck tijdens het Congrès européen d'hygiène mentale, Parijs, 1 juni 1922 (bron: gallica.bnf.fr/Bibliothèque national de France)

Vervaeck was sterk beïnvloed door de Italiaanse arts Cesare Lombroso, die zowat de grondlegger was van de criminologische antropologie in de negentiende eeuw. De theorie van Lombroso luidde dat criminelen bepaalde fysieke karaktertrekken hadden die ontbraken bij niet-criminelen. Een echte crimineel was een zieke persoon en de wetenschapper moest in staat zijn die criminele kenmerken te kunnen lezen bij de patiënt.⁹⁰

⁸⁹ Stef Christiaensen, "Historische ontwikkelingen in de strafrechtsbedeling beschouwd vanuit het perspectief van humanisering en menselijke waardigheid," in *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, eds. Maria Bouverne-De Bie, Kristine Kloeck, Wilfried, Roose, Rudi Meyvis en John Vanacker, 250-253. (Gent: Academia Press, 2002), 250-253.

⁹⁰ Mary Gibson, "Cesare Lombroso and Italian Criminology," in *The History of Criminology in International Perspective*, eds. Peter Becker en Richard F. Wetzell (Cambridge: Cambridge University Press), 142.

Vervaeck zou die visie niet zomaar overnemen, maar zou zich proberen te profileren als iemand die de erfelijke visie verzoende met de visie die de invloed van de sociale en morele omgeving van de misdadiger als oorzaak zag van het criminele gedrag. Dat bleek ook uit de indeling die hij maakte van criminelen. Zo zouden “accidentele” en “occasionele” criminelen vooral beïnvloed zijn door hun milieu, zouden “gewoontemisdadigers” en “gedegenerende criminelen” zowel door milieu als door erfelijkheid zijn beïnvloed en behoorden tot de categorie “morele gekken” en “criminele krankzinnigen” de misdadigers die het crimineel gedrag hadden overgeërfd.⁹¹

Louis Vervaeck kwam aan het hoofd te staan van de Penitentiair Antropologische Dienst (PAD) die in 1920 werd opgericht onder auspiciën van de toenmalige socialistische justitieminister Emile Vandervelde, die ook aan de basis lag van de andere hervormingen die in 1920 en 1921 werden doorgevoerd in het gevangenisstelsel.⁹²

In de tien belangrijkste gevangenissen in het land werden zogenaamde antropologische laboratoria opgericht die onder de bevoegdheid vielen van deze PAD. Deze laboratoria zouden al snel een belangrijke plaats innemen in het penitentiar veld. Eind 1927 waren 13.854 gedetineerden (waaronder 1.100 vrouwen) aan een antropologisch onderzoek onderworpen geweest, en eind 1936 hadden de geneesheer-antropologen reeds 31.843 dossiers samengesteld (waaronder 9.139 dossiers van recidivisten).⁹³

Vervaeck wilde met zulke laboratoria, door middel van de grondige observatie en studie van gevangenen, tot een classificatiesysteem komen binnen gevangenissen. Hij maakte met zijn laboratoria naam in het internationale wetenschappelijke veld. Dat blijkt ook het bezoek van Leon Radzinowicz, de vermaarde criminoloog en stichter van het Institute for Criminology aan de universiteit van Cambridge. Hij bracht aan het einde van de jaren twintig een aantal keren een bezoek aan het laboratorium van Vorst, dat een coördinerende rol had, en schreef met waardering over de manier van werken. Het instrument dat voor de metingen gebruikt werd, was het *Dossier Criminologique du Laboratoire d'Antropologie Pénitentiaire*. “*And a truly formidable instrument it was*”, schreef Radzinowicz.⁹⁴ Iedere gedetineerde die een gevangenisstraf moest uitzitten van meer dan drie maanden werd aan het meetinstrument onderworpen. Om een idee te geven: een dossier omvatte zo'n 300 antropologische metingen

⁹¹ Raf De Bont, 2003. “Meten en Verzoenen. Louis Vervaeck en de criminele antropologie 1900-1940,” in *Degeneratie in België 1860-1940. Een geschiedenis van ideeën en praktijken*, eds. Jo Tollebeek, Geert Vanpaemel en Kaat Wils (Leuven: Universitaire Pers Leuven), 196-197.

⁹² Christiaensen, “Historische ontwikkelingen”, 251.

⁹³ Maes, *Van gevangenisstraf*, 444-445.

⁹⁴ Leon Radzinowicz, *Adventures in Criminology* (New York: Routledge, 1999), 58.

en 600 onderdelen voor neuropsychologisch onderzoek. “*All told there were about 1,300 items which probed from all imaginable angles and perspectives into the personality of an imprisoned delinquent*”, schreef Radzinowicz.⁹⁵

Ieder jaar werden zo’n tweeduizend dossiers opgesteld en tegen 1937 had de PAD 33605 ‘*dossiers d’observation méthodique de délinquants*’. De algemene conclusie na bestudering van deze dossiers was dat zowat 47 procent van de gevangenen als ‘normaal’ konden worden beschouwd, terwijl 53 het etiket ‘abnormaal’ kreeg. Maar Radzinowicz is niet helemaal overtuigd en twijfelt ook aan Vervaecks classificatiemethode: “*Yet it was rather difficult to find an authoritative and precise definition of these categories. Nor was a thorough comparative investigation carried out with corresponding strata of the non-criminal population.*”⁹⁶

Het aandeel van de antropologie bij de strafuitvoering zou tegen het einde van het interbellum erg aan belang verliezen, om later te verdwijnen. Een belangrijke reden hiervoor was de wet op het sociaal verweer uit 1930 die ervoor zorgde dat antropologen steeds meer tijd moesten besteden aan commissies van sociaal verweer en aan observatiewerk in de psychiatrische annexen van gevangenissen.⁹⁷

1.4 De psychiatrische afdelingen

Eveneens een resultaat van de penitentiaire hervorming van die tijd was de oprichting, vanaf 1921, van psychiatrische afdelingen bij de antropologische laboratoria in gevangenissen. Deze psychiatrische afdelingen, of althans de archieven ervan, bleken erg vruchtbaar voor mijn onderzoek. Immers, gevangenen die in hongerstaking gingen werden na een tijd, vaak al na enkele dagen, naar deze afdeling gestuurd om hun geestestoestand te laten onderzoeken. Hun doen en laten, zo blijkt uit het archiefmateriaal, werd nauwgezet in de gaten gehouden en in een dagboek genoteerd door verpleegkundigen. Een beter beeld krijgen van de hongerstakende gevangene in die periode is haast niet mogelijk. Het lijkt me daarom nuttig dat ik hier wat dieper inga op de werking van deze psychiatrische afdelingen en de documenten die deze werking creëerden.

De psychiatrische afdeling bij de gevangenis van Vorst werd opgericht in 1922 en stond onder rechtstreeks toezicht van dokter Louis Vervaeck. Radzinowicz beschrijft de psychiatrische

⁹⁵ Ibid., 58.

⁹⁶ Ibid., 59.

⁹⁷ Maes, *Van vrijheidsstraf*, 449.

afdelingen als een klein mentaal gesticht binnen de gevangenis.⁹⁸ Voor de mannen ging het om een zaal A met tien bedden, een kamer met drie bedden en enkele isoleercellen. Een zaal B, die in Vorst in 1931 werd geopend, telde een twintigtal bedden.

De werking van deze afdeling werd bepaald via de ministeriële omzendbrief van 10 maart 1923. De arts-antropoloog die de leiding had en dagelijks een ronde deed en iedere gevangene onderzocht, kreeg de hulp van drie verpleegkundigen die speciaal waren opgeleid. Zij moesten om de beurt werken. Er was een vierde verpleegkundige die de verlofdagen opving. De verpleegkundigen moesten dag en nacht superviseren en een register bijhouden van alles wat er gebeurde. Hij (of zij, in de vrouwenafdeling) werd bijgestaan door twee gedetineerden die te vertrouwen waren en die eveneens waakten over de afdeling. De verpleegkundigen waren eveneens verantwoordelijk voor de netheid van muren, vloeren en meubilair. Elke dag moesten de zalen met veel water worden geschrobd en deuren en vloeren schoongemaakt. In de lokalen van de afdeling mocht niet worden gerookt. De temperatuur lag er zoveel mogelijk rond de 17 graden. De gedetineerden mochten geen bezoek ontvangen zonder uitdrukkelijke toelating van de arts en ook het nazien van de briefwisseling was zijn verantwoordelijkheid. Het regime in de psychiatrische afdeling was hetzelfde als dat in de gevangenis, met dezelfde privileges rond bezoek en briefwisseling. Wel waren de cellen groter, met meer licht, maar *“the bars on the windows were always there to remind inmates of the penal nature of their stay.”*⁹⁹

Drie groepen van gevangenen kwamen hier terecht. Allereerst gevangenen die een acuut en voortdurend probleem vormden omdat ze het gevangenisregime niet verdroegen. De tweede groep waren gevangenen waarvan werd vermoed dat ze een problematische fysieke of mentale toestand simuleerden. In de psychiatrische afdeling zou deze simulatie door de intense controle snel aan het licht komen. De derde groep gevangenen was deze waarvan na opstelling van het antropologisch dossier gebleken was dat er een aantal problematische gedragskenmerken waren.¹⁰⁰

Wat betreft de diagnose werd de grootste groep gedetineerden uit de psychiatrische afdeling gecatalogiseerd als *‘psychopathes, déséquilibrés, debiles mentaux’* (zo’n 31 procent), gevolgd door *‘neuropathes à crises’* (21 procent) en *‘psychoses et démences’* (16 procent). Zeven op tien van de gevangenen die in de psychiatrische afdeling terecht kwamen, werden mentaal abnormaal verklaard.

⁹⁸ Radzinowicz, *Adventures*, 60.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

Maar de maatregelen die voor deze groep werden genomen, bleken die diagnose niet helemaal te weerspiegelen: werd 42 procent gestuurd naar mentale inrichtingen, dan werd toch 46 procent later teruggestuurd naar de gewone cel. Ieder jaar werden gemiddeld 350 tot 450 gevangenen ter observatie naar de psychiatrische afdeling gestuurd. Tegen 1939 waren er 14200 observaties gebeurd van mentaal zieke criminelen.¹⁰¹ (Radzinowicz 1999, 61).

¹⁰¹ Radzinowicz, *Adventures*, 61.

Hoofdstuk 2 Methode

Ik zal twee methodes gebruiken, telkens kwalitatief van aard, om het bronnenmateriaal te analyseren en een antwoord te formuleren op mijn hoofdvraag via de deelvragen. Enerzijds zal ik, om te onderzoeken op welke manier er over Belgische hongerstakingen werd geschreven in kranten, een kritische discoursanalyse zoals voorgesteld door Norman Fairclough uitvoeren op geselecteerde artikels. Anderzijds zal ik de morele dossiers van gevangenen die in hongerstaking gingen ontleden door middel van de methode van close reading. Hieronder bespreek ik de theoretische dimensies alsook de praktische toepassing van de methodes in mijn onderzoek.

2.1. Close Reading

Voor het analyseren van de dossiers van gevangenen die een hongerstaking deden, gebruik ik de methode van close reading. Door een doorgedreven en nauwgezette lezing van de dossiers is een beter (in)zicht mogelijk, niet enkel in de motieven en de persoonlijkheid van de gedetineerden, maar ook in de drijfveren van verpleegkundigen en artsen, en hun reactie op de hongerstaking.

Het doel van deze close reading is het beantwoorden van mijn drie andere deelvragen om daarna, met terugkoppeling naar de literatuur, een antwoord te kunnen formuleren op mijn onderzoeksvraag en inzicht te krijgen op de eerste hongerstakingen die zich in Belgische gevangenissen voordeden.

Deze deelvragen zijn:

➔ Wie deed aan hongerstaking in Belgische gevangenissen in het interbellum? Hier wil ik onderzoeken voor welke (vermeende) misdaad de gedetineerden in de cel zaten, wat hun sociale situatie was en of ze een politiek engagement hadden. Uit de literatuurstudie blijkt dat hongerstakingen vooral worden gedaan door politieke gevangenen (denk aan IRA, Suffragettes, Koerdische gevangenen). In dit deel staat de persoon van de gevangene centraal.

➔ Welke motieven hadden gevangenen? Hier wil ik inzicht krijgen in het waarom van de hongerstaking. Uit de literatuur kunnen we afleiden dat hongerstakingen in gevangenissen

doorgaans een protest tegen iets zijn (de directie, de straf, een politieke reden buiten de gevangenis), en ik wil weten waartegen het protest van Belgische gevangenen gericht was. Wilden ze beter eten? Zeiden ze onschuldig te zijn? Of, gezien hongerstakers opgenomen werden in het psychiatrisch centrum, waren ze mentaal niet in orde en was hun hongerstaking daar een gevolg van? In dit deel staat het motief centraal.

→ Hoe reageerde het gevangenisbestuur op de hongerstakingen?

Uit de literatuur blijkt dat de reactie van overheden op hongerstakingen zeer verschillend kan zijn. Gevangenisbesturen gaan over tot onderhandelen met de hongerstaker in een poging hem tot eten te bewegen, of ze gaan de verantwoordelijkheid over de gevangene verschuiven door hem te verplaatsen naar bijvoorbeeld de ziekenboeg, of ze gaan over tot het toedienen van dwangvoeding. Ik wil onderzoeken welke van deze tegenreacties, en mogelijke andere, zich voordeden in Belgische gevangenisbesturen. In dit luik staat de gevangenisautoriteit centraal. Ik zal dus in het empirisch deel mijn betoog opdelen in drie delen, met daarin telkens een centraal thema: de gevangene, het motief en de gevangenisautoriteit.

In de bronbeschrijving (cf supra) heb ik al de werkwijze uitgelegd van mijn zoektocht naar geschikte bronnen. In totaal verkreeg ik daarmee 42 namen van gedetineerden die minstens 1 keer in hongerstaking waren gegaan volgens ofwel het register van in- en uitgaande gevangenen in de psychiatrische afdeling van Vorst, ofwel de dagboeken van verplegers en artsen die er werkten.

Deze 42 namen bestaan uit 3 vrouwen en 39 mannen. De informatie die ik heb over hen is niet altijd even uitgebreid en kan ik als volgt onderverdelen:

- Van 5 gedetineerden heb ik enkel de naam die genoteerd staat in het register voor in- en uitgaande gevangenen in de psychiatrische afdeling
- Van 12 gedetineerden heb ik enkel informatie uit de dagboeken die dokters bijhielden in de psychiatrische afdeling
- Van 3 gedetineerden heb ik enkel informatie via de dagboeken die verplegers bijhielden in de psychiatrische afdeling
- Van 1 gedetineerde heb ik informatie via het register en via de dagboeken van verplegers
- Van 1 gedetineerde heb ik informatie via het register en via het morele dossier

- Informatie over 9 gedetineerden kwam voor in zowel de dagboeken van dokters als die van verplegers
- Informatie van 4 gedetineerden heb ik via de dagboeken van dokters en de morele dossiers
- 1 gedetineerde kwam voor in zowel de dagboeken van verplegers als de morele dossiers
- Van 4 gedetineerden heb ik bijna de ‘volledige’ informatie: ze komen zowel voor in de dagboeken van artsen en verplegers en daarnaast nog in de morele dossiers
- Van 2 gevangenen heb ik ook vrij uitgebreide informatie die afkomstig is uit het register, de dagboeken van verplegers en de morele dossiers

Ik zal alle dossiers gebruiken voor de bespreking van mijn onderzoek. Immers, allemaal kunnen ze nuttige informatie opleveren, zelfs al gaat het ‘maar’ om een simpele aantekening in het register van in- en uitgaande gedetineerden in de psychiatrische afdeling van Vorst. Ik wil hier ook nog opmerken dat we mogen aannemen dat het werkelijke aantal hongerstakers in Vorst tijdens het interbellum hoger ligt dan de 45 namen die ik heb gevonden. Zoals eerder beschreven zijn de archieven niet volledig en heb ik meer dan eens ervaren dat zelfs als de naam van een gedetineerde in het register stond, het niet altijd mogelijk was zijn dossier op te sporen. Gedetineerden werden vaak overgeplaatst tijdens hun gevangenschap en hun dossier verhuisde dan mee. Zo liggen er hoogstwaarschijnlijk ook dossiers van gedetineerden die in Vorst in hongerstaking waren in de archieven van de gevangenis van Gent, of elders.

2.2 Discoursanalyse

a. Inleiding

Eerder, in de bespreking van de bronnen, had ik al aangegeven dat ik in eerste instantie heb gebruik gemaakt van krantenartikels rond hongerstakingen in Belgische gevangenen om na te gaan wanneer en hoe de eerste hongerstakingen zich in ons land manifesteerden. Met de hulp van deze artikels kon ik later op zoek gaan naar dossiers van gevangenen die in hongerstaking waren gegaan. Maar daar houdt het nut van deze krantenartikelen niet op. Voor dit onderzoek wil ik ook uitzoomen en kijken naar wat er geschreven werd over hongerstakingen in België,

wat de mensen wisten en hoe erover werd gesproken. Immers, gevangenissen zijn geen volledig afgesloten instellingen. Wat binnen gebeurde sijpelde mondjesmaat naar buiten: uit het bestaan van deze krantenartikelen kunnen we afleiden dat was geweten dat er hongerstakingen gebeurden in de cel. Tegelijk sijpelde de buitenwereld iedere dag weer naar binnen: de gevangenen zelf kregen bezoek van familie en advocaten terwijl het gevangenispersoneel, de dokters en verplegers in die buitenwereld leefden.

Met dit deel wil ik een antwoord trachten te formuleren op mijn eerste deelvraag: Op welke manier werden hongerstakingen in de media voorgesteld tijdens het interbellum? Wat werd er gezegd over hongerstakingen, wiens stem was doorslaggevend en wie kwam niet aan bod? Ik wil, met in het achterhoofd de literatuur over gemediatiseerde hongerstakingen van de IRA en de Suffragettes, weten hoe buiten de gevangenis werd gedacht over hongerstakingen in Belgische gevangenissen. Om deze vragen te beantwoorden, zal ik het discours in de kranten van het interbellum analyseren. Ik zal hieronder eerst de verschillende betekenissen die het concept discours kreeg bespreken. Daarna zal ik overgaan op een duiding van de methode die ik gekozen heb, de kritische discoursanalyse.

b. Discours

Een cruciale naam wat betreft de theorie van het discours is Michel Foucault. Volgens hem is een discours een groep van uitspraken die een taal leveren om over een bepaald onderwerp te spreken –eigenlijk een manier leveren om de kennis erover voor te stellen- in een bepaald moment in de geschiedenis.¹⁰²

Foucault zegt dat wat waar is en wat niet geen natuurlijk of transcendent gegeven is, maar een product van de maatschappij. Waarheid is niet absoluut, maar geproduceerd in een bepaalde context. Het waarheidsregime van een maatschappij wordt dan bepaald door de “*types of discourse it harbours and causes to function as true*” aldus Foucault geciteerd in Mills.¹⁰³

Een discours is een sociale praktijk die gedetermineerd wordt door sociale structuren, stelt Norman Fairclough, een van de grondleggers van de Kritische Discoursanalyse (KDA). Maar tegelijk is er interactie en heeft discours invloed op deze sociale structuren en draagt het bij tot het bereiken van sociale continuïteit of sociale verandering.¹⁰⁴

¹⁰² Stuart Hall, “Foucault: Power, Knowledge and Discourse,” in *Discourse Theory and Practice: A Reader*, eds. Margaret Wetherell, Stephanie Taylor en Simon J. Yates (Londen: Sage, 2001), 72.

¹⁰³ Sara Mills, *Discourse*, (Londen: Routledge, 2004), 16.

¹⁰⁴ Norman Fairclough, *Language and Power* (Harlow: Longman, 1989), 37.

Dat sociale, zo meent Fairclough, zorgt er ook voor dat discours te maken heeft met macht.¹⁰⁵ In zijn analyse van discours grijpt Fairclough meer dan eens terug naar Foucault en diens visie op macht. Volgens Foucault produceren discoursen immers kennis en kennis is altijd een wapen van macht. Het is in discours dat macht en kennis samenkomen.¹⁰⁶ Hier vinden we Foucaults ‘*Pouvoir-Savoir*’ terug, de theorie van de ‘kennis-macht’ betrekkingen die hij uitwerkte. Foucault stelt dat er geen macht is zonder kennis, noch dat een vorm van kennis tegelijk geen machtsrelatie vooronderstelt en vormt. Kennis produceert macht, maar macht stelt in staat kennis te verwerven.¹⁰⁷

Volgens Fairclough moeten we die macht zien als vervat in het discours en als macht achter het discours, waarbij in het laatste geval het discours zelf onderhevig is aan machtsrelaties.¹⁰⁸ Bij macht achter het discours gaat het om dat een onzichtbaar effect van macht die de hele sociale orde van het discours bij elkaar brengt en samenhoudt.¹⁰⁹

Discours is ook sterk verbonden met ideologie: via discoursen worden ideologieën geuit, geïnterpreteerd of gelegitimeerd. “*Ideologies are the fundamental beliefs of a group and its members*”.¹¹⁰ Maar een ideologie is meer dan enkel een geheel van ideeën binnen een groep, ideologieën zijn representaties van aspecten van de wereld die bijdragen tot “*establishing and maintaining relations of power, domination and exploitation*”.¹¹¹

Discours, zo stelt Fairclough ook, is het favoriete vehikel van ideologie.¹¹² Wanneer een discours functioneert om ongelijke machtsrelaties in stand te houden –denk maar aan die tussen sociale klassen of tussen mannen en vrouwen- dan is het ideologisch bezig.¹¹³

Ik wil, door het discours te onderzoeken in krantenartikelen over hongerstakingen, deze machtsrelaties ontdekken. Het is niet mijn bedoeling om tot de ‘waarheid’ te komen, maar wel hoe hongerstakingen werden voorgesteld en geframed door kranten en wie er achter deze framing zat. Ik schreef eerder al dat bij de suffragettes deze vrouwen vaak bestempeld werden als “hysterisch”. Dat predikaat gaf de overheid de mogelijkheid om het voeden onder dwang als een rationele maatregel te verantwoorden. Bij de hongerstakingende Ierse nationalistinnen werd

¹⁰⁵ Fairclough, *Language and Power*, 15.

¹⁰⁶ Foucault, *Discipline, toezicht en straf*, 43.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Fairclough, *Language and Power*, 43.

¹⁰⁹ Ibid., 55.

¹¹⁰ Teun A. Van Dijk, *Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Introduction* (Barcelona: Pompeu Fabra University, 2000), <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>.

¹¹¹ Norman Fairclough, *Analysing Discourse. Textual analysis for social research* (Londen: Routledge, 2003), 9.

¹¹² Fairclough, *Language and Power*, 37.

¹¹³ Ibid., 33.

het criminele statuut de IRA-acties benadrukt. De vraag is of Belgische hongerstakers ook op een bepaalde manier werden geframed. Werden ze bestempeld als hysterisch of crimineel? Zo ja, door wie gebeurde dat? Bovendien werden hongerstakingen in een aantal linkse en Vlaams-nationalistische beschreven als een politiek actiemiddel. Veel meer dan in andere kranten werd hierin het heldhaftige van de hongerstaker benadrukt. Ook hier kan een discoursanalyse meer duidelijkheid brengen.

c. Kritische Discoursanalyse (KDA)

Discours is dus verbonden aan macht. Als we een discours analyseren kunnen we machtsrelaties en ideologieën blootleggen die werken via en in dat discours. Een vorm van discoursanalyse die hierop uit is, is een kritische discoursanalyse. Uit de verschillende manieren waarop KDA kan worden aangepakt, heb ik gekozen voor deze van Norman Fairclough omdat mijn onderzoek het onderzoek betreft van discours in kranten. Fairclough biedt niet alleen de meest ontwikkelde theorie maar ook de beste methode voor onderzoek in communicatie, cultuur en maatschappij.¹¹⁴ Meer nog dan de anderen verbindt hij tekst met de sociale context en legt hij een link tussen tekst, maatschappelijke en culturele processen en structuren. De KDA dient volgens hem voor het blootleggen van onduidelijke causale relaties tussen discursieve praktijken en bredere sociale en culturele structuren, relaties en processen. “...to investigate how such practices, events and texts arise out of and are ideologically shaped by relations of power and struggles over power”.¹¹⁵

De machtsrelaties in een mediadiscours hebben volgens Fairclough de bijzondere eigenschap dat ze verborgen blijven. Een mediadiscours is immers eenzijdig, met een grote scheiding, zowel in plaats als in tijd, tussen producenten van tekst en de ontvangers of de consumenten.¹¹⁶ Deze machtsrelaties in het mediadiscours kunnen gezien worden als de macht van nieuwsproducenten over consumenten: de eerste groep bezit de unieke productierechten en bepaalt wat in het nieuws wordt opgenomen en op welke manier dat gebeurt.¹¹⁷

¹¹⁴ Marianne Jorgensen en Louise J. Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method* (Londen: Sage, 2002), 60.

¹¹⁵ Norman Fairclough, *Critical discourse analysis: the critical study of language* (Londen/New York: Longman, 1995), 131-132.

¹¹⁶ Fairclough, *Language and Power*, 49.

¹¹⁷ *Ibid.*, 50.

Waarom is het ontdekken van een machtsdiscours in kranten zo belangrijk? Waarom wil ik krantenartikels analyseren over hongerstakingen in het interbellum en niet, bijvoorbeeld, wetteksten van de regering? Uiteraard kunnen deze laatste ook interessante informatie opleveren, maar nieuwsberichten zijn erg belangrijk in het dagelijkse leven en hebben een veel directere impact op wat mensen denken. Volgens Van Dijk halen we het grootste deel van onze sociale en politieke kennis uit de tientallen nieuwsberichten die ons iedere dag bereiken.¹¹⁸ Als deze media dan in handen zijn van machtshebbers, en problemen en oplossingen daardoor steeds op dezelfde manier worden beschreven, is het mediadiscours in staat om grote invloed uit te oefenen en zullen de media een middel zijn voor het doorgeven en reproduceren van de macht van een dominante klasse.¹¹⁹

Belangrijk om te weten voor dit onderzoek is dat de Belgische kranten tijdens het interbellum erg geopinieerd en verzuild waren. In een aantal kwesties, zoals de schoolstrijd en de vernederlandsing van het onderwijs en administratie, namen de kranten erg polemische standpunten in. Naarmate de internationale spanning in de jaren dertig opliep, namen kranten ook steeds scherpere standpunten pro of contra Duitsland aan.¹²⁰ We kunnen er dus vanuit gaan dat deze geopinieerde kranten, die ieder een eigen partij of beweging vertegenwoordigen, zullen proberen hun waarheid en hun visie door te drukken aan de bevolking, ook wat hongerstakingen betreft.

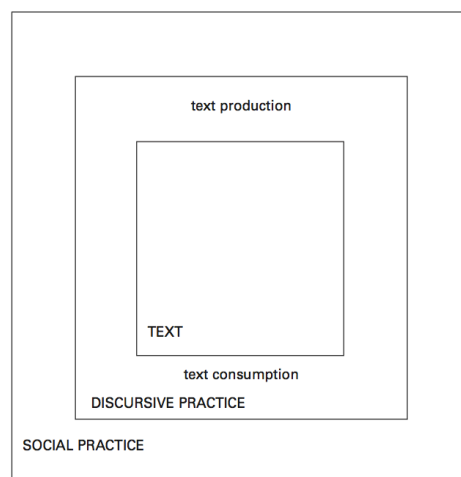
d. KDA van Fairclough

Hier wil ik wat verder ingaan op Faircloughs analysemodel voor een KDA. In Faircloughs KDA is iedere uiting van taal, ieder discours, een communicatieve gebeurtenis die bestaat uit drie dimensies: discours als tekst, discours als discursieve praktijk en discours als sociale praktijk. Dat maakt hij duidelijk in het onderstaande model.

¹¹⁸ Teun A. Van Dijk, "The interdisciplinary study of news as discourse," in *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*, eds. Klaus Bruhn Jensen en Nicholas W. Jankowski (Londen/New York: Routledge, 1991), 110.

¹¹⁹ Fairclough, *Language and Power*, 50-51.

¹²⁰ Els De Bens, *De Pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers. Gisteren, vandaag en morgen* (Leuven: LannooCampus, 2007), 36.

*Afbeelding 3 Het driedimensionaal model van Fairclough. Overgenomen uit *Discourse Analysis as Theory and Method* (p. 73) van M. Jorgensen en L. Phillips, New York: Sage, 2002.*

Tekst is hierbij wat gezegd wordt, wat geschreven is, een afbeelding of een combinatie van dit alles. Een discursieve praktijk heeft te maken met de productie van de tekst, maar ook met de consumptie ervan. De sociale praktijk is dan de betekenis van de tekst voor de maatschappij, de invloed die de tekst mogelijk heeft op het in stand houden of veranderen van machtsrelaties. De drie dimensies beïnvloeden elkaar en bij een discoursanalyse moeten ze daarom alle drie van ieder discours onderzocht worden. Bij de tekst moet daarbij gekeken worden naar de taalkundige elementen, bij de discursieve praktijk naar processen die te maken hebben met de productie en consumptie van de tekst, en bij de sociale praktijk naar de ruimere sociale praktijk.¹²¹

Bijvoorbeeld: als een hongerstaker in een Vlaams-nationalistische krant als *De Schelde* begin jaren dertig in de tekst wordt omschreven als een ‘held’, dan moeten we ook gaan kijken wie dit zegt en hoe de journalist deze uitspraak heeft weergegeven. Het is een groot verschil als de journalist deze uitspraak laat volgen door “beweert hij”, wat een connotatie van ongelooftwaardigheid heeft, dan dat hij schrijft “zegt hij”. Dit alles moeten we dan ook verbinden met een sociale praktijk van dat moment, bijvoorbeeld hoe deze uitspraak past in de strijd voor de Vlaamse zaak.

Corresponderend met zijn driedimensionaal model geeft Fairclough drie dimensies voor de kritische analyse van een discours: beschrijving, interpretatie en verklaring. Beschrijving is het stadium waar gekeken wordt naar de formele eigenschappen van de tekst, zoals woordenschat, grammatica en zinsconstructie. Interpretatie gaat terug op de relatie tussen

¹²¹ Jorgensen en Phillips, *Discourse Analysis*, 68.

tekst en interactie, waarbij onderzocht wordt hoe een tekst wordt geproduceerd, verspreid, maar ook geconsumeerd en geïnterpreteerd. Daarbij wordt onderzocht welke discoursen aanwezig zijn in een tekst en ook hun samenhang met andere discoursen en teksten. Verklaring heeft te maken met de relatie tussen interactie en sociale context. Hierbij wordt de vraag gesteld of de discursieve praktijk de bestaande orde reproduceert of eerder herstructureert, en wat de gevolgen zijn voor de bredere sociale praktijk.¹²²

e. Opzet van het onderzoek

De selectie van de artikels die ik zal gebruiken voor de discoursanalyse gebeurde stapsgewijs. Een eerste selectie gebeurde, zoals ik al bij de verantwoording van mijn bronnen schreef (supra), via een zoekopdracht in het digitale krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek van België. Ik heb eerst gebruik gemaakt van de zoektermen hongerstaking, voedselstaking, *grève de la faim*, voedselweigering, *grève de la nourriture*, *jeûne politique*. Na afbakening van de periode (1920-1940) leverde dat in totaal van 1930 nieuwsartikels op in 13 verschillende Nederlandstalige kranten, en 1894 artikels in 16 Franstalige kranten. Ik heb daarna geselecteerd op hongerstakingen die gebeurden in België. De hongerstakingen waar het element van verzet of protest afwezig was, heb ik uit de selectie geweerd. Het gaat dan om advertenties waarin het woord hongerstaking werd gebruikt of ‘luchtige’ nieuwsbericht of artikels waarin dieren een hongerstaking werd toegeschreven.¹²³ Evenmin heb ik de artikels gebruikt waarin hongerstaking als synoniem werd gebruikt voor werkstaking, met de nadruk op het potentiële hongerslijden na werkverlies. De artikels die wel geselecteerd werden, gaan over hongerstakingen in de gevangenis. De enkele berichten die verwijzen naar een protest buiten de gevangenis, heb ik buiten beschouwing gelaten.

Onderstaande tabellen maken duidelijk hoe de artikels over hongerstakingen in Belgische gevangenissen over de belangrijkste kranten van het interbellum zijn verdeeld.

¹²² Fairclough, *Language and Power*, 26.

¹²³ Zoals bijvoorbeeld in “Katten in hongerstaking, *Vooruit*, 18 februari, 1936, 1

	Aantal artikels over hongerstakingen	Strekking
De Gentenaar	16	Erg katholiek
Nieuws van den Dag	16	Katholiek, volks
Het Handelsblad	6	Erg katholiek
De Standaard	10	Katholiek, flamingant
Het Laatste Nieuws	7	Liberaal
De Rode Vaan	1	Communistisch
Het Volk	12	Zeer katholiek
Vooruit	13	Socialistisch
De Schelde	27	Vlaams-nationalistisch

Tabel 1 Aantal berichten met hongerstaking in België in Nederlandstalige kranten tussen (1920 – 1940)

	Aantal artikels over hongerstakingen	Strekking
Le Soir	9	Neutraal
Journal de Charleroi	2	Socialistisch
Le Courrier de l'Escaut	4	Katholiek
L'Indépendance Belge	5	Katholiek vanaf de jaren '30
La Meuse	9	Liberaal
La Dernière Heure	9	Liberaal
Le Peuple	15	Socialistisch
La Libre Belgique	12	Katholiek

Tabel 2 Aantal berichten met hongerstaking in België in Franstalige kranten tussen (1920 - 1940)

Deze aantallen duiden niet op het totale aantal hongerstakingen in Belgische gevangenissen in de afgebakende periode. Veel hongerstakingen, zeker als het ging om gedetineerden in een

minder bekende zaak, haalden de pers niet. Tegelijk moeten we ons, wat betreft de artikels die wel in kranten verschenen, behoeden voor overdrijving: over sommige hongerstakingen, en de misdaad waarvoor de gedetineerden in de cel zaten, werd meerdere dagen aan een stuk bericht, zeker als het ophefmakende of gepolitiseerde zaken betrof.

Omdat sommige artikels slechts enkele zinnen bevatten, en later ook niet wordt teruggekomen op de zaak, en omdat een belangrijk aantal artikels dezelfde informatie geeft (naam van de gedetineerde, soort misdaad, hongerstaking), en de artikels wellicht overgenomen werden van het persagentschap Belga, is het niet zinvol om alle artikels apart aan een discoursanalyse te onderwerpen. Eerder heb ik gekozen om een selectie te maken van artikels die te verantwoorden is als volgt: in iedere krant waarin een groter artikel stond met het woord hongerstaking en de zaak waarrond de hongerstaking draaide, heb ik telkens één artikel gekozen. Dat deed ik op basis van de grootte van het artikel en de inhoud: artikels dus waarin voldoende aandacht werd besteed aan de (vermeende) misdaad en de hongerstaking zelf. Immers, na lezing van de artikels sprongen enkele ‘grotere’ zaken meteen in het oog: zaken waaraan de media grotere aandacht aan besteedden dan een enkel artikeltje over een gevangene in hongerstaking. Het gaat om zaken die redelijk wat deining, soms verontwaardiging tot in het parlement, veroorzaakten. Bij sommige ging het om politiek getinte zaken, bij andere was de verbijstering meestal om de aard van de misdaad.

De volgende zaken, die zich voordeden tussen 1920 en 1940 vielen op door hun uitgebreidere berichtgeving in verschillende kranten:

*De moordzaak rond Jacques De Keyser (1928)

*De hongerstaking in het gesticht Reckheim (1930)

*De zaak rond dienstweigeraar Roger Simoens (1932)

Na selectie van deze drie zaken heb ik een verdere selectie gemaakt van één artikel uit telkens een liberale, katholieke en socialistische krant. Op die manier kunnen, gezien de pers erg geopinieerd was in die periode, ook eventuele verschillende ideologische accenten duidelijk worden wat hongerstakingen betreft. De krant *Le Soir* heb ik, ondanks een oplage van meer dan 266000 exemplaren in 1930, buiten beschouwing gelaten omwille van het expliciet neutrale profiel van de krant tot aan het einde van de jaren dertig, toen het dagblad openlijk stelling nam tegen het rexisme. In de periode daarvoor, en sinds de oprichting in 1887,

noemde Le Soir zich een krant zonder politieke kleur die “...il s’interdit de prendre position dans les luttes qui irritent et divisent”.¹²⁴

Indien meerdere kranten van dezelfde strekking een uitgebreid artikel hadden over een bepaalde zaak, opteerde ik voor de krant met de grootste oplage. Bij deze selectie heb ik nog een aparte categorie toegevoegd: die van de krant De Schelde. De keuze voor deze Vlaams-nationalistische krant, die de spreekbuis was van de Frontpartij, is niet alleen ingegeven door het opvallend hoge aantal berichten over hongerstakingen in vergelijking met andere kranten –zeker als men bedenkt dat de krant in 1936 ophield met bestaan¹²⁵ maar ook omdat bij een eerste lezing al meteen bleek dat die berichten werden gebruikt in de strijd voor de Vlaamse zaak. De gemiddelde oplage van De Schelde haalde in de jaren twintig en dertig tussen de 13 en de 15000 exemplaren.

Voorgaande geeft dan uiteindelijk de volgende selectie artikels:

*De moordzaak rond Jacques De Keyser → berichtgeving in Vooruit, De Standaard, La Dernière Heure van 3 februari 1928

*De hongerstaking in het gesticht Rekheim → berichtgeving in Het Laatste Nieuws, De Standaard, Vooruit + De Schelde van 25 juni 1930

*De zaak rond dienstweigeraar Roger Simoens → berichtgeving uit Nieuws van den Dag, Het Laatste Nieuws, Le Peuple + De Schelde van respectievelijk 23 oktober, 22 oktober, 19 oktober en 11 september.

f. Toepassing van Fairclough

Hier wil ik wat dieper ingaan op de praktische toepassing van Faircloughs KDA. Deze omvat geen vastomlijnde methode. Eerder reikt Fairclough hulpstukken aan die onderzoekers kunnen gebruiken om een discours te analyseren. Zijn voorgestelde onderzoekschema bevat twaalf criteria waaruit een keuze kan worden gemaakt op basis van het onderzoek dat wordt uitgevoerd. De criteria die Fairclough voorstelt om een discoursanalyse uit te voeren zijn de volgende:¹²⁶

Sociale gebeurtenissen°

¹²⁴ De Bens, *De Pers in België*, 350.

¹²⁵ Ibid., 35.

¹²⁶ Fairclough, *Analysing Discourse*, 192.

Genre

Verschil

Intertekstualiteit°

Assumpties

Semantische of grammaticale relaties tussen zinnen en bijzinnen

Type uitwisseling, spraakfuncties en grammaticale ondertoon

Discours

Representatie van sociale gebeurtenissen

Stijlen

Modaliteit°

Evaluatie°

Uit dit rijtje van mogelijke leessleutels kies ik voor sociale gebeurtenissen, intertekstualiteit, modaliteit en evaluatie. Ik ben van mening dat deze criteria de beste zijn om de eerste deelvraag van mijn onderzoeksvraag - op welke manier werden hongerstakingen in de media voorgesteld in het interbellum?- te beantwoorden. Op de andere sleutels die Fairclough aanreikt, zal ik in dit onderzoek niet verder ingaan. Ik leg hieronder kort uit wat Fairclough bedoelt met de door mij gekozen criteria.

Sociale gebeurtenissen

Wie een tekst analyseert, moet dit doen in relatie tot wat er in de sociale wereld gebeurt, door rekening te houden met sociale gebeurtenissen. Teksten zijn immers niet los te zien van deze sociale realiteit. Vragen als welke sociale gebeurtenis en of de tekst deel uitmaakt van een ketting van teksten, kunnen hier worden gesteld. Het analyseren van sociale gebeurtenissen maakt deel uit van de derde dimensie van Fairclough, namelijk discours als sociale praktijk.¹²⁷

Intertekstualiteit

Intertekstualiteit kijkt naar de aanwezigheid van tekst binnen een tekst. Het gaat hierbij vooral om onderzoek naar andere stemmen dan die van de auteur van de tekst. Gekeken wordt naar directe of indirecte rede en tekstelementen die niet van de auteur zijn maar die ook niet worden toegeschreven aan een ander. We moeten ons afvragen of verschillende meningen aan bod komen, of er met andere woorden oog is voor verschil. Intertekstualiteit onderzoekt

¹²⁷ Fairclough, *Analysing Discourse*, 193.

zowel de eerste (discours als tekst) als de tweede dimensie (discursieve praktijk) van Faircloughs driedimensionale systeem.¹²⁸

Modaliteit

Modaliteit zegt iets over de manier waartoe de auteur zich verbindt in termen van waarheid, noodzaak en verplichting. Het gaat om wat de auteur waar of noodzakelijk vindt. Op die manier kan afgeleid worden hoe de auteur van de tekst zichzelf identificeert. Het onderzoek wordt hier toegespitst op de persoonlijke opinie van de auteur, met werkwoorden als zullen, kunnen, moeten, willen. Dat zijn zogenaamde “explicit markers of modality”.¹²⁹ Ook hier kan de auteur verschil benadrukken en dus het heersende discours onderdrukken of net omgekeerd.

Evaluatie

Aan welke waarden verbindt de auteur zich in termen van wat wenselijk is en wat niet? Het concept evaluatie draait rond wat de auteur al dan niet waardeert, hoe hij evalueert. Die evaluatie hoeft niet uitdrukkelijk te gebeuren, maar kan ook onopvallend zijn. De leessleutel evaluatie kan niet anders dan subjectief zijn: de waarden waartoe de auteur zich verbindt, worden beoordeeld door de bril van de onderzoeker zelf.¹³⁰

Ik zal deze vier criteria gebruiken om in het empirisch deel iedere grote zaak waarover uitgebreid bericht werd in de media te bespreken aan de hand van de verschillende krantenartikelen. Ik zal, indien nodig, ook aangeven of er een verschillend discours merkbaar is tussen de verschillende strekkingen waartoe de kranten behoren.

Tot slot nog dit: Nog meer dan andere kwalitatieve onderzoeksmethodes krijgt KDA de kritiek geen objectieve methode van onderzoek te zijn. KDA houdt immers interpretatie in en een beoordeling van de onderzoeker zelf. Het kan dus niet anders dan dat de resultaten gekleurd zullen zijn door mijn eigen waarden en wat ik belangrijk vind. De subjectiviteit begint al bij de keuze van leessleutels. Waarom kies ik net deze criteria? Omdat ik denk dat zij het beste antwoord zullen opleveren voor mijn onderzoeksvraag. Het gebruik van andere criteria zou mogelijk andere resultaten kunnen opleveren.

¹²⁸ Fairclough, *Analysing Discourse*, 193.

¹²⁹ *Ibid.*, 168.

¹³⁰ *Ibid.*, 173.

Toch is de vraag bij KDA niet wat het ‘juiste’ antwoord oplevert; eerder gaat het om een interpretatie van de onderzoeker die voldoende gestaafd wordt en die de lezer uitnodigt na te denken over deze interpretatie.

*“A critical review should be viewed as an attempt to identify taken-for-granted assumptions and propose other assumptions. It is unlikely that any researcher will be able to identify all possible positions that should be considered, and a researcher’s judgments will be based on that individual’s experiences and beliefs. Therefore, the ideas proposed in a critical review should be critiqued and debated as the discipline addresses the issues raised in it”.*¹³¹

Belangrijk voor de kwaliteit van de KDA is daarom de transparante rapportering, die gepaard moet gaan met zelfreflectie.¹³² Ik zal daarom mijn analyse zo goed mogelijk trachten te verklaren en bedenkingen te maken waar nodig is.

¹³¹ Jeffrey D. Wall, Bernd Carsten Stahl en A. F. Salam. 2015. “Critical Discourse Analysis as a Review Methodology: An Empirical Example.” *Communications of the Association for Information Systems* 37 nr 1 (2015): 263.

¹³² Thomas Greckhamer, William W. Rucks, Catherine M. Rucks, en Sebnem Cilesiz. 2014. “Rigor, Transparency, Evidence and Representation in Discourse Analysis: Challenges and Recommendations,” *International Journal of Qualitative Methods* 13 (2014): 428.

Deel III Empirisch deel

Hoofdstuk 1. De hongerstakingen in de psychiatrische afdeling

In dit deel ga ik in op de hongerstaker zelf, hoe hij werd behandeld in de psychiatrische afdeling waar hij zat, waarom hij zijn actie voerde en wat het antwoord van de autoriteiten was. Ik heb voorzichtigheid nagestreefd in het overnemen wat in dagboeken en dossiers stond, omdat beide bronnen zijn opgesteld door verantwoordelijken van de disciplinerende instelling die een gevangenis is. Concreet wil dat zeggen dat de stem van de gevangene slechts indirect en vaak niet weerklinkt via deze bronnen. Voor zover mogelijk heb ik daarom bijvoorbeeld de inhoud van de gedubbelcheckt met de versie van de gedetineerden. Verder heb ik mij ook tot de wetenschappelijke literatuur gewend voor de interpretatie van een aantal door de gevangenis gebruikte concepten. De opbouw van dit hoofdstuk ziet er als volgt uit: In 1.1 leg ik de nadruk op de gedetineerde hongerstaker: wie is hij/zij? Waarom kwam hij/zij terecht op de psychiatrische afdeling? En hoe werken de spanning en frustratie in een gevangenisomgeving in op hem/haar? In 2.2 verken ik het luik motivatie. Waarom ging de gedetineerde in hongerstaking? In hoeverre is zelfmoord gelinkt aan hongerstaking? In 3.3 tenslotte gaat het over de tegenreactie, over hoe de gevangenisautoriteiten omgingen met hongerstakende gedetineerden. Het gaat daarbij om maatregelen als het overtuigen van gevangenen om toch te eten en het gebruik van dwangvoeding.

1.1. De gedetineerde

Dit deel gaat over de persoon van de gedetineerde, en tegelijk over de toestand waarin hij zich bevond, met de voor het interbellum bijzondere situatie van de psychiatrische afdeling van Vorst waarin hongerstakers terechtkwamen. Ik zal eerst ingaan op de algemene persoonlijke kenmerken van hongerstakende gedetineerden (beroep, nationaliteit en de straf waartoe ze zijn veroordeeld of de misdaad waarvan ze worden verdacht). Daarna zal ik ingaan op de praktijk in Vorst om hongerstakers te behandelen als mentaal zieke personen. Ik zal hier ook aandacht hebben voor de vraag of deze hongerstakers mentaal werkelijk niet in orde waren of dat ze vooral werden geframed als geestesgestoord. Verder zal ik de hongerstakende gedetineerde beschrijven in de disciplinerende omgeving waarin hij zich bevond en de relatie die hij had met het medisch personeel.

Om de tekst niet teveel te verzwaren heb ik in de bijlagen een lijst bijgevoegd waar alle informatie per gedetineerde te vinden is (het dossiernummer van het moreel dossier, welk dagboek van verpleegkundigen en dokters, welk archief...). Ik verwijs voor verdere bronvermelding dan ook naar deze bijlage.

a. Een voorzichtig profiel

Opvallend in de dossiers van gedetineerden zijn de vele (23 van de 42) hongerstakers met buitenlands klinkende naam. Het is niet duidelijk of het ook werkelijk gaat om vreemdelingen of om genaturaliseerde Belgen. Er zijn te weinig gegevens om te besluiten dat er procentueel meer vreemdelingen dan Belgen in de psychiatrische afdeling zitten. Wel kon ik van deze vreemde namen ik terugvinden dat minstens vijf ervan in een precare situatie zaten betreffende hun verblijf in België.

Foto uit een moreel dossier in het Algemeen Rijksarchief 2 – depot Joseph Cuvelier (eigen foto)

Het gaat om gevangenen in een legaal onzekere situatie: ze wisten niet of ze voorwaardelijk vrij zouden komen, maar ook niet of ze na hun straf nog in België mochten blijven. Soms ook spraken ze amper Frans of Nederlands. Zo was Emmanuel Lewkowicz, een werkloze matrassenmaker die sinds 3 jaar in Brussel woonde, enkel het Pools machtig. Hij had een zeer gebrekkige kennis van het Vlaams en sprak geen Frans. Het feit dat hij vreemdeling was, zou later meetellen als argument om zijn voorwaardelijke vrijlating niet toe te kennen. Op 14 november 1932 schreef de bestuurder van de gevangenis van Gent, waar Lewkowicz op dat moment zat: “Het is een vreemdeling over dewelke wij geen inlichtingen bekomen hebben.” Boven het hoofd van Oscar Kuhl, een Duitser die twee jaar cel kreeg voor diefstal en het gebruik van een valse naam, hing ook een bevel om het grondgebied te verlaten. Hij dreigde uitgewezen te worden naar Duitsland, waar hij al een aantal keren veroordeeld werd voor gelijkaardige feiten. “*Je suis icie en Belg. expulsée retournée sur mon pays c’est impossible pour et aller France c’est mon dernière chance*”,¹³³ schreef hij op 5 juni 1939 in een gebrekkig Frans in een smeekbede aan de gevangenisdirecteur.

Ook Richard Blumentahl wist dat hij na zijn vrijlating 24 uur zou hebben om het grondgebied te verlaten.

A. De Wysocka, waar geen volledige voornaam van werd genoteerd en die een van de drie vrouwelijke hongerstakers is in mijn onderzoek, werd gearresteerd omdat ze een uitwijzingsbevel had genegeerd. Ze had een kind waarvan ze de verblijfplaats niet wilde meedelen en leefde vermoedelijk op straat want twee dagen na haar binnenkomst in de psychiatrische afdeling, op 23 september 1935, zei ze dat ze zich al zestien dagen niet

¹³³ Alle citaten uit gevangenisdossiers werden letterlijk overgenomen, eventuele taal- en spelfouten werden niet verbeterd.

gewassen had. Alexandre Stegman, geboren in Hongarije, werd op 17 juni 1930 veroordeeld tot een straf van twee jaar cel voor diefstal met geweld, kwam een jaar later voorwaardelijk vrij maar zou meteen het land worden uitgezet.

Bovenstaande situaties sluiten aan bij onderzoek dat hongerstakingen, als passief protest, rekent tot de ‘weapons of the weak’, protestmiddelen die vooral door zwakkeren in de maatschappij, of ze nu gevangen zitten of niet, worden aangewend. Het onderzoek van Scanlan et al. besloot al dat hongerstakingen ‘ultimately een tool of the disenfranchised masses’ waren, ‘be they imprisoned or powerless for economic, political or social reasons’.¹³⁴

Siméant heeft het over het kleine individu dat alleen strijdt tegen blinde machines:

“...victimes qui revendiquent le droit à être reconnues en tant qu’interlocuteurs, individus en lutte pour préserver leur identité sociale et voir respecter leur statut – ou pour accéder à celui qu’on leur dénie”.¹³⁵

Als we geen rekening houden met afkomst of nationaliteit en enkel kijken naar de beroepscategorie van de hongerstakers, zien we bij de 12 gedetineerden waarvan ik het beroep kon terugvinden, dat het vooral gaat om handwerkers en lagere bedienden. Zo is er een hotelbediende, een handelaar, een metselaar, twee kleermakers, een keukenmeid, een matrassenmaker, een grondwerker en een publiciteitsagent. Iets hoger in klasse zijn misschien de militair en de vliegenier bij de Duitse luchtmacht. De rentenier in hongerstaking is misschien de grote uitzondering, tenzij hij een heel laag inkomen had. Het probleem met de dossiers is dat deze enkel het beroep waarvoor de gevangene is opgeleid, vermelden. Er wordt bijna nergens weergegeven of de persoon in kwestie al dan niet werkloos was ten tijde van de (vermeende) misdaad. Enkel bij Luigi Mosconi vermeldde de verpleger in het dagboek dat de man werkloos was.

De leeftijden van de hongerstakers, opnieuw enkel af te leiden uit het morele dossier, schommelen tussen 23 en 32 jaar, met twee uitschieters van 45 en 48 jaar.

Wat betreft de straf die de gedetineerden moeten uitzitten, is het belangrijk te melden dat de gevangenen die in de psychiatrische afdeling van Vorst terecht kwamen, hoofdzakelijk afkomstig waren uit de gevangnissen van Vorst en Sint-Gillis, die beide arresthuizen zijn maar ook gedetineerden met een kortere straf herbergen.¹³⁶ Een aantal van de 42 hongerstakende gedetineerden was beklaagde, anderen kregen hun veroordeling tijdens hun verblijf op de psychiatrische afdeling en nog anderen waren reeds veroordeeld.

¹³⁴ Scanlan et al., “The Hunger Strike”, 296.

¹³⁵ Siméant, *La grève de la faim*, 73.

¹³⁶ Maes, *Van gevangenisstraf*, 259.

Ook wat betreft de aard van de misdaad kan ik geen duidelijke conclusies trekken: enkel van de twaalf gedetineerden waarvan het morele dossier beschikbaar was, kon ik achterhalen waarvoor ze in detentie zaten. Van deze twaalf zijn er vijf personen die ofwel al veroordeeld werden voor diefstal of dat zouden worden na hun verblijf in de psychiatrische afdeling. Eén gedetineerde was veroordeeld voor diefstal en afpersing. Er was een geval van oplichting, een van bedreiging, een van valsheid in geschrifte en oplichting en een van alcoholtransport zonder vergunning. Twee hongerstakers zaten in voorarrest voor respectievelijk moord en doodslag zonder de intentie te doden. Daarnaast kon ik ook in een geval een reden van detentie vinden zonder gevangenisdossier: bij A. De Wysocka maakte de verpleegster van de psychiatrische afdeling voor vrouwen zelf de notitie in het dagboek dat de vrouw vast zat omdat ze een bevel om het grondgebied te verlaten niet had gevolgd.

b. Hongerstaking als mentale ziekte

Wie in de jaren twintig of dertig een hongerstaking deed in de gevangenis van Sint-Gillis of Vorst, kon er bijna zeker van zijn dat hij of zij terecht zou komen op de psychiatrische afdeling. In de notities van het register van in- en uitgaande (mannelijke) gevangenen –tussen 1922 en 1931 (het enige dat bewaard is) - heb ik twaalf keer de vermelding ‘*grève de la faim*’ of ‘*refus de manger*’ gevonden als motief om iemand naar deze afdeling over te brengen. Acht keer was dat de enige reden, in de vier andere gevallen stonden als andere redenen dat er een mentale expertise gevraagd was door het parket, dat de gedetineerde gedeprimeerd was of dat hij een ‘*affection nerveuse*’ had.

Deze resultaten kunnen we combineren met de dagboeken van de arts-antropoloog die verantwoordelijk was voor de doorverwijzing naar de psychiatrische afdeling, en met opmerkingen in het morele dossier (voor zover dat beschikbaar is). Ook de dagboeken van het verplegend personeel geven bijna altijd de reden van opname aan. Alles bij elkaar krijgen we dan, samen met de vermeldingen in het register, een beter zicht op de periode tussen 1920 en 1940.

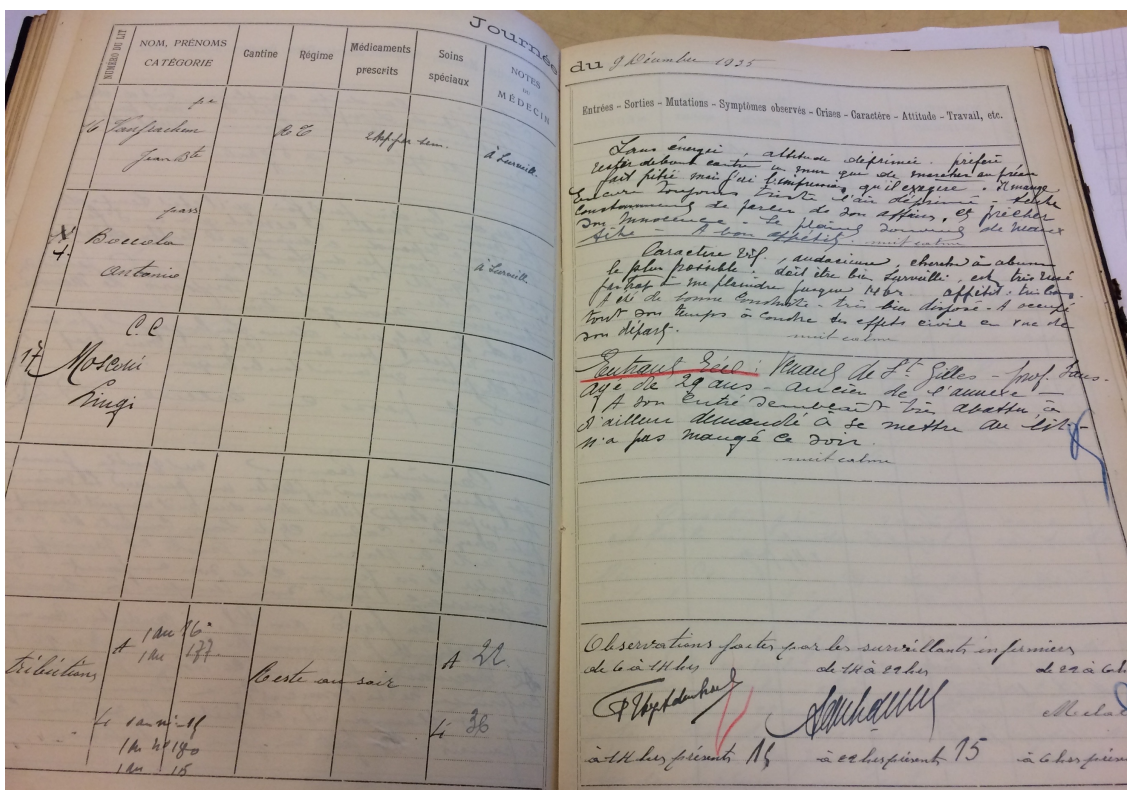
Uit de resultaten blijkt dat voor 19 van de 42 gedetineerden hun hongerstaking de enige reden was voor hun overplaatsing naar de psychiatrische afdeling. Bij 22 hongerstakingen werden er, behalve ‘hongerstaking’, nog andere redenen opgegeven. Het gaat dan om redenen als “*vrai malade mental*”, “*débile mental*” of “krankzinnige”. Soms gebeurde de overplaatsing ook op vraag van het parket die een mentaal onderzoek vroeg. In zes gevallen staan ook “zelfmoordgedachten” als reden van verwijzing naar de psychiatrische afdeling. Dat zijn vrij

duidelijke vermeldingen van mogelijke mentale problemen. Maar bij zes van deze 22 hongerstakers staat de vrij vage omschrijving van “déprimé”. De vraag is of die gemoedstoestand wel het gevolg was van mentale problemen en niet werd uitgelokt door het verblijf in een gevangenis waar een cellulair regime gold en waar gedetineerden het grootste deel van hun tijd apart in een cel doorbrachten. Meer dan eens noteerde de arts immers als opmerking “kan cellulair regime niet aan, beveel overplaatsing naar communautair regime”. Ik kom hier later op terug in het deel over de gevangene en zijn omgeving.

Als we de zes hongerstakers die de vage omschrijving van gedeprimeerd zijn erbij rekenen, hebben we voor die periode 25 hongerstakers die enkel omdat ze in hongerstaking gingen naar de psychiatrische afdeling werden doorverwezen.

Deze hongerstakers werden niet gezien als individuen die protesteerden, maar als gevangenen waar (mogelijk) mentaal iets aan scheelde. Vermoed werd dus dat hun hongerstaking door ziekte werd ingegeven. Eerder dan in te gaan op de motieven van het protest, ging men onderzoeken of de gedetineerde ziek was.

Deze zienswijze past in de tijdsgeest: in de toen heersende penitentiare en medische visie op gedetineerden legde men de nadruk op de individuele studie en de medische of psychologische behandeling van de misdadiger (cf. supra, Deel II, Hoofdstuk 1 Bronnen). In de psychiatrische afdeling van Vorst, dat bij het antropologisch laboratorium van Vorst

Voorbeeld van een dagboek van bewaarders-verpleegkundigen, in het Algemeen Rijksarchief Anderlecht (eigen foto)

hoorde, stond antropoloog-arts Louis Vervaeck, de grondlegger van het criminologisch-antropologische systeem, aanvankelijk zelf aan het roer. Gevangenen moesten in zijn visie grondig onderzocht worden om biologische en psychologische aspecten van hun misdaad te kunnen ontleden. Gedetineerden die na een dergelijk onderzoek werden bestempeld als zijnde in “*un état de démence ou dans un état grave de déséquilibre mental ou de débilité mental le rendant incapable du contrôle de ses actions*”,¹³⁷ konden doorverwezen worden naar deze psychiatrische afdelingen.

Bijna honderd jaar later is er onvoldoende materiaal voorhanden om nog na te gaan of deze mannen en vrouwen in hongerstaking mentaal werkelijk ziek waren, of dat ze ziek werden verklaard door de heersende opvattingen van die tijd. Miller spreekt in dit verband over een “*frequent assigning of mental illness as a rationale for hunger striking*”.¹³⁸

Waar we wel naar kunnen kijken is wat er met die gevangenen gebeurde in de afdeling zelf en ook achteraf. Welke behandeling kregen ze en wanneer en naar waar werden ze doorgestuurd?

Van 21 hongerstakers kwam ik te weten hoelang ze in de psychiatrische afdeling verbleven. De kortste verblijfsduur bedroeg 4 dagen, de langste 7 maanden. Voor de rest schommelde de verblijfsduur tussen de 10 en 20 dagen, met uitschieters tot 2,5 maand. Acht van deze 21 hongerstakers werden na een tijd terug in de gewone cel geplaatst, een werd vrijgelaten en zeven belandden in een andere gevangenis of in een Instelling van Sociaal Verweer.

Sporen van een echte medische behandeling, behalve het voorschrijven van baden en (in zoverre dit als behandeling kan worden gezien) het toedienen van dwangvoeding, heb ik noch in de dagboeken van verpleegkundigen, noch in die van de artsen aangetroffen. Zodra ze hun hongerstaking beëindigden, wat vaak gebeurde na het toedienen van voeding onder dwang (cf. Infra van dit deel, 1.1.3.), werden de gedetineerden terug naar hun gewone cel gestuurd of doorverwezen naar een andere gevangenis. Sommige gevangenen kwamen meerdere keren terecht in de psychiatrische afdeling, en werden telkens teruggestuurd naar hun cel na afloop van de hongerstaking. Alexandre Stegman bijvoorbeeld verbleef van 22 oktober tot 21 november 1930 in de psychiatrische afdeling, werd terug naar zijn cel gestuurd zodra hij begon te eten, en moest terug naar de psychiatrie bij een nieuwe hongerstaking, van 8 tot 18 december 1930. Daar werd hij naar de gevangenis van Gent gestuurd waar hij, omdat de arts

¹³⁷ Louis Vervaeck, “Une expérience de législation de défense sociale,” *L'Hygiène Mentale* 28 nr 6 (1933): 128.

¹³⁸ Miller, *A History of*, 168.

hem ongeschikt vond voor het celregime, zijn straf mocht uitzitten in het gemeenschapskwartier.

c. De gedetineerde in zijn omgeving

Gevangenis is disciplinerende instelling. Het zijn plaatsen waar lichamen gedresseerd worden¹³⁹, artificiële omgevingen waar een spanning heerst tussen enerzijds de doelstellingen van de behandeling en de eisen van veiligheid en anderzijds de gevangene die zijn rechten opeist.¹⁴⁰

Er is, met andere woorden, een belangrijke spanning tussen het individu en zijn omgeving. Deze spanning zorgt voor een ophoping van stress die voortkomt uit de permanente frustratie van een opsluiting. De gedetineerde zal de stress uiten door het eigen lichaam aan te vallen.¹⁴¹ Eerder zagen we ook de stelling van Miller, die stelt dat een hongerstaking niets minder is dan het terugnemen van de controle over het eigen lichaam in een omgeving die doelbewust is ontworpen “*to curtail individual choice and decision-making*”.¹⁴²

De spanning en de frustratie die er heersten in de gevangenis van Vorst en Sint-Gillis, vanwaar hongerstakers naar de psychiatrische afdeling van Vorst werden gestuurd, en deze in de psychiatrische afdeling zelf, moet groot geweest zijn. Dat blijkt uit een aandachtige lezing van de gegevens die we hebben van de 42 hongerstakers. Behalve de spanning en de frustratie rond de opsluiting zelf, was er ook het gevoel van onzekerheid bij gedetineerden die in afwachting waren van hun vonnis. De vraag is, zoals Miller ook stelde, of er mogelijk minder aandacht was van het medisch personeel voor de psychologische en emotionele effecten van de gevangenis door de enorme aandacht voor de mentale predispositie van criminelen.¹⁴³ De vraag is dan eveneens, zoals we in het vorige deel aangaven, of we de kanttekeningen van artsen die stellen dat een gedetineerde “*déprimé*” is, ook niet in dat licht moeten bekijken: had de gedeprimeerdheid niet te maken met het feit dat ze gevangen zaten? Om dat na te gaan, heb ik, naast de medische dagboeken, de brieven bestudeerd die gevangenen schreven naar familie en de schriftelijke verzoeken die ze deden aan de directeur van de gevangenis of de arts-antropoloog. Deze brieven zitten in het gevangenisdossier en werden, wanneer het ging om geadresseerden in de buitenwereld, nooit verstuurd door het strikte regime rond briefwisseling in de psychiatrische instelling.

¹³⁹ Foucault, *Discipline, toezicht en straf*, 237.

¹⁴⁰ Casile-Hugues, *La grève de la faim*, 139.

¹⁴¹ Casile-Hugues, *La grève de la faim*, 140.

¹⁴² Miller, *A history of*, 11.

¹⁴³ *Ibid.*, 168.

Op die manier kunnen we lezen dat Alexandre Stegman erg leed onder de volgens hem te zware straf. “*Je suis un étranger qui ne mérite aucune douceur. La main de la justice s’est si lourdement abattu sur moi que je ne m’en releverai plus*”, schreef hij in een brief aan de arts op 27 november 1930.

Rodolf Guelton schreef in een brief aan zijn vrouw, op 29 mei 1932: “...*jen est aser d’être toujours en prison pour rien cette vie de martyre doit fini pour moi et jen est asez de fair souffrire les autre pour moi... j’ai asser de la vie des prison la mort pour moi serai un soulagement... Je me voie abondannée de par tout...*”.

Op 8 juni 1934 smeekte Marie-Thérèse Dock de arts om haar voorwaardelijke invrijheidsstelling, waar ze sinds 27 maart voor in aanmerking kwam, te steunen: “*Dois je vous dire madame, combien cete détention prolongée entraine des souffrances phisiques or que sont celles-ci à coté des souffrances morales que j’endure...*”

In een brief aan zijn vrouw schreef Guillaume De Rosa op 16 juli 1932: “*Hier j’ai pensé toute la journée et que les heures m’ont semblées longues. Enfin je suis comme un oiseau dans la cage qui espère la liberté et ne l’ayant pas, souffre.*”

Gevangenen drukten hun gevoelens uit in hun brieven, maar hun lijden was soms ook duidelijk voor het gevangenispersoneel. In december 1930 werd over gedetineerde Alexandre Stegman, die net van Vorst was overgeplaatst naar het gemeenschapsregime in Gent, opgetekend dat hij “mistroostig” was en “maakt veel verdriet”. Over Joseph Taronichvily, die dagenlang huilde, merkte de verpleger in de psychiatrische afdeling op 29 september 1928 op dat hij “*toujours triste*” is. Op 16 december 1931 noteerde de verpleegkundige over Camille Vandermaelen: “...*parait triste et pensif...*”.

Niet alleen het leven in de gevangenis maar ook de relatie met artsen en verpleegkundigen kon voor spanningen zorgen. Ik kon niet terugvinden wat gevangenen dachten over het medisch personeel, maar uit de dossiers is wel af te leiden hoe artsen en verpleegkundigen tegenover hongerstakingende gedetineerden stonden.

Bij de arts-antropoloog kunnen we af en toe uit zijn korte notities afleiden hoe hij over de hongerstakers denkt. Over Guillaume De Rosa schreef hij, op 30 april 1932: “*Grève de la faim par obstination.*” Het woord *obstination* –koppigheid- kan een positief oordeel zijn, zoals in het volharden in een activiteit om een doel te bereiken, maar lijkt hier eerder een negatieve connotatie te hebben: ondanks alles, tegen het gezond verstand in, gaat de hongerstaker koppig verder met niet eten. De arts lijkt hier frustratie te tonen tegenover de gedetineerde. Bovendien schreef hij bij een andere gevangene, Camille Vandermaelen, op 1 januari 1932 in het artsendagboek: “*Grève de la faim, obstination pour attirer l’attention sur*

lui”. Hier is de gedetineerde niet enkel koppig tegen beter weten in, maar wil hij bovendien ook nog de aandacht op zich vestigen. En bij Jacques Michiels staat er op 17 december 1936: “*Ne mange pas depuis quelques jours, exagérateur.*”

Bij het verplegend personeel, dat dag en nacht de gevangenen moest observeren en daardoor ook veel uitgebreidere notities achterliet in de dagboeken, komt vaker een verveelde, denigrerende, soms zelfs vijandige toon voor. Het personeel was speciaal opgeleid voor de taak in de psychiatrische afdeling¹⁴⁴, maar bij sommige notities zou men kunnen twijfelen aan de professionele observatie van de verpleegkundige. Eerder lijken het uitingen van personen die geïrriteerd zijn over de gevangenen, de gang van zaken of zijn werk. “*Cause dès qu’il a l’occasion et se mêle à tout*”, staat er op 31 oktober 1930 naast de naam van Alexandre Stegman. En ook: “*Tâche de communiquer sournoisement*”. Bemoeizucht en geniepigheid kunnen moeilijk omschreven worden als objectieve observaties van een verpleegkundige. “*Je pense qu’il n’est pas méchant*”, schreef de verpleger over Emmanuel Lewkovicz op 13 juni 1932. Gedetineerde Joseph Taronichvily had, volgens een notitie op 19 september 1928, een “*état mental suspect*”.

Over Marie-Thérèse Dock werd aanvankelijk, in juni 1934, geschreven dat ze “*polie*” maar “*sournoise*” is, en “*indéchiffrable*”. Enkele dagen later werd ze “*très serviable*” genoemd omwille van haar hulp aan de zieken in de zaal. Toen Louis Lauwers in juli 1938 in hongerstaking was, was hij “*instable*”, “*fort nerveux*” en “*foncièrement vicieux*”. Bovendien was hij een “*bluffeur*” die de anderen ophitste. Nadat hij weer ging eten –na vier keer dwangvoeding gekregen te hebben- leken de oordelen milder te worden: Lauwers was kalm en redelijk geworden, en had ook “*l’air agréable, serviable*”, al was hij nog steeds wat lawaaierig.

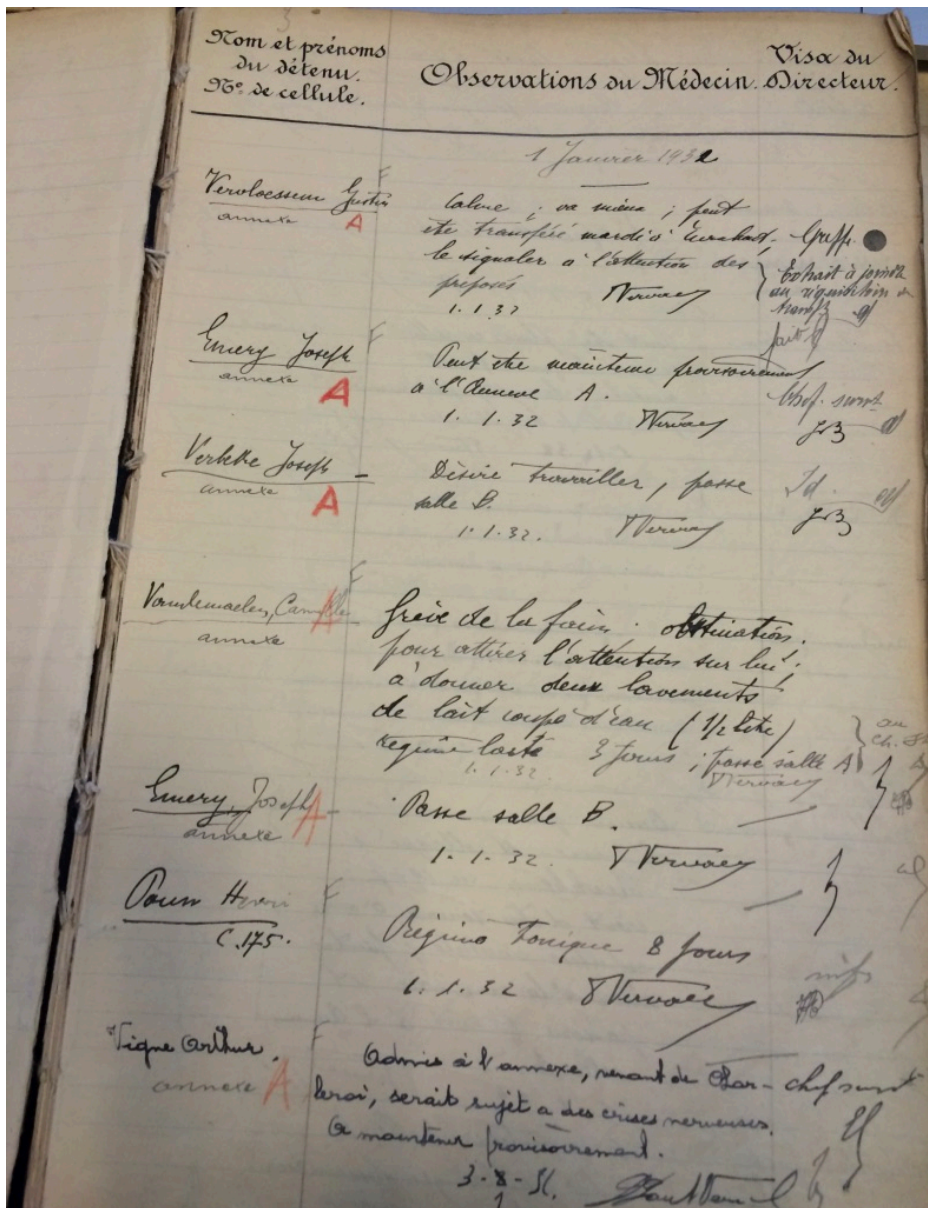
1.2 Het motief

Opvallend in het geheel van dossiers van en beschrijvingen over gevangenen is dat het motief van de hongerstaking vaak niet werd opgetekend in de dagboeken van het medisch personeel. Om te weten waarom de gedetineerden in hongerstaking gingen, moest ik gaan kijken in brieven van gevangenen of naar terloopse opmerkingen van artsen en verpleegkundigen in het

¹⁴⁴ Maes, *Van gevangenisstraf*, 444.

dossier. Waarom de hongerstaker zijn actie ondernam, lijkt hierdoor van ondergeschikt belang geweest te zijn voor de instelling.

Na een eerste grondige lezing van de dossiers en de dagboeken werd al duidelijk dat politieke motieven niet voorkwamen bij de gedetineerden in de psychiatrische afdeling van Vorst. Er wordt niet verwezen aan een hoger ideaal, er is geen relatie met verzetsgroepen buiten de gevangenis en binnen de gevangenis zelf waren er ook geen groepen aanwezig die in hongerstaking gingen. Er moeten dus andere redenen zijn geweest waarom deze hongerstakers aan hun actie begonnen.

Dagboek van de arts-antropoloog, bewaard in het Algemeen Rijksarchief Anderlecht (eigen foto)

a. Zelfmoord en hongerstaking

Zelfmoord, of de gedachte aan zelfmoord, wordt vaak in verband gebracht met hongerstakingen. Toch zijn er grote verschillen tussen de twee. Onder meer in het doel van de actie. Wil de zelfmoordenaar in de eerste plaats sterven, dan wil de hongerstaker in de eerste plaats iets verkrijgen en is sterven niet het ultieme doel. Een van de grootste verschillen is ook de duur van het proces. De plotsheid van de zelfmoord sluit iedere interventie uit van de overheid. Bij de hongerstaker heeft de overheid nog de mogelijkheid om tussen te komen, of niet. De duur staat ook toe de druk van de hongerstaker op degene voor wie zijn actie is gericht, stelselmatig te verhogen (Casile-Hugues 1994, 189). De stijging van het risico voor de hongerstaker is ook een manier om mobilisatie te verzekeren (Boltanski, Darré en Schiltz 1984, 28).

Ook in de psychiatrische afdeling van Vorst werd, zoals eerder beschreven, zelfmoord een aantal keer gekoppeld aan hongerstaking. Wellicht is in een aantal gevallen die reden ook terecht, de gevangenis is immers van oudsher en nog steeds een plaats waar het zelfmoordcijfer veel hoger ligt dan in de buitenwereld.

Een hongerstaker kan inderdaad een zelfmoord ondernemen, maar zijn hongerstaking zelf is geen manier op zichzelf van het leven te benemen. Ter illustratie hiervan is er het dossier van Marie-Thérèse Dock, een keukenmeid die een straf uitzat van twee jaar voor diefstal van haar bazin en valsheid in geschrifte. In het dossier wordt de vrouw labiel genoemd, wanhopig en een lastpost. “*Mauvaise femme qui veut rendre la vie impossible à chacun*”, staat er in maart 1934 in het dossier. Op 27 maart 1934 kwam ze in aanmerking voor voorwaardelijke vrijlating, maar er volgde een negatief advies. In april ging ze voor een eerste keer in hongerstaking, in juni volgde een tweede. Bij beide acties is duidelijk dat haar hongerstaking een protest is tegen haar verdere opsluiting.

Ze had al een aantal zelfmoordpogingen in de gevangenis achter de rug, maar die werden niet ernstig genomen. “*Simulation? Tentative véritable?*”, staat er op 29 november 1933 in het dagboek van de arts. En op 6 juni 1934: “*...est une déséquilibrée qui simule des tentations de suicide...*”

Dat haar hongerstaking geen manier was om zelfmoord te plegen, blijkt uit een brief die ze op 8 juni 1934 schreef aan de dokter die haar behandelde. In de brief smeekte ze om een goed woord zodat haar voorwaardelijke vrijlating toch kon doorgaan. “*...Un simple mot venant de votre part me rendrait la liberté immédiate et je vous assure que vous rendriez le bonheur à un ménage qui a une gentille petite fille...*”

Die brief, die midden in haar hongerstaking van juni 1934 werd geschreven, lijkt niet op de brief van iemand die zich wil doodhongereren. Eerder gaat het hier om een vrouw die haar opsluiting onterecht vindt en snel haar dochter (die gehandicapt is en na Docks arrestatie werd geplaatst in een instelling) wil terugzien.

Dock zou, na twee maanden geïnterneerd geweest te zijn in de Instelling voor Sociaal Verweer in Bergen en teruggestuurd te zijn naar Vorst, uiteindelijk in november 1934 toch zelfmoord plegen. Niet door een hongerstaking, maar door verhangings.

Het voorbeeld van Marie-Thérèse Dock bewijst dat we voorzichtig moeten zijn met het klakkeloos aannemen van termen als ‘gedepimeerdheid’ en ‘zelfmoordgedachten’, opgetekend door de medische staf in een gevangenis. Mogelijk, zo stelt Miller (2016, 166), zijn deze vage uitdrukkingen eerder een bewijs van een denigrerende houding van het medisch personeel tegenover bepaalde gevangenen dan een werkelijke diagnose van depressie of zelfmoordneigingen. Deze denigrerende of vijandige houding beschreef ik ook al hierboven, in het luik over de gedetineerde en zijn omgeving.

Als duidelijk is dat het niet om zelfmoord draait, waarom weigerden gevangenen in het interbellum dan wel dagen- tot wekenlang voedsel? De motivatie voor hun hongerstakingen is op te delen in twee categorieën, vrij naar Casile-Hugues¹⁴⁵: enerzijds was er de hongerstaker zelf die een precieze eis formuleerde en in hongerstaking ging als niet werd voldaan aan deze. Anderzijds was er het protest dat de hongerstaker uitvoerde in het kader van een beslissing, vaak op juridisch vlak, die tegen hem was genomen en waarvan hij zich het slachtoffer voelde.

b. De hongerstaker formuleert een precieze eis

Wat betreft de hongerstaker die een eis formuleerde, kon het gaan om een vraag om een transfer naar elders of, indien hij of zij nog niet terecht stond, een snellere beslissing over zijn rechtszaak. Het kon ook gaan om een vraag om snel vrijgelaten te worden om te zorgen voor familie. In de dossiers die ik ter beschikking had vond ik onder meer de zaak rond gedetineerde Casimir Plovie, een veroordeelde dief, die een hongerstaking deed in de gevangenis van Sint-Gillis en terecht kwam in de psychiatrische afdeling van Vorst. Op 15 maart 1932 schreef de arts over Plovie dat deze in hongerstaking was omdat hij gevraagd had doorgestuurd te worden naar het gemeenschapskwartier van de gevangenis van Gent, maar

¹⁴⁵ Casile-Hugues, *La grève*, 140.

dat hem dat was geweigerd. Drie dagen later oordeelde de arts hem ongeschikt voor het celregime en werd Plovie uiteindelijk naar Gent overgeplaatst.

Ook Joseph Taronichvily, die tussen 17 en 29 september een hongerstaking deed, had een precieze eis. Hij wilde volgens de verpleegkundige vrijkomen omdat “...ses parents sont vieux et infirmes et ont besoin de lui pour vivre...”

De hongerstaking van gedetineerde Auguste Annibaliano draaide ook rond familie: hij wilde graag dat zijn zus en zijn vader op bezoek kwamen. Op 15 mei 1932 noteerde de verpleegkundige dat hij niet wilde eten omdat “...son père et sa soeur ne viennent pas le voir...” Over hongerstaker Feruccio Lanivari staat op 16 mei 1932 vermeld dat hij in hongerstaking ging omdat hij beter verzorgd wilde worden.

c. De hongerstaker protesteert

Het gaat hier om hongerstakers die protesteerden omdat ze naar eigen zeggen onschuldig waren aan de misdaad waarvoor ze werden veroordeeld of omdat ze de misdaad (gedeeltelijk) toegaven maar de straf te zwaar vonden. Zo was er Alexandre Stegman die in een brief met

datum 27 november 1930 schreef dat hij weliswaar schuldig was aan afpersing, maar niet de diefstal had gepleegd waarvoor hij was veroordeeld. Ook Guillaume De Rosa, in 1932 veroordeeld voor oplichting tot negen maanden cel, vond zijn straf veel te zwaar. In een ongedateerde brief aan de minister van Justitie schreef hij: “...avec souffrance tolerance et patience j’ai pu supporter une arrestation pou un fait dont je suis innocent. Mais l’être traité en bandit, n’ayant fait rien à personne, enfermé dans un cachot...”. Gustave Plotka was vijf dagen in hongerstaking toen de arts op 5 januari 1932 in zijn dagboek noteerde dat P. zijn actie vrijwillig en volledig bewust uitvoerde “... à titre de protestation contre son maintien en prison.”

Gedetineerde Friede Pinthus ging, volgens de arts die op 19 februari 1932 een notitie maakte hierover, in hongerstaking als protest tegen een beslissing in beroep in zijn rechtszaak.

Richard Blumentahl tenslotte ging in hongerstaking als teken van protest, schreef de arts op 24 september 1935. Welk soort protest werd niet verduidelijkt.

1.3 De tegenreactie

In de literatuurstudie heb ik beschreven hoe vervelend hongerstakingen kunnen zijn voor de uitgedaagde autoriteit en hoe deze altijd op de een of andere manier zal reageren om het controleverlies, dat met een dergelijke actie gepaard gaat, te herwinnen. Autoriteiten, ook gevangenis, gaan bijvoorbeeld onderhandelen met de hongerstakers, de hongerstaker verplaatsen of de actie framen door deze in twijfel te trekken en zich luidop af te vragen of de hongerstaker werkelijk niets eet. Dwangvoeding toedienen is ook een manier waarop de verschillende instanties kunnen reageren. Ik zal in dit deel beschrijven welke tegenreacties werden gebruikt in de psychiatrische afdeling van Vorst en zal de nadruk leggen op de tegenreactie van dwangvoeding, die op dat moment op die plaats geregeld werd gebruikt.

a. Overplaatsing naar de psychiatrische afdeling

Hierboven, in het luik over hongerstaking als mentale ziekte, beschreef ik al hoe 25 van de 42 hongerstakers waar ik voldoende informatie over had, enkel omwille van hun actie werden overgeplaatst naar de psychiatrische afdeling. Die maatregel is te interpreteren in de zin dat de hongerstaker werd gezien als een mentaal zieke persoon. Maar de overplaatsing kan ook worden gezien als een verplaatsing van de verantwoordelijkheid: door de hongerstaking over te plaatsen, verplaatste de gevangenis ook de verantwoordelijkheid over deze hongerstaker en diens mogelijke dood naar de medische dienst.¹⁴⁶

Tegelijk kan die overplaatsing ook gezien worden als een stap om zich af te maken van een storend element in de dagelijkse gang van zaken. In disciplinerende instellingen als gevangenis gebeurt disciplinerende onder meer via een precieze tijdsindeling door middel van dagschema's. Daarin is ook de duur van maaltijden tot op de minuut berekend.¹⁴⁷ Wie niet meedoet, zet zich buiten de groep, toont autonomie¹⁴⁸ in een omgeving die net autonomie wil beperken en controle wil behouden. Het overplaatsen van de hongerstakende gedetineerde naar de psychiatrische afdeling kan dan gezien worden als een poging om de gevangene opnieuw gehoorzaamheid op te leggen.

De dagelijkse realiteit van deze afdeling was daarvoor ook erg geschikt. Op de psychiatrische afdeling was er weliswaar een gemeenschappelijke zaal die het cellulair afzonderingsregime

¹⁴⁶ Lecarpentier, "Cesser de s'alimenter", 86.

¹⁴⁷ Foucault, *Discipline*, 236.

¹⁴⁸ Smith, "Punishment and Pleasure", 207.

van de gevangenis draaglijker kon maken, maar er was tegelijk een observatiesysteem waarbij iedere gevangene vierentwintig uur op vierentwintig in de gaten werd gehouden. In de seclusie van de individuele cellen in de gevangenis was die controle veel minder direct. *"Les malades sont au lit, dans une salle claire qui rappelle l'asile, jusque par les barreaux des fenêtres"*, schreef de bekende Franse journalist Alexis Danan op 22 april 1931 in de krant Paris-Soir. Danan deed een rondleiding langs Belgische gevangenissen en op de psychiatrische afdeling van Vorst kreeg hij uitleg van Louis Vervaeck. *"Un gardien, debout sur une estrade, interroge les visages et les gestes... Car, en même temps qu'il veille sur eux, il les observe..."*¹⁴⁹ Behalve dat het toezicht altijd en overal aanwezig was, waren volgens de MO van 10 maart 1923 ook de bezoekmogelijkheden en de briefwisseling met de buitenwereld veel strikter geregeld.

b. Overtuigen tot eten

Een van de eerste reacties van autoriteiten bij een hongerstaking, is de hongerstaker proberen te overtuigen toch te eten, al dan niet door te dreigen. Die pogingen zien we ook in de psychiatrische afdeling van Vorst, met wisselend succes. Over Auguste Annibaliano noteerde de verpleegkundige op 15 mei 1932: *"...se fâche lorsqu'on insiste pour qu'il mange..."* Op 2 februari 1932 schreef de verpleger over Camille Vandermaelen: *"N'a pas voulu manger a midi malgré notre insistance.... Malgré mon insistance n'a pas mangé ce soir."* Ook Jacques De Keyser bleef op 1/2/1928 *"après de longs insistances et bonnes paroles"* weigeren iets te eten.

Soms lukte het wel. Op 22 augustus 1928 ging Ferdinand D'hooge terug eten na *"...le menaçant un peu qu'il aura des difficultés avec le médecin..."* Op 3 mei 1936 stopte François Somers met zijn hongerstaking nadat er was ingepraat op hem door de verpleegkundige: *"J'ai parlé un peu avec cet homme et je suis parvenu à lui remonter un peu le morale..."*

Soms was er een tussenkomst van de arts nodig. Op 27 oktober 1930 schreef de verpleegkundige over Alexandre Stegman: *"J'ai fait mon possible pour le faire manger."* De volgende dag zou Stegman wel eten, nadat de arts hem had gesproken en had overtuigd. Ook Joseph Taronichvily, die op 20 september 1928 ondanks aandrang en dreigementen weigerde

¹⁴⁹ Alexis Danan, "Haut les mains! ou la machine à guérir les mauvais garçons," *Paris-Soir*, 22 april, 1931, 2. Te raadplegen via <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k76390400.r=%22haut%20les%20mains%22alexis%20danan?rk=193134;0>

te eten, wordt overgehaald door de arts. “*Mais quand mr le docteur lui a dit qu’il allait voir le procureur du roi pour lui, il s’est calmé et a bien mangé...*”, noteerde de verpleger.

c. (Dreigen met) Dwangvoeding

Wilde de gedetineerde na een overplaatsing naar de psychiatrische afdeling en ondanks herhaaldelijk aandringen nog steeds niet eten, dan werd bijna altijd overgegaan tot het voeden onder dwang. Dit dwangvoeden kunnen we zien als een herneming van de macht door de autoriteiten over het lichaam van de hongerstaker. Siméant stelt dat het de meest brutale manier is om te tonen dat lichamen in verzet niet meester zijn van zichzelf: het is het opnieuw onderbrengen van een lichaam in de greep van de staat.¹⁵⁰ In Vorst werd tijdens het interbellum iedere hongerstaker die bleef weigeren om te eten, onder dwang gevoed. Dat gebeurde op de meest brutale manier die een botte praktijk als dwangvoeding kan zijn: via een lavement of een klysma, via het rectum.

Zo schreef de arts aan hongerstaker Rodolf Guelton op 16 april 1932 2 liter melk voor, toe te dienen “*en lavement en 3 fois*”, gedurende drie dagen. Toen hij op 8 mei een nieuwe hongerstaking begon, kreeg hij die avond opnieuw een lavement, dat hij volgens de verpleger “*n’a gardé qu’un petit quart d’heure*”. De volgende dag kreeg hij drie keer dwangvoeding, die hij telkens weer amper een kwartier ophield. Op 10 mei ging hij weer eten, na nog een lavement in de ochtend.

Raymond Stechele was op 22 oktober 1937 al 11 dagen in hongerstaking en zwoer dat hij ook die dag niets zou eten. De verpleger dreigde ermee hem onder dwang te voeden, waarna R.S. terug begon te eten. Hetzelfde scenario van niet eten en dreigen zou zich de volgende dagen herhalen. Op 25 oktober kreeg hij uiteindelijk een halve liter melk onder dwang toegediend. Daarna at hij zijn middagmaal wel op en was hij “*plus convenable*”.

Over Friede Pinthus schreef de arts op 22 februari 1932 dat als de gedetineerde, die sinds meer dan drie dagen in hongerstaking was, zijn actie voortzette, men hem lavementen moest toedienen. Een dag later was Pinthus nog steeds in hongerstaking en schreef de arts twee liter melk per dag voor, “*à mettre en 4 lavements*”. Die zou hij iedere dag krijgen tot 26 februari, dag waarop hij zijn hongerstaking stopzette.

Bij Mozek Zalewski bleef het bij een dreiging met dwangvoeding. De man werd op 11 augustus 1932 overgeplaatst naar de psychiatrische afdeling, weigerde die dag en de volgende

¹⁵⁰ Siméant, *La grève de la faim*, 113.

dag te eten. Op 12 augustus schreef de arts hem 2 liter melk en een ei voor, “à mettre en lavement s’il le refuse”. Nadat de verpleger had uitgelegd wat de arts had voorgeschreven, begon Zalewski terug te eten.

Op 29 juli 1938, de elfde dag van Louis Lauwers’ hongerstaking, schreef de arts voor dat hij onder dwang moest worden gevoed met twee liter melk en acht klontjes suiker. Die avond krijgt hij een “lavement nutritif” met een liter melk. Hij zou geen enkele tegenstand geboden hebben, maar moest tien minuten later wel naar de wc. De volgende dag kreeg hij opnieuw een lavement, waarna hij zich na 15 à 20 minuten naar de wc begaf. Een dag later kon hij, na nog een lavement, overtuigd worden om te eten.

Joseph Taronichvily was op 19 september 1928 al zeven dagen in hongerstaking toen hij werd dwangvoeding kreeg. Hij verzette zich en zwoer dat hij niet zou eten. De volgende dag zou hij terug eten.

Camille Vandermaelen werd op 2 februari 1932 voor het eerst gedwangvoed met een lavement van een halve liter melk en een halve liter water. Hij verzette zich niet maar zou de dag erna beginnen te eten.

Auguste Annibaliano kreeg op 18 mei 1932 zijn eerste dwangvoeding voorgeschreven: twee liter melk toe te dienen via lavementen gedurende vijf dagen, als hij zijn hongerstaking bleef verderzetten. Zijn eerste lavement zou hij op 20 mei krijgen. Hij weigerde en verzette zich, de verplegers moesten “employer la force”. Hij zou de volgende dagen langzaam opnieuw beginnen te eten.

‘Lavement nutritif’

Bovenstaande voorbeelden tonen aan dat de dagboeken van verplegers en artsen vol werden geschreven met voorschriften over het toedienen van lavementen, de hoeveelheid die nodig was en de te gebruiken ingrediënten. Wat niet in de dagboeken staat is waarom werd gepochteerd voor deze manier van dwangvoeden en waarom niet werd gekozen voor een neus- of maagsonde, de ‘populaire’ instrumenten die werden gebruikt bij sufragettes en Ierse Republikeinen.¹⁵¹

In de MO van 10 maart 1923 staat niets over hongerstakingen noch over het toedienen van (een of andere vorm van) dwangvoeding. Wellicht was de beslissing, net zoals andere beslissingen rond de behandeling van gedetineerden, de verantwoordelijkheid van de arts-antropoloog op de dienst.

¹⁵¹ Miller, *History of*, 163.

Een mogelijke verklaring waarom sondes niet werden toegepast bij dwangvoeding in Vorst is dat in het interbellum al duidelijk was dat de maagsonde grote schade kon aanrichten indien verkeerd toegepast. In 1917 stierf de IRA-activist Thomas Ashe na zes dagen hongerstaking in de gevangenis van Mountjoye aan de gevolgen van een foutieve inbrenging van de sonde.¹⁵² Daarvoor hadden suffragettes het gebruik van maag- of neussonde via pamfletten scherp aangeklaagd als ‘foltering’ en ‘orale verkrachting’.¹⁵³

Een andere verklaring voor het gebruik van het lavement is dat hongerstakende gedetineerden in de psychiatrische afdeling automatisch als zieken werden beschouwd (cf. supra) en dat rectale voeding al sinds de negentiende eeuw werd voorgeschreven aan zieken, zoals personen met maag- en slokdarmproblemen, maar ook bij voedselweigeraars.

In 1890 bijvoorbeeld schreef de Russische arts en professor Pavel Ivanovic Kovalevsky, die ook erelid was van de *Société de Médecine mentale de Belgique*, over de noodzaak van dwangvoeding als een mentaal zieke weigerde te eten. Rectale voeding was de meest voorkomende manier, volgens hem. “*L'alimentation artificielle peut se faire par différents procédés*”, schreef Kovalevsky. “*Elle se pratique surtout par le rectum (lavements alimentaires) et par les injections sous-cutanées de substances nutritives.*”¹⁵⁴

Ook in België pleitte de arts Jean Cuyllits, arts in het krankzinnigengesticht van Evere en eveneens lid van de *Société de Médecine mentale de Belgique*, in 1910 voor het gebruik van de klysterspuit bij mentaal zieken die weigerden te eten. “*Le praticien observe que l'alimentation forcée, par le rectum, amène souvent une grande amélioration dans l'état mental des malades qui refusent de manger*”, schreef hij.¹⁵⁵

In de studie ‘*Le régime alimentaire des Asiles d'aliénés*’, verschenen in 1934, verwijzen Raynier en Beaudouin, twee Franse artsen, naar Cuyllits. Zij stellen dat de voeding door middel van een sonde gevaarlijk kan zijn voor krankzinnigen en raden om vloeibaar voedsel druppelsgewijs rectaal toe te dienen. Er wordt wel gewaarschuwd voor mislukking: als de zieke te geagiteerd is, zal hij of zij het lavement niet ophouden of zelfs met geweld het apparaat vernielen.¹⁵⁶

¹⁵² Miller, A History of, 4.

¹⁵³ Vernon, Hunger, 60.

¹⁵⁴ Pavel Ivanovic Kovalevsky, *Hygiène et traitement des maladies mentales et nerveuses*, (Parijs: F.Alcan, 1890), 49.

¹⁵⁵ Jean Cuyllits, “Les lavements nutritifs,” *Bulletin de la Société de médecine mentale* 12 (1910).

¹⁵⁶ Julien Raynier en Henrie Beaudouin, “Le régime alimentaire des Asiles d'aliénés,” *L'Aliéniste français: bulletin de l'Association amicale des médecins des établissements public d'aliénés*. Année 1934 (1934), 243.

Het potentiële gevaar van sondevoeding en het al langer gekende gebruik van rectale voeding bij geestesgestoorden zijn twee mogelijke verklaringen voor het gebruik van lavementen in Vorst. Toch schieten deze tekort in het verklaren waarom in sommige gevallen zo snel werd overgegaan tot het gebruik van dwangvoeding. Dat het leven van een hongerstaker na drie dagen, een week, zelfs twee weken niet in gevaar was, had de dood van Terence MacSwiney, de burgemeester van het Ierse Cork, al in 1920 bewezen. De man bleef 74 dagen in leven. De vraag die we hier kunnen stellen is of de dwangvoeding in Vorst een manier was om de gezondheid en het leven van een gedetineerde te verzekeren, dan wel een poging om de hongerstaking te stoppen of de hongerstaker te straffen.

Allicht was er in Vorst wel bezorgdheid over de fysieke gezondheid van de hongerstaker. Verschillende notities in de dagboeken maken melding van een hongerstaker die zichtbaar verzwakt. Dit staat onder meer bij Jacques De Keyser, op 5 februari 1928, waarbij de verpleger zich afvroeg of een dwangvoeding niet nodig was. Ook bij Charles Fabricatori staat op 24 april 1935 “*Gréviste de la faim très affaibli*” en hetzelfde zien we bij Raymond Stechele, waarbij de dokter optekende op 25 oktober 1937 dat hij “*s’affaiblit rapidement*”. Bij Théophile Fal staat op 24 maart 1939 “*affaibli par la grève de la faim qu’il fait obstinément*”. Als we kijken naar de resultaten aan het begin van dit deel zien we dat de hongerstakende gedetineerde gemiddeld na een à twee dagen dwangvoeding al terug begon te eten. We moeten ons hier ook afvragen of dwangvoeding hier niet werd gebruikt om de hongerstaker snel opnieuw de regelmaat van de gevangenis bij te brengen, om hem met andere woorden opnieuw, en zo snel mogelijk, onder te brengen in de disciplinerende functie van de instelling. Op die manier sluit dwangvoeding aan op de twee vorige reacties van de autoriteiten: de overplaatsing van de gedetineerde naar de psychiatrische afdeling en het proberen te overtuigen om gedetineerden te doen eten. Alle drie maatregelen kunnen dan, vrij naar Foucault, beschouwd worden als het opnieuw gehoorzaam maken van het lichaam van de gedetineerde.

Foltering

We mogen dus het punitief karakter van de dwangvoeding niet verwaarlozen. Casile-Hugues stelt dat de hongerstaking het enige verzetsmiddel is in de gevangenis dat niet werd bestraft, in tegenstelling tot bijvoorbeeld automutulaties.¹⁵⁷ Maar haar onderzoek betreft een gevangenis in Frankrijk in de jaren 1970 en 1980 waar geen dwangvoeding werd toegediend.

¹⁵⁷ Casile-Hugues, *La grève de la faim*, 370.

In het interbellum was dwangvoeding overall nog een gangbare praktijk. Wanneer een hongerstakinge gedetineerde, die niet meteen in levensgevaar is, vier keer per dag een lavement krijgt toegediend, mogen we hier dan ook een vorm van straf achter vermoeden. Dezelfde redenering vinden we terug bij Miller, die onderzoek deed naar dwangvoeding bij suffragettes en Ierse Republikeinen en stelt dat *“force-feeding had disciplinary value and supports claims made by suffragettes and Irish republicans on the coercive nature of the procedure”*.¹⁵⁸

Wat evenmin in de dagboeken staat, is wat de reactie van de gedetineerde in Vorst was tijdens of na de dwangvoeding en hoe hij zich voelde onder deze behandeling. Die informatie vinden we ook niet terug in de brieven die de gevangenen schreven. We kunnen ons enkel inbeelden hoe het moet geweest zijn voor de gedetineerden in Vorst die op deze manier, drie tot vier keer per dag, gedwongen werden gevoed. Het is dan ook begrijpelijk dat gevangenen, onderworpen aan deze praktijk, niet veel later opnieuw gingen eten.

Vrouw en dwangvoeding

Ik heb hierboven, in het deel over dwangvoeding, steeds over de gedetineerde in mannelijke vorm gesproken. Dat deed ik omdat de dwangvoeding in mijn onderzoek enkel mannen betreft. Ik had het aspect gender graag dieper onderzocht bij deze hongerstakingen, maar door het ontbreken van een groot deel van de archieven uit die periode was dat niet mogelijk. Zo is er, zoals eerder al gezegd, voor de vrouwenafdeling geen register beschikbaar van in- en uitgaande gevangenen en beginnen de dagboeken van de arts-antropoloog pas in 1945. Ook in de archieven van de verpleegstersdagboeken zijn er hiaten.

Ik heb slechts drie vrouwen in hongerstaking kunnen terugvinden in deze onvolledige archieven: twee waarvan enkel de verpleegstersdagboeken zijn bewaard, en een met een quasi volledig dossier. Drie –onvolledige- dossiers kunnen niet veel zeggen over hongerstakingen door vrouwen in de psychiatrische afdeling van Vorst tijdens het Interbellum. Maar een enkel voorzichtig besluit is misschien toch te trekken: terwijl bij mannelijke gedetineerden al na twee à drie dagen in de psychiatrische afdeling over dwangvoeding werd gesproken en in sommige gevallen al toegediend, gebeurde dat niet bij de vrouwelijke gedetineerden. Bij Marie-Thérèse Dockbijvoorbeeld, die in juni 1934 meer dan tien dagen in hongerstaking was, werd geen enkele keer gealludeerd op dwangvoeding. Ook bij de twee andere vrouwen, die kortere tijd in hongerstaking waren, staat er nergens iets over dwangvoeding of *“lavement*

¹⁵⁸ Miller, *A History of*, 161.

nutritif'. We kunnen ons afvragen waarom er bij deze vrouwen niets over dwangvoeding stond en waarom ze ook geen dwangvoeding kregen. Een zeer voorbarige, mogelijke verklaring is dat ze snel als 'hysterisch' werden gediagnosticeerd en doorverwezen naar een Instelling van Sociaal Verweer, zoals geschiedde met Dock. Miller schrijft in dit verband alleszins dat in de jaren 1910, dus de jaren voorafgaand aan dit onderzoek, de hongerstakingen van Suffragettes als iets mannelijks werd gezien omwille van het geweld dat ermee gepaard ging en dat artsen "*condescendingly diagnosed militant suffragettes as hysteric*".¹⁵⁹ Toch weerhield dat de artsen er niet van om deze vrouwelijke activisten veelvuldig onder dwang te voeden. Waarom de vrouwen in Vorst tijdens het interbellum niet meteen dwangvoeding krijgen, weten we pas als er meer onderzoek naar wordt verricht.

1.4. Deelbesluit

Er zijn te weinig gegevens beschikbaar om een sluitend profiel op te stellen van de hongerstakers. Wel blijkt het aantal buitenlandse namen opvallend groot bij de hongerstakers en dat een aantal onder hen na hun straf zou worden uitgewezen. Hongerstakers kwamen op de psychiatrische afdeling terecht omwille van hun hongerstaking, waardoor vermoed kan worden dat men hongerstaking zag als een mentale ziekte.

De motieven van de hongerstakers waren enerzijds protesten tegen hun aanhouding of tegen hun veroordeling. Anderzijds ginge het om eisen die ze zelf stelden: ze weigerden te eten tot ze bezoek konden krijgen van familie of tot ze wilden overgeplaatst worden naar een andere gevangenis. Zelfmoord of zelfmoordgedachten worden in de psychiatrische afdeling van Vorst ook met hongerstaking in verband gebracht, maar de literatuur wijst dat beide acties totaal verschillend zijn van aard.

Het is opvallend opvallend hoe snel werd overgegaan tot het voeden onder dwang. Ook al wist men dat de gedetineerde pas was begonnen met zijn hongerstaking, of niet meteen zijn leven riskeerde door zijn actie, dan nog werd dwangvoeding voorgeschreven door de arts. Het waren de verpleegkundigen die deze moesten toedienen. In alle gevallen van dwangvoeding die ik heb kunnen analyseren ging het om lavementen die rectaal moesten worden ingebracht. Waarom werd beslist om op deze manier te werk te gaan, en geen sondevoeding toe te dienen,

¹⁵⁹ Miller, *A History of*, 166.

is niet duidelijk. Mogelijk keek men naar medische tijdschriften en boeken uit de 19de en begin 20ste eeuw waarin die manier van voeden werd beschreven.

Hoofdstuk 2. Het beeld van hongerstakingen in kranten

In dit deel onderzoek ik, via artikels in kranten, welk beeld er heerste van hongerstakingen en hongerstakers in gevangenissen tijdens het Interbellum. Het doel is hier vooral te ontdekken wiens stem we horen via het discours in de kranten. Wie heeft, met andere woorden, de macht om zijn zienswijze door te drukken? Welke ontwikkelingen van dat moment hebben hierop een invloed? Of wordt er neutraal bericht over dit nieuwe fenomeen?

Ik herhaal de hongerstakingen die ik op deze manier wil analyseren (voor kopies van de artikels zelf verwijs ik naar de bijlages):

→ De zaak Jacques De Keyser (1927-1928), over een moordverdachte in hongerstaking. De Standaard, Vooruit en La Dernière Heure, alle drie van 3 februari 1928.

→ De hongerstaking in Reckheim (1930), over een interpellatie in het parlement rond drie hongerstakingen, waarvan een fataal, in een mentale inrichting. Het Laatste Nieuws, De Schelde, De Standaard en Le Peuple, alle drie van 25 juni 1930.

→ De zaak Roger Simoens (1932), over de hongerstaking van dienstweigeraar Simoens, en de politieke recuperatie ervan door zowel socialisten als Vlaams-nationalisten. Het Laatste Nieuws van 22 oktober 1932, Het Nieuws van den Dag van 23 oktober 1932, De Schelde van 11 september 1932, Le Peuple, 19 oktober 1932

Ik zal voor iedere zaak eerst, op basis van verschillende artikels, een algemene beschrijving geven. Daarna zal ik ook de context beschrijven waarin de hongerstaking zich afspeelt. Dat is belangrijk, omdat wat zich in de buitenwereld afspeelt soms rechtstreeks een invloed heeft op wat binnen de gevangenis muren, waar de gedetineerde in hongerstaking is, gebeurt, en omgekeerd. Deze contextualisering kan gezien worden als de analyse van de leessleutel ‘sociale gebeurtenissen’ van Faircloughs discoursanalyse. Daarna zal ik de artikels bespreken door middel van de andere, door mij geselecteerde leessleutels (intertekstualiteit, modaliteit, evaluatie). Ik zal deze criteria niet apart behandelen, maar ze samen toepassen om uiteindelijk zo goed mogelijk mijn deelvraag te beantwoorden: op welke manier worden hongerstakingen voorgesteld in de media?

1.1 De zaak Jacques De Keyser

Op 24 oktober 1927 wordt in een herberg in de Brusselse Goudstraat, een koffer gevonden met daarin het in stukken gesneden lijk van een man. Het slachtoffer is vermoedelijk Eduardo Malacrida, een jonge Italiaan van 25 jaar. Vermoedelijk, want het hoofd ontbreekt. De herbergier beschrijft Malacrida als een vriendelijke hotelbediende die een kamer huurde in zijn etablissement.

Twee dagen later, op 26 oktober, wordt de vondst met veel details beschreven in de pers. Zo kunnen we lezen in De Standaard dat het hoofd was afgezaagd en door de moordenaar meegenomen en dat het lichaam was doorgezaagd ter hoogte van het bekken, geplooid en in een overjas van Malacrida gewikkeld. Het lijk was in linnen gerold en in een koffer geduwd. Eerst wordt gesteld dat Malacrida de avond van zijn dood had afgesproken met een vriend om te kaarten. Later wordt gesproken over twee vrienden zijn die zich in de kamer van Malacrida bevonden. Al snel is er ook sprake van een ‘blonde kerel’. Die was de dag na de moord in de herberg geweest en had verklaard dat Malacrida hem had gevraagd zijn koffer op te halen. De verdenking valt snel op Jacques De Keyser, blond, ober en een kennis van Malacrida. Een man ook met een gerechtelijk verleden. “Een Belg die gekend staat voor echt galgenaas, thans zonder werk en zonder vaste woonplaats”, schrijft De Standaard. “Zoogezegd een koffiehuisbediende van stiel maar werkt meest als ‘extra’. Hij heeft echter een welvoorzien boekje bij Moeder Justicia staan en werd reeds herhaaldelijk veroordeeld voor diefstallen...” En La Dernière Heure stelt: “*Si cela ne suffisait pas pour dire qu’il a une mauvaise réputation, on peut ajouter qu’il a été chassé de l’armée et qu’il a déjà subi plusieurs condamnations.*” De Keyser, zo vermoedt men, is gevlucht.

Drie dagen na de ontdekking van het lijk, wordt het hoofd van Malacrida gevonden in de sluis van de Saincteletteplaats in Brussel. Dat geeft zekerheid over de identiteit van het slachtoffer. Half november wordt Jacques de Keyser opgepakt in Parijs en uitgeleverd aan België. Hij komt eerst in de gevangenis van Kortrijk terecht en wordt in februari 1928 overgebracht naar de gevangenis van Vorst. La Dernière Heure toont opluchting over de arrestatie en spreekt over een “...*opinion publique, qui a été si fortement et si justement émue par l’horrible crime de la rue d’Or, commençait à croire que l’assassin ne serait jamais retrouvé.*” Volgens de krant is De Keyser, over wie niet openlijk wordt geschreven maar enkel wordt gesuggereerd dat hij homoseksueel is, in Parijs aangetroffen in een speciaal milieu “*où, tôt ou tard, ses passions devaient le ramener, c’est-à-dire, milieux de cocainomanes ou d’invertis*”.

Op 3 februari 1928 schrijven verschillende kranten dat De Keyser een hongerstaking doet en dat men hem heeft gedwongen om te eten. Er staat ook dat dat hij psychiatrisch zal worden onderzocht door dokter Vervaeck, die de leiding heeft over de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst. ‘Moordenaar in hongerstaking te Brussel’, schrijft Vooruit en zegt dat Jacques De Keyser al zes dagen niet meer eet, zeer zwak is en erg vermagerd, en dat de nodige maatregelen zullen worden genomen hem kunstmatig te voeden. Volgens De Standaard heeft de man al twee dagen niet gegeten en heeft men hem met “geweld eenige lepels melk doen slikken”. Nog volgens deze krant ziet De Keyser er niet zeer verzwakt uit, maar zit hij ineengeschrompeld in zijn cel.

Volgens La Dernière Heure zal de man wel eten eens hij in de psychiatrische afdeling van de gevangenis belandt. Verder schrijft de krant dat de hongerstaking wel vaker wordt gezien bij gekken, en dat dokter Vervaeck binnen enkele dagen wel zal kunnen zeggen of De Keyser's houding wijst op een echte “*état de démence*” dan wel op een naïef afleidingsmanoeuvre. De dag erop, op 4 februari, schrijven De Standaard en Vooruit dat De Keyser zijn hongerstaking heeft opgegeven. Vooruit schrijft dat hij dat deed nadat hij vernam dat hij dwangvoeding zou krijgen. “Hij dronk onmiddellijk drie kommen soep”, aldus de krant. De Standaard schrijft dat hij “eet met eene echte gulzigheid. Het gevangenisregiem schijnt hem gunstig te zijn. Opdat hij niet te zeer zou verzwaren, heeft men hem donderdag wat laten rondlopen...”

In september 1929 wordt de rechtszaak tegen De Keyser gevoerd. De Keyser, die schuldig wordt bevonden, is intussen volledig verantwoordelijk verklaard voor zijn daad en wordt veroordeeld tot de doodstraf.

a. Achtergrond

De zaak rond Jacques De Keyser is geen politieke zaak. We zullen hier ook geen hongerstaking zien om politieke redenen, noch een verband met groeperingen buiten de gevangenis.

Ondanks de geopinieerde pers van het interbellum zien we in de drie kranten dezelfde strekking wat betreft de zaak De Keyser. Er zijn geen politieke recuperaties, politici komen niet tussen met hun mening over deze misdaad. Dat komt overeen met de stelling van De Bens die zegt dat ondanks de opiniëring van de pers draaide rond een aantal hete hangijzers. Misdaad was daar geen van.

De moordzaak zorgt in 1927 voor heel wat opschudding. La Dernière Heure publiceert foto's van mensen die staan aan te schuiven om een glimp op te vangen van de plaats van misdaad. Tijdens het assisenproces is er zo veel volk dat stoelen moeten worden bijgezet en nieuwsgierigen het proces buiten de rechtszaal moeten volgen. “'t Is lang geleden dat eene crimineel zaak voor het Brabantsch Assisenhof zoo'n belangstelling heeft verwekt en zoo'n menigte gelokt als het proces tegen den ellendigen De Keyser”, staat in De Standaard. Die aandacht van de bevolking is er omwille van het gewelddadige karakter van de misdaad. Een man werd niet enkel vermoord, de dader sneed ook zijn hoofd eraf, nam dat mee en gooide het in het kanaal. Het lijk werd geplooid, in stukken gesneden en in een koffer geduwd. Hall et al. stellen dat geweld een kritieke grens vormt in de maatschappij omwille van het staatsmonopolie op geweld: alleen de staat heeft legaal het recht om geweld te plegen.¹⁶⁰ Geweld, en vooral moord, vormt door deze grens het ultieme onderscheid tussen degenen die binnen de maatschappij staan en degenen die erbuiten vallen. De Keyser werd door zijn daad buiten de maatschappij geplaatst.

Toch is het niet enkel De Keyser's misdaad die centraal staat in de berichtgeving. Er is ook zijn hongerstaking, en de daarmee gepaard gaande mogelijke mentale stoornis.

Hongerstakingen zijn in de jaren twintig een nieuw fenomeen in België: pas nadat er jarenlang vele artikels waren verschenen over de hongerstakingen van de Suffragettes en de Ierse Republikeinen, ziet men de praktijk hier en daar ook opduiken in België. Toch is er geen ongerustheid. De hongerstakingen in België gebeuren achter de gesloten deuren van een gevangenis en de gewone man of vrouw merkt ze nauwelijks op. Er zijn geen woedende suffragettes die winkelruiten ingooien of zich vastketenen aan parlamentspoorten. Bovendien is het vertrouwen dat de autoriteiten deze hongerstakers op de juiste manier zullen worden behandelen, groot. Kreeg dokter Louis Vervaeck, die De Keyser persoonlijk behandelt, enkele jaren voordien immers niet het fiat van de Justitieminister om overal psychiatrische afdelingen te openen in gevangenissen? De Keyser's verblijf in de psychiatrische afdeling moet ervoor zorgen dat hij snel gaat eten, maar ook uitmaken of hij normaal is.

Naast zijn hongerstaking is er ook De Keyser's homoseksualiteit die hem in het vakje van potentieel abnormale man stopt. In een aantal artikels wordt er in bedekte termen naar verwezen. Vooruit bijvoorbeeld schrijft op 28 september 1928, de eerste procesdag, dat de zaal moest worden ontruimd omdat het deel dat draaide rond de “daden tegen de natuur” van De Keyser achter gesloten deuren zou worden besproken. Daar zou, volgens de krant, De

¹⁶⁰ Stuart Hall, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke, en Brian Roberts, *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order* (London: The Macmillan Press Ltd, 1978), 68.

Keyser hebben gezegd dat “beide mannen zich aan hun drift hadden overgegeven” maar dat het slachtoffer Malacrida nog wilde voortdoen, waarop De Keyser een woedeaanval kreeg en hem vermoordde. Vooruit vond dat niet bepaald geloofwaardig klinken, gezien De Keyser zich volgens de beschuldigingsakte al sedert lang overgaf aan deze praktijken “tegen de natuur”. De Keyser werd dus drie keer buiten de maatschappij gezet door de pers: omwille van het brute geweld dat hij had gebruikt, omwille van zijn hongerstaking én omwille van zijn homoseksualiteit. Het is ook vanuit deze context dat we de artikels over de hongerstaking van Jacques De Keyser ook moeten bekijken.

b. Analyse van de persartikels

Omdat er na lezing zo weinig verschil blijkt uit de artikels in de drie verschillende kranten, zal ik de drie artikels in een analyse bespreken. De artikels, die dezelfde dag werden gepubliceerd, hebben de hongerstaking van Jacques De Keyser als hoofdonderwerp. In Vooruit, dat het kortste stuk publiceert, gaat het enkel daarover. In De Standaard wordt ook de nadruk gelegd op het feit dat De Keyser de gevangenis mag verlaten om mee te werken aan een reconstructie van de moord. In La Dernière Heure wordt ook meer uitleg gegeven over de verschillende verklaringen die De Keyser intussen heeft afgelegd.

In geen van de drie artikels worden personen geciteerd. We zien geen directe verklaringen van de onderzoekers, noch van de advocaat van de verdachte of De Keyser zelf. De journalist schrijft op eigen gezag, zo lijkt het. Toch moet hij of zij –het is niet duidelijk of de auteurs mannen of vrouwen zijn, geen van de artikels is ondertekend- de informatie ergens vandaan hebben gehaald. Na aandachtige lezing blijkt waar de bron zich vermoedelijk bevindt. Als De Standaard schrijft “Wij vernemen nog dat De Keyser sinds hij in België is aangekomen, aan hongerstaking doet”, dan heeft de journalist ofwel een bron in de gevangenis zelf, ofwel kent hij iemand in het onderzoek. Hetzelfde geldt voor La Dernière Heure, als die schrijft: “En tout cas, il ne dit pas un mot à ses gardiens”.

De weinige verklaringen van De Keyser die aan bod komen, worden onrechtstreeks weergegeven en onmiddellijk in twijfel getrokken of zelfs rechtstreeks ontkend door de journalist. Vooruit schrijft: “De schurk houdt zijn gedane verklaring staande en beweert dat hij maar een medeplichtige was...” Niet alleen wordt de verdachte hier bedacht met de negatieve bijnaam ‘schurk’, wat meteen de betrouwbaarheid van zijn woorden vermindert,

ook ‘beweert’ de verdachte iets. Beweren, in tegenstelling tot het neutralere ‘zeggen’, impliceert dat wat gezegd wordt niet per se waar hoeft te zijn.

In De Standaard wordt De Keyser ogenschijnlijk wel aan het woord gelaten: “Hij zegde toen dat hij een medeplichtige had, dat deze Malacrida dood sloeg...” Maar het gaat om verklaringen die de journalist eerder wellicht haalde bij de onderzoekers. Bovendien geeft de journalist de verklaring van de verdachte, en zet hij er meteen achter: “Dit alles is onjuist”. Daarna volgt opnieuw informatie die enkel kan afkomstig zijn van de onderzoekers.

De stem van de verdachte komt dus heel weinig aan bod in de drie artikels. In de enkele gevallen dat dat wel gebeurt, wordt meteen ernstig getwijfeld aan het waarheidsgehalte. In alle drie artikels zien we wel de stem van de onderzoekers, de bestraffende overheid dus, die via de journalist spreekt en waarvan wordt aangenomen dat wat hij zegt, de waarheid is.

Het is een stem die gerust moet stellen, in een land dat geschokt is. Eerder al gaf ik aan dat La Dernière Heure, bij de arrestatie van De Keyzers, schreef: “...*l’opinion publique, qui a été si fortement et si justement émue par l’horrible crime de la rue d’Or*”.

Het is in die context dat de hongerstaking verschijnt in de kranten: de hongerstakingende verdachte is voor zijn veroordeling al schuldig en iedere verklaring die hij geeft, wordt gezien als onbetrouwbaar. Jacques De Keyser is “een moordenaar”, “een schurk”, iemand wiens verklaringen niet zullen standhouden “...*lorsqu’il sera interrogé d’une manière soutenue*.” Op die manier wordt ook de hongerstaking niet ernstig genomen. “Hij ziet er anders niet zeer verzwakt uit”, noteert De Standaard. “*On sait que c’est une manifestation qui n’est pas rare chez certains fous*”, stelt La Dernière Heure.

Met deze laatste zin wordt hongerstaking ook geframed als mentale ziekte. Dat zien we eveneens in De Standaard, die schrijft: “De psychiater Dr Vervaeck zal zijne geestvermogens onderzoeken.”

Opmerkelijk is ook dat iedere kritiek ontbreekt op de toediening van dwangvoeding aan De Keyser. Op de zin “Men heeft hem met geweld eenige lepels melk doen slikken” volgt in De Standaard de zin “De Keyser ziet er anders niet zeer verzwakt uit.” In Vooruit is De Keyser wel erg verzwakt en vermagerd, maar is er evenmin een kritiek op de dwangvoeding. In La Dernière Heure wordt zijn verwijzing naar de psychiatrische afdeling gezien als vanzelfsprekends. Want: “*On dispose là, comme dans toutes les maisons d’aliénés, des moyens et des instruments permettant d’alimenter malgré eux les individus qui ne veulent pas manger*.”

Er is in de artikels ook een groot vertrouwen in de autoriteiten, en vooral in de gevangenisarts, dokter Vervaeck. Dat blijkt uit het gebruik van de modale zinnen waar de schrijver van de

tekst inzicht geeft in zijn eigen waarheid en wat hij noodzakelijk vindt. In Vooruit staat: “De nodige maatregelen zullen genomen worden om hem kunstmatig te voeden.” Het is met andere woorden nodig dat De Keyser kunstmatig wordt gevoed en er wordt niet aan getwijfeld dat dit op een goede manier zou gebeuren. Ook De Standaard gebruikt een modaal werkwoord: “De psychiater Dr Vervaeck zal zijne geestesvermogens onderzoeken.” Het is nodig dat Vervaeck dit onderzoekt, vindt de journalist. Over wie dokter Vervaeck is of wat zijn precieze rol is in deze zaak, wordt geen verdere uitleg gegeven. Wellicht zijn zijn naam en functie al aan bod gekomen in eerdere artikels en werd Vervaeck daarin al opgevoerd als autoriteit.

c. Conclusie

In geen van de teksten is er aandacht voor verschil, de belangrijkste vereiste volgens Fairclough om een objectieve tekst te hebben. De auteurs laten amper de verdachte aan het woord. In de weinige gevallen dat dat wel gebeurt, is dat in een negatieve context waarin getwijfeld wordt aan zijn woord. Het is in geen van de teksten moeilijk te ontdekken aan welke kant de auteur zich bevindt en wat hij voor waar houdt. Duidelijk is voor hem of haar dat De Keyser schuldig is en dat zijn hongerstaking een symptoom moet zijn van een mentale ziekte. Doorheen de stem van de schrijvers kunnen we de stem horen van de bestraffende overheid. Het is ook die stem die de hongerstaking uitdrukkelijk verbindt met een mentale stoornis. De auteurs van de drie teksten geven ook aan dat dwangvoeding een noodzakelijke stap is, al wordt nergens vermeld op welke manier die dwangvoeding wordt toegediend.

1.2 De zaak rond de hongerstaking te Reckheim

Deze zaak draait rond een interpellatie door parlementslid Ward Hermans (Vlaams-nationalist) van Justitieminister Paul-Emile Janson (Liberaal), op 24 juni 1930. Ik zal hier, om de algemene achtergrond te schetsen, niet enkel gebruik maken van krantenartikelen maar ook van een verslag van de interpellatie. In dit verslag vond ik details die niet door de kranten werden overgenomen, maar die wel belangrijk zijn voor de reconstructie van de zaak.¹⁶¹

Op 18 juni 1930 vraagt het Vlaams-nationalistische parlementslid Ward Hermans om een voorrangsbepaling voor zijn interpellatie aan minister van Justitie Janson over een hongerstaking in het gesticht van Reckheim (dat nu Rekem heet), in Limburg. Want, zo zegt Hermans, er staat een mensenleven op het spel. Hermans krijgt geen toestemming. Er is wat irritatie in het parlement, en Camille Huysmans, Vlaams socialist, vraagt zich luidop af of Hermans het woord niet krijgt omdat hij Vlaams-nationalist is. Ook de volgende dag, bij het bepalen van de dagorde, vraagt Hermans een dringende behandeling. Opnieuw zegt hij dat een mensenleving op het spel staat. Janson antwoordt dat als dat zo is, hij ook zonder interpellatie zal tussenkomen. Hij zegt tegen 24 juni te zullen antwoorden, omdat hij nog niet de nodige inlichtingen heeft verzameld. Hermans protesteert, maar moet genoegen nemen met 24 juni als vastgelegde datum.

Die dag vraagt Hermans om duidelijkheid rond een aantal ‘tragische’ gebeurtenissen in de psychiatrische inrichting van Reckheim. Hij spreekt eerst over de dood van een zekere adjudant Stoffels, die in hongerstaking was en aan de gevolgen van zijn protest zou zijn gestorven. Hermans zegt ook op de hoogte gebracht te zijn van twee andere acties. Zo is op dat moment Joseph Mattheeuwsen in hongerstaking omdat hij opgesloten werd in het strafkwartier. Mattheeuwsen zit al maanden in Reckheim, nadat hij eerst in het gesticht in Doornik zat. Aangekomen in Reckheim werd hem een voorwaardelijke vrijstelling binnen de drie maanden beloofd als hij zich voorbeeldig gedroeg. Toen hij na vijf maanden nog niet vrij was, nam hij de vlucht. Hij werd opgepakt en in het strafkwartier van Reckheim gezet. Eveneens in hongerstaking in Reckheim is een zekere Boucher, die voor 80 procent oorlogsinvalide is. Hermans zegt dat de man met geweld naar Reckheim werd gevoerd en daar in het strafkwartier werd opgesloten.

Janson antwoordt dat adjudant Stoffels geïnterneerd was en dat hij aan achtervolgingswaanzin leed. Zijn hongerstaking, aldus Janson, was het gevolg van deze stoornis. Stoffels kreeg

¹⁶¹ Chambre des représentants, *Annales parlementaires*, séance du 24 juin 1930, <http://www3.dekamer.be/digidocanha/K0038/K00382469/K00382469.PDF>

dwangvoeding, maar dat kon hem niet meer redden. De hongerstaking van Mattheeuwsen is volgens Janson een protest uit vrees dat hij naar Doornik zal worden teruggestuurd. Boucher, de derde hongerstaker, is iemand die uit protest een hongerstaking doet en momenteel een ‘troebele geest’ heeft, aldus Janson.

Janson voegt er ook aan toe dat Hermans’ interpellatie de krankzinnigen van alle etablissementen in het land kan ophitsen en dat deze “arme mensen” kunnen denken dat ze, dankzij een interventie in de Kamer, “hun vrijheid terug kunnen heroveren”.

a. Achtergrond

De artikels gaan over de interpellatie van een liberale, Franstalige minister door een Vlaams-nationalistische volksvertegenwoordiger die lid is van de Frontpartij (officieel Het Vlaamsche Front geheten). Het is daarom belangrijk kort in te gaan op de politieke toestand in België op dat moment.

De Frontpartij ontstaat uit activisten van de Frontbeweging, een beweging van Vlaamse soldaten in het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog. De partij houdt de herinnering aan het “Vlaamse Lijden” levend door steeds te alluderen op wat historicus Bruno De Wever de “funderingsmythe” noemt van het Vlaams-nationalisme.¹⁶² Die mythe betrof het leed dat Vlaamse soldaten was aangedaan tijdens de Eerste Wereldoorlog en kwam erop neer dat in het Belgische leger tachtig procent van de soldaten Vlaams waren en dat de overige twintig procent een officierenkorps was dat bestond uit Vlamingen-hatende militairen. Omdat veel soldaten het Frans niet machtig waren, en de officieren weigerden Nederlands te spreken, begrepen ze de bevelen niet en werden ze de dood ingestuurd, aldus het verhaal. Het sociale onrecht waar Vlamingen onder leden, bestond wel degelijk, stelt De Wever, maar het verhaal van de 80-20 procent is later ontkracht door nieuwe berekeningen. De mythische functie, die vooral diende om te werven voor de Frontpartij en later het VNV, bestond erin een verhaal te creëren rond “de geboorte van het idealistische Vlaanderen dat zich losrukt van de anti-Vlaamse Belgische Staat.”¹⁶³

Tijdens de eerste jaren na de oprichting heeft de Frontpartij een zeer gematigd succes en worden in 1919, 1921 en 1925 respectievelijk vijf, vier en zes zetels behaald. In 1930 verovert de partij echter elf zetels en is het Vlaams-nationale discours radicaler geworden, met een

¹⁶² Bruno De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945* (Tielt: Lannoo, 1994), 27.

¹⁶³ *Ibid.*, p31.

vleugel binnen de partij die openlijk ijvert voor de oprichting van een onafhankelijke Vlaamse staat.”¹⁶⁴ Is de partij in de jaren twintig voorstander van de oprichting van een Vlaanderen binnen een federale Belgische staat, dan gaat de Frontpartij in 1933 op in de fascistische VNV. Eerder heeft Joris Van Severen de partij al verlaten om het fascistische Verdinaso op te richten. Ward Hermans’ verdediging van oudstrijders Boucher en adjudant Stoffels (het is niet zeker of Mattheeuwsen ook militair was) moeten we daarom ook begrijpen als onderdeel van deze Vlaamse strijd.

b. Analyse van de persartikels

Door de geopenierdheid van de pers tijdens het Interbellum, met als een van de hete hangijzers de Nederlandse taal, hebben de artikels in de verschillende media een zeer uiteenlopende teneur. Het is daarom interessant ieder artikel apart bespreken.

Het Laatste Nieuws (Liberaal)

Het artikel bestaat uit vijf alinea’s, waarvan een is voorbehouden voor wat Ward Hermans zegt en de vier andere ingaan op het antwoord van minister Janson. Er wordt summier en indirect samengevat waaruit de interpellatie van Hermans bestond. De krant legt in zijn selectie van de zitting de nadruk op de mogelijke uitbuiting van arbeiders in het gesticht en de onaangepastheid van het regime om re-integratie in de maatschappij soepel te doen verlopen. Daarna komt Janson aan het woord. Er is dus aandacht voor verschil: zowel Hermans als Janson komen aan het woord. Maar dat verschil is relatief: het deel van Janson is vier keer zo lang als dat waarin de versie van Hermans gegeven wordt. Daarmee wordt meteen ook meer gewicht aan Jansons versie gegeven. Bovendien blijkt duidelijk dat we moeten aannemen dat Jansons versie de juiste is. Werd Janson eerst indirect aangehaald, dan krijgen zijn zinnen in de drie laatste alinea’s een directe weergave. Maar deze weergave gebeurt niet in citaatvorm, zodat het lijkt alsof de journalist een feit aanhaalt. Er staat bijvoorbeeld niet dat Janson zegt dat Stoffels leed aan vervolgingswaanzin. Wel staat er: “Stoffels leed aan vervolgingswaanzin”. Of er staat: “Mattheeuwsen, een andere zwakzinnige, had een ontsnapping beraamd, werd gevaarlijk en werd bedreigd met overplaatsing naar Doornik”. Op

¹⁶⁴ Cas Mudde, *The ideology of the extreme Right* (Manchester/New York: Manchester University Press, 2000), 81.

die manier spreekt de stem van de autoriteit de lezer rechtstreeks toe. De lange passage van Jansons verklaring lijkt een antwoord dat door de journalist voor waar wordt gehouden. Gezien het bericht over een liberale minister en de liberale strekking van de krant in een geopinieerde pers verwondert dat niet.

In het deel waarin Janson wordt aangehaald, is de hongerstaking gebed in een medisch discours: hongerstakers zijn mentaal gestoord en moeten worden verzorgd. Ook deze affirmatie wordt zonder correctie ook doorgegeven aan de lezer. Ook het feit dat de gestorven hongerstaker overleed ondanks (of omwille van?) het toedienen van kunstmatige voeding, wordt niet in vraag gesteld. Hoe Stoffels precies stierf, komen we niet te weten.

De Schelde (Vlaams-nationalistisch)

In het artikel wordt onmiddellijk duidelijk wiens woord belangrijker wordt geacht: in zeven van de negen alinea's wordt de versie van Hermans beschreven. Hermans wordt 'onze woordvoerder' genoemd en wat hij zegt wordt gepresenteerd als de waarheid. De krant legt de nadruk op het protest van de hongerstaking. Er wordt in Hermans betoog geen relatie gelegd tussen hongerstaking en mentale ziekte, noch wordt over Reckheim geschreven in termen van een psychiatrische instelling.

Wanneer Janson aan het woord komt, wordt er meteen twijfel gezaaid over zijn geloofwaardigheid. De krant schrijft dat de minister in zijn antwoord "natuurlijk" begint met een loflied op de inrichting en het personeel van Reckheim. Daarmee lijkt de krant te willen zeggen dat een minister uiteraard een overheidsinstelling niet zal afvallen, ook al gebeuren er dingen die niet door de beugel kunnen. Dezelfde twijfel vinden we terug in de zin waarin wordt gezegd dat Boucher een ongelukkige "zou" zijn die aan vervolgingswaan lijdt. Hier wordt getwijfeld aan het feit dat Boucher mentaal gestoord zou zijn, zoals de minister zei. Jansons moreel besef wordt eveneens als onbetrouwbaar voorgesteld. Wanneer hij zegt dat Stoffels een "zinnelooze" was, volgt onmiddellijk de tussenkomst van parlementslid Romsée die zegt: "Was dat een reden om hem van honger om te laten komen?". In het verslag van de parlements zitting komt die tussenkomst veel later, nadat Janson meer uitleg had gegeven over Stoffels. Bovendien volgt in dat verslag na de tussenkomst van Romsée nog een hele uitleg van Janson. In het artikel wordt meteen overgestapt naar de volgende hongerstaker. Daardoor wordt de schijn gewekt dat volgens de minister een "zinnelooze" van honger mag omkomen.

De Standaard (Vlaams, katholiek)

De krant besteedt de eerste helft van de ruimte aan de woorden van Hermans, en de andere helft aan die van Janson. Dat zorgt voor een evenwichtige verdeling van de vertolkte meningen.

In het deel van Hermans wordt hongerstaking uitdrukkelijk gelinkt aan protest. Zo wordt duidelijk gesteld dat Matheeuwsen zijn hongerstaking deed omdat hij de voorwaardelijke vrijstelling niet kreeg en, na een vlucht, in het strafkwartier werd opgesloten. De zware oorlogsinvalide Boucher is ook in hongerstaking omdat hij in het strafkwartier zit. Hermans spreekt over “schandalige feiten”.

In het deel van Janson wordt hongerstaking in relatie gebracht met mentale ziekte. De krant schrijft dat Janson “bekent” dat Stoffels een hongerstaking deed, wat er mogelijk op wijst dat de minister dat eerder had ontkend, en dat er dus getwijfeld moet worden aan zijn geloofwaardigheid. Toch zorgt de “bekentenis” van de minister niet meteen voor twijfel. Immers, in de daaropvolgende zinnen haalt hij de moeilijke verzorging van zenuwzieken, en zeker diegenen die in hongerstaking zijn, aan. De zinnen zelf zijn niet in directe of indirecte rede geschreven, maar als vaststaande feiten. “Het zijn ongelukkige zenuwzieken”, staat er over de hongerstakers. En “De oplossing van die vraag is reeds ingewikkeld als het gaat om gezonde mensen”, staat er over de maatregel van dwangvoeding. En ook: “Als het zinneloozen betreft, is de zaak heel en al onoplosbaar”. Daarmee lijkt Janson, en via hem ook de krant, begrip te vragen voor wat er gebeurt in Reckheim en lijkt ook hier het medisch discours rond hongerstakingen de overhand te halen.

Le Peuple (socialistisch)

Ook de socialistische krant Le Peuple laat Janson langer aan het woord dan Hermans. Deze laatste krijgt drie van de vier alinea's om de interpellatie te beantwoorden. Hermans' deel is kort en zakelijk: de dood van Stoffels die een hongerstaking deed en de behandeling van Boucher en Matheeuwsen die momenteel in hongerstaking zijn. Via Janson wordt de relatie gelegd tussen hongerstaking en mentale stoornis. De klachten over de behandeling van Boucher en Matheeuwsen worden geminimaliseerd, de geloofwaardigheid van de hongerstakers wordt in twijfel getrokken omwille van hun verblijf in een mentale inrichting. Janson zegt dat alle volksvertegenwoordigers wel brieven krijgen van krankzinnigen die zich beklagen over hun behandeling in de instelling, maar dat het in het algemeen gaat om

verschrikkingen die er nooit zijn gebeurd. Dat staat ook in het verslag van de zitting, maar *Le Peuple* is de enige van de vier besproken kranten die dit overneemt.

c. Conclusie

De hongerstaking wordt hier opnieuw rechtstreeks in verband gebracht met een mentale stoornis. Dat gebeurt via de journalist in wiens stem die van de bestraffende autoriteit doorklinkt.

De grote uitzondering waarin dat niet gebeurt, is de krant *De Schelde*, die de nadruk legt op het protest en daarmee hongerstakingen als een legitiem protestmiddel lijkt te aanvaarden. Dat protestmiddel wordt in verband gebracht met de strijd voor de Vlaamse zaak. Zowel Stoffels, als Boucher en Matheeuwsen zijn hoogstwaarschijnlijk –gezien ze brieven schreven naar een Vlaams parlamentslid- Vlamingen. Stoffels en Boucher vochten, gezien respectievelijk hun militaire graad en hun genoemde invaliditeit, mee in de Eerste Wereldoorlog. Het is via hen dat *De Schelde* de door Vlaams-nationalisten zo vaak aangehaalde onrechtvaardige behandeling van Vlamingen aankaart.

Opvallend is ook de opmerking van de minister over de kwestie van dwangvoeding. Janson zegt dat dat een ingewikkelde zaak is als het gaat om geestelijk gezonde mensen, maar zeker als het gaat om “zinneloozen”. Opmerkelijk, want in de psychiatrische afdeling van Vorst zien we die ingewikkeldheid niet: daar werd integendeel vrij snel overgegaan tot het toedienen van dwangvoeding (cf. Hoofdstuk 1, 1.3c van dit deel).

De vraag hier is of minister Janson hiervan niet op de hoogte was, en dus niet wist wat gebeurde in een centrum dat onder zijn diensten ressorteerde, of dat hij niet verder wilde ingaan op de dwangvoeding die Stoffels kreeg omwille van een gevoeligheid in het dossier. Was er iets misgelopen tijdens de toediening van de dwangvoeding? Of was Stoffels al te verzwakt door zijn hongerstaking om nog in leven te blijven? Hier kan onderzoek in de archieven van het psychiatrisch instituut van Rekem mogelijk uitsluitsel bieden.

1.3 De zaak rond dienstweigeraar Roger Simoens

Deze zaak draaide rond Roger (soms ook Rutger of Rudger) Simoens, een 28-jarige man die in juni 1932 voor het eerst wordt veroordeeld omdat hij geen gehoor geeft aan de oproep om het 6de Linieregiment te vervoegen. Simoens had voor zijn arrestatie nog een brief geschreven aan de ministers van Binnenlandse Zaken en van Volksgezondheid waarin hij verklaarde dat hij niet in het leger kon dienen omwille van zijn antimilitaristische overtuiging. Simoens krijgt drie maanden cel en dreigt dat hij in hongerstaking zal gaan. Over dat proces en die hongerstaking is in de kranten amper iets geschreven. Enkel De Schelde volgt de zaak al vanaf het begin. Tijdens het proces laat Simoens weten dat hij “een dienstweigeraar” is “en geen soldaat”. Ook de moeder van Simoens komt aan het woord. Ze verklaart dat zij haar zoon pacifistisch heeft opgevoed. “Dikwijls heb ik tegen mijn zoon gezegd: ik draag je liever naar het kerkhof dan dat ik je in een moordenaarspak zie.” Simoens’ advocaat pleit dat er geen sprake is van opruiing maar dat het hier gaat om een degelijke opvoeding van een liefhebbende moeder. De advocaat laat ook nog weten dat Simoens, indien veroordeeld, in hongerstaking zal gaan.

In juli wordt Simoens’ straf in beroep bevestigd. In september wordt Simoens, na zijn gevangenisstraf, voor een tweede keer opgepakt. Dat gebeurt opnieuw nadat hij weigert zich te melden na een oproep van het leger. Op 27 september gaat hij in hongerstaking. Op 5 oktober wordt hij veroordeeld tot 10 maanden cel.

Er komt een grote campagne op gang om Simoens vrij te krijgen. Er worden lezingen georganiseerd, protestmarsen gehouden en brieven geschreven naar kranten. Uit niets blijkt dat Simoens bepaalde politieke voorkeuren heeft, maar de steun komt vooral en tegelijk uit socialistische en Vlaams-nationalistische hoek. Een socialistische afvaardiging van het parlement, waaronder de volksvertegenwoordigers Bouchery, Hallet en Chalmet, trekt naar minister van Justitie Fernand Cocq om te pleiten voor een oplossing. Er komt een bijzonder onderzoek naar de zaak.

De hongerstaking van Simoens komt op de voorgrond. Het is niet duidelijk of hij dwangvoeding krijgt of niet. Volgens Het Laatste nieuws krijgt hij melk, met suiker en eidooier toegediend. Andere kranten spreken van een ‘gedeeltelijke hongerstaking’. Le Peuple ontkent dat via een bericht van het ‘Comité Simoens de Bruxelles’. Dit steuncomité stelt dat de autoriteiten weigeren water te geven aan Simoens omdat op die manier zijn hongerstaking te beëindigen. En dus, aldus het comité, drinkt hij van de melk die men hem

klaarzet. Maar met lange tussenpozen en telkens slechts enkele slokjes, zo wordt benadrukt. Immers, zijn hongerstaking blijft hij verder doen en hij verzwakt zichtbaar. Simoens wordt een “heroïsche weigeraar” genoemd, iemand die zich opoffert voor zijn ideaal. Op 21 oktober 1932 mag Simoens het ziekenhuis, waar hij naartoe overgebracht is, verlaten. De redenen ervoor zijn onduidelijk, maar wellicht gaat het om een voorwaardelijke invrijheidsstelling. Wel moet Simoens beloven dat hij niet in de politiek zou stappen. Dat doet hij, maar hij komt terug op zijn belofte: wanneer een tijd later de kieslijsten voor de verkiezingen van eind november bekend worden gemaakt, blijkt hij de lijsttrekker in Antwerpen te zijn voor de Kommunistische Partij van België. Wanneer daarop een nieuw arrestatiebevel wordt opgesteld tegen hem, vlucht hij naar Nederland. De Vlaams-nationalisten tonen zich verbolgen. Het Dienstweigeraars Steunkomitee verklaart in een persbericht in De Schelde dat in naam van alle dienstweigeraars “geen hunner wenscht vereenzelvigd te worden in den persoon van Simoens”. De linkse krant Le Peuple, eveneens ooit fervent verdediger van Simoens, schrijft: “*Nous avons été douloureusement surpris par la bassesse d’un homme pour la libération duquel nos militants et nos jeunes ont été sur la brèche pendant plusieurs jours.*” Simoens is geen held meer die zich opoffert, maar een leugenaar.

a. Achtergrond

Wat de context betreft waarin de hongerstaking van Simoens gebeurde, verwijst ik allereerst naar de context van de vorige hongerstaking, in Reckheim (cf supra). Belangrijk om te weten hier is dat de Vlaams-nationalisten intussen nog radicaler zijn geworden en dat de Frontpartij het volgende jaar zal opgaan in het fascistische VNV van Staf De Clercq. Ook belangrijk is dat de hoofdredacteur van De Schelde op dat moment Herman Vos is, parlamentslid voor de Frontpartij, die later naar de socialistische BWP zou overstappen. Wat betreft antimilitarisme en dienstweigeraars werd zowel in het kamp van Vlaams-nationalisten als dat van socialistische actieve campagne gevoerd. Voor de socialistische ging het om een antimilitarisme binnen een pacifistische anti-oorlogsretoriek. Binnen de Vlaams-nationalisten was er een dienstweigeraarsbeweging van wie het antimilitarisme vooral anti-Belgisch was van aard.¹⁶⁵

¹⁶⁵ De Wever, *Greep naar de macht*, 111.

b. Analyse artikels

Net als in het vorige deel, over de hongerstaking te Reckheim, zal ik hier de 4 persartikels apart bespreken omwille van de geopinieerdheid van de pers die hier duidelijk naar voor komt. Ik heb vier artikels genomen van telkens een andere datum, omdat de hongerstaking niet altijd op dezelfde dag aan bod kwam in ieder artikel.

Het Laatste Nieuws (Liberaal)

Het Laatste Nieuws is een liberale, populaire krant. De twee verantwoordelijke ministers, Landsverdediging en Justitie, zijn respectievelijk van katholieke en liberale signatuur. Dat de journalist de realiteit van een katholiek-liberale regeringscoalitie verdedigt, blijkt uit het feit dat in het artikel enkel de kant van de regering wordt belicht. Dienstweigeraar Simoens' stem is afwezig in het verhaal. Zijn enige actie is zijn hongerstaking. Voor de rest moet hij ondergaan: arrestatie, veroordeling, dwangvoeding. Simoens is 'het geval' dat, indien nodig, gedwongen moet worden gevoed.

De hongerstaking wordt niet, zoals in de twee vorige analyses, in relatie gebracht met een mentale stoornis. Er staat niets over een mogelijk verblijf in een psychiatrische afdeling. We vernemen ook niet waarom de man precies in hongerstaking is, er staat niets over een protestsituatie.

Eerder lijkt de nadruk te liggen op de overtreding: in de eerste drie zinnen wordt het woord opsluiting of een synoniem daarvan gebruikt. Dat Simoens, intussen overgebracht naar het ziekenhuis, gedwongen wordt gevoed, wordt normaal gevonden. De manier waarop dat gebeurt, staat niet in het artikel.

De oppositie, in de vorm van een socialistische afvaardiging, is wel aanwezig in het artikel, maar passief. Het is de Justitieminister die de vijf volksvertegenwoordigers ontvangt, het is ook hij die een bijzonder onderzoek gelast. De socialistische delegatie daarentegen "werd ontvangen", wat meteen de hogere positie van de minister bevestigt.

De journalist eindigt het artikel door impliciet de machtsverhoudingen weer te geven, en deze ook te onderschrijven. Het zijn de twee verantwoordelijke ministers, en niemand anders, die maatregelen mogen en moeten nemen.

Het Nieuws Van Den Dag (Katholiek, volks)

Net als de andere stukken die deze katholieke krant over de zaak Simoens publiceert, is ook dit artikel over de voorwaardelijke vrijlating van de dienstweigeraar vrij kort. Er staan twee

zinnen in die als volgt kunnen worden geparafraseerd: de hongerstakingende Simoens is voorlopig vrij omwille van zijn gezondheidstoestand, en deze gezamenlijke maatregel van de ministers van Justitie en Defensie kan worden ingetrokken. De ministers zijn in een machtspositie, iets wat door de journalist wordt onderschreven. Simoens is de passieve hongerstaker, ziek ook, die moet ondergaan. Hij moet zich ook gedragen, gezien de maatregel ieder moment kan worden ingetrokken. Welke doel zijn hongerstaking heeft, is niet duidelijk. De ministers zijn degenen die de beslissingen nemen.

De Schelde (Vlaams-nationalistisch)

De Vlaams-nationalistische krant De Schelde was de eerste die aandacht had voor de persoon van Roger Simoens en was aanwezig tijdens het proces waarin de dienstweigeraar zijn eerste straf in beroep kreeg. Hier zien we een heel andere Simoens: doortastend, bijna heldhaftig. De hongerstaking ondergaat hij niet als passief persoon, maar als iemand die een maatregel aankondigt als er niet wordt ingegaan op zijn eisen.

Het Krijgshof wordt erg negatief beschreven: een “aantal dik-met-blik-beslagen hoge officieren met zelfvoldane tronies”. Maar, zo klinkt het, ze zijn niet meer zo zelfvoldaan als vroeger, ze zitten in het nauw door al die dienstweigeraars die een voor een moeten worden berecht.

Het is het beeld van het establishment dat wordt verslagen door dappere jongens die de moed hebben ertegen op te treden. De hongerstaking is daarbij een moedig wapen.

Doorheen het artikel kunnen we de standpunten van de Frontpartij, die tegen 1932 een erg geradicaliseerde visie heeft op de Vlaamse zaak, herkennen. De moeder die haar zoon komt verdedigen, maar die op de vingers wordt getikt door het hof, is de dappere Vlaamse vrouw die haar rol in het gezin heeft vervuld. Het hof wordt voorgesteld als een groep enggeestige, oorlogszuchtige blaaskaken wiens rijk ten einde is. Simoens is de strijder die niet met wapens de oorlog gaat winnen, zoals de Vlaamse slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog, maar met zijn trotse houding en zijn geweten.

Wat De Schelde hier schrijft in een artikel, is eigenlijk een samenvatting van de politieke standpunten van de Frontpartij: een einde aan de gevestigde orde, aan België. (cfr p 87 BDW) De toekomst, zo leren we via de advocaat van Simoens, is niet aan de oorlog. Internationaal is dienstweigering een geaccepteerd fenomeen.

Het hof beslist anders en bevestigt de straf. Maar Simoens druipt niet verslagen af: hij loopt met opgeheven hoofd de rechtszaal uit. Zijn volgende stap is de hongerstaking, die onderdeel vormt van de Vlaamse strijd die buiten de gevangensmuren doorgaat.

Le Peuple (Socialistisch)

De socialistische krant publiceert onder de dramatisch klinkende kop “*Roger Simoens mourra si...*” onder elkaar een verklaring van La Fédération Nationale des J. G. S. (Jeunes Gardes Socialistes) en een van Le comité Simoens de Bruxelles. Beide actiegroepen komen aan het woord zonder dat de er een reactie is van de autoriteiten.

In de eerste verklaring wordt Simoens voorgesteld als een held, zijn hongerstaking als een “*grand geste douloureux*”. Er wordt opgeroepen om hem te steunen zodat hij geen slachtoffer wordt van de anti-oorlogszaak. De hongerstaking die Simoens in de gevangenis doet wordt op die manier verbonden met de strijd die buiten de muren doorgaat.

Het steuncomité voor Simoens reageert in zijn verklaring tegen een persbericht van de regering die verklaarde dat Simoens helemaal niet in hongerstaking is. De regering heeft dus in een verklaring getwijfeld aan de echtheid van Simoens’ actie. Daar gaat het steuncomité op scherp in. Het zegt niet alleen dat er wel degelijk een hongerstaking is, maar ook dat de autoriteiten geen water meer geven aan Simoens in een poging zijn hongerstaking te breken. Er wordt benadrukt dat Simoens dag na dag verzwakt en dat zijn algemene staat alarmerend is. Hij drink weliswaar melk, maar dat doet hij omdat hij geen water meer krijgt. En hij gaat voortaan ook geen melk meer drinken, laat het steuncomité ook weten.

Via het steuncomité horen we hier de stem van Simoens die, door middel van zijn aankondiging dat hij geen melk meer zal drinken, reageert op een maatregel van de disciplinerende omgeving van de gevangenis die hem terug in het gareel probeerde te brengen door hem ook water te weigeren.

De hongerstaking wordt voorgesteld als een strijd voor een groter ideaal, en veel minder als het verzet van een gevangene tegen zijn detentie.

c. Conclusie

De hongerstaking van Simoens wordt in de kranten niet gekaderd in een discours van mentale ziekte. Integendeel zelfs, deze link wordt nergens gelegd. Het is niet duidelijk of Simoens, die toch gedurende meer dan twee weken in hongerstaking was, werd overgeplaatst naar een psychiatrische afdeling. Wel wordt hij gedwongen gevoed, al wordt niet geschreven op welke manier dat dat gebeurde.

Eerder dan in een medisch discours zien we de hongerstaking hier gekaderd in een politieke agenda. Het is niet duidelijk of Roger Simoens actief streed in het milieu van Vlaams-nationalisten of socialisten, zijn politieke overtuigingen blijven onderbelicht. Wel zeker is dat zowel socialisten als Vlaams-nationalisten zijn hongerstaking politiek probeerden te recupereren. Beide partijen tonen zich dan ook voor schut gezet wanneer Simoens na zijn vrijlating, die er kwam onder socialistische en Vlaams-nationalistische druk, op een communistische kieslijst gaat staan, en later de vlucht neemt naar Nederland. Simoens blijkt dus geen betrouwbare partner in de strijd.

Toch zullen Vlaams-nationalisten andere dienstweigeraars in hongerstaking proberen te recupereren. In 1933 zijn er nog een aantal opvallende zaken tegen dienstweigeraars waarin Vlaams-nationalisten zich manifesteren en de autoriteiten wijzen op hun “christelijke plicht”. In de rechtszaak tegen de Waalse anarchisten Marcel Dieu en Leo Campion, en het proces tegen Vlaams-nationalist Lionel De Vlaeminck kopt De Schelde groot op 4 augustus 1933: “Heden elfde dag der hongerstaking van de dienstweigeraars De Vlaeminck, Dieu en Campion! Van de liberale leden der regeering gewagen wij niet; die vervullen hun beulenrol! Maar de katholieke ministers? Zullen die zich nog langer medeplichtig maken aan de wraakroependste aller zonden?”

Het is niet duidelijk hoe de Walen Dieu en Campion deze steun vanuit Vlaams-nationalistische hoek zagen. Mogelijk werd ook hun hongerstaking gerecupereerd. Bij hongerstakers als Lionel De Vlaeminck is de vraag of de hongerstaking een eigen idee was of dat Vlaams-nationalisten hongerstakingen intussen als tactiek gebruikten en hun achterban aanraadden te stoppen met eten na arrestatie. Hiervoor is meer onderzoek nodig.

1.4 Deelbesluit

Uit het discours in de krantenanalyses blijkt dat hongerstakingen niet echt werden gezien als een protestmiddel. Eerder werden ze geframed als het gevolg van een mentale stoornis. Dat zien we terug in de zaak tegen Jacques De Keyser en dat zien we ook terug in de zaak rond de hongerstaking in Reckheim. Bij deze laatste zaak kunnen we ons afvragen of de hongerstakingen van Stoffels, Boucher en Matheeuwsen een gevolg waren van hun mogelijke mentale stoornis waarvoor zij in de instelling verbleven, of dat het ging om een bewuste verzetsactie. Ik spreek van een “mogelijke” mentale stoornis omdat er, zo blijkt uit de artikels, in minstens een geval (bij de genaamde Boucher) getwijfeld werd aan de diagnose van een psychische stoornis. Het framen van hongerstaking als een mentale stoornis gebeurde door de overheid en werd door de kranten overgenomen. Dat is duidelijk uit de artikels waar geen aandacht is voor verschil: enkel de stem van de overheid komt aan bod.

Kranten schreven ook over dwangvoeding en wat deze precies inhield (melk, suiker, eieren), maar schreven niet op welke manier deze wordt toegediend (maagsonde, neussonde, rectale toediening). Er werd geen kritiek gegeven op de dwangvoeding, men vond deze noodzakelijk. Hongerstaking werd in verband wordt gebracht met de politieke wereld, via de hongerstakingen in Reckheim en de actie van Simoens. Toch moeten we voorzichtig zijn om, op basis van deze zaken, een algemene conclusie te trekken rond de politisering van hongerstakingen tijdens het Interbellum. Veel andere hongerrstakingen waren immers niet politiek gelieerd. De niet-politieke dimensie vinden we, behalve bij Jacques De Keyser ook terug bij andere, ‘kleinere’ zaken die destijds in de kranten verschenen. Ik verwijs hierbij naar een aantal artikels die te klein waren of maar in een artikel werden vermeld en daardoor niet geschikt voor een analyse. Zo is er de zaak Kamiel Desmet, een oplichter die in 1936 werd veroordeeld tot 3 jaar cel. Hij ging volgens het Nieuws van den Dag van 13 januari 1937 in hongerstaking en werd overgebracht naar de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Gent. Volgens dezelfde krant, op 28 mei 1937, begonnen twee Italiaanse oplichters in de gevangenis van Brugge een hongerstaking. Ze werden naar de psychiatrische afdeling overgebracht en daar onder dwang gevoed.

Algemene conclusie

In deze masterpoef heb ik gezocht naar een antwoord op de vraag *'Hoeveel hongerstakingen waren er in Belgische gevangenissen in het interbellum, hoe verliepen ze, en op welke wijze werden ze gepercipieerd door de buitenwereld?'*. Door middel van een kwalitatief onderzoek op basis van close reading en kritische discoursanalyse onderzocht ik morele dossiers van hongerstakende gedetineerden in de gevangenissen van Vorst en Sint-Gillis en analyseerde ik krantenartikelen uit het interbellum. Ik kon aantonen dat er minstens enkele tientallen hongerstakingen waren in Belgische gevangenissen. Het was, door het ontbreken van veel archieven, niet mogelijk om een volledig beeld te krijgen van de hongerstakingen in de gevangenissen van Vorst en Sint-Gillis. Ik kon 42 namen van gedetineerden vinden, maar allicht zijn er meer acties gevoerd.

Duidelijk is dat hongerstakingen in gevangenissen tijdens het interbellum geframed werden in een medisch discours, zowel binnen als buiten de gevangenis. Buiten schreven de kranten zich in in het discours van de overheid die stelde dat hongerstakers moesten worden onderzocht op mentale stoornissen en dat dwangvoeding noodzakelijk was. In de gevangenissen van Vorst en Sint-Gillis werden hongerstakers omwille van hun actie overgeplaatst naar de psychiatrische instelling van Vorst. Daar werden ze, als ze hun actie bleven verderzetten, onder dwang gevoed.

In de psychiatrische afdeling werden de patiënten dag en nacht bewaakt en beschreven verpleegkundigen wat en hoeveel een gedetineerde at, of hij/zij rustig was geweest die dag (of net niet) en welke medicijnen werden toegediend. Bij een hongerstaking stond er of er al dan niet dwangvoeding moest worden toegediend. Die strikte notities over en bewaking van iedere gevangene pasten in de geest van Louis Vervaeck's werk. Dokter Vervaeck was de grondlegger van de criminele antropologie en streefde naar een uiterst precies classificatiesysteem voor gevangenen. Met dat doel werden overal in België antropologische laboratoria opgericht. De psychiatrische afdeling vormde daar een onderdeel van.

De dwangvoeding in de psychiatrische afdelingen gebeurde door middel van rectale voeding die doorgaans bestond uit melk, eieren en suiker. Waarom die methode werd gebruikt, is niet duidelijk. Tegenwoordig wordt deze manier van voeden gelinkt aan foltering, zoals we al zagen in het begin van deze masterproef.¹⁶⁶ Wellicht was het in het interbellum niet de

¹⁶⁶ Alan Yuhas, 'Controversial 'rectal feeding' technique used to control detainees' behaviour', *The Guardian*, 16 Maart, 2014, <https://www.theguardian.com/us-news/2014/dec/09/cia-report-rectal-feeding-detainees>.

bedoeling om deze gedetineerden in de psychiatrische afdeling te folteren. In de negentiende en begin twintigste eeuw leek er een consensus onder artsen dat rectale voeding een bruikbare manier was om voeding toe te dienen aan mentaal gestoorden die niet wilden eten en andere zieken die niet konden eten via de mond. Dat blijkt althans uit een aantal studies in medische tijdschriften. Toch moeten we ons afvragen of in een aantal gevallen het zeer frequente (en soms ook overbodige) gebruik van deze vorm van dwangvoeding niet wees in de richting van een straf. Hongerstakers waren immers vervelend voor gevangenisautoriteiten en mogelijk werd, in een poging hen zo snel mogelijk te doen eten, rectale voeding gebruikt.

De hongerstakers in de gevangenis van Vorst en Sint-Gillis hadden geen politieke agenda. Ze waren niet verbonden aan een organisatie buiten de gevangenis, noch waren ze opgepakt om politieke redenen. Het waren gedetineerden die in hongerstaking gingen omdat ze wilden protesteren tegen hun veroordeling of omdat ze wilden overgeplaatst worden naar een andere gevangenis. Sommigen verklaarden onschuldig te zijn, anderen eisten een betere verzorging. Er waren, buiten de gevangenis van Vorst en Sint-Gillis, wel een aantal hongerstakingen die politiek gerecupereerd werden. Meer bepaald ging het om socialistische en Vlaams-nationalistische partijen die dienstweigeraars, die in de gevangenis in hongerstaking gingen, steunden in hun strijd.

Nawoord

Het gebrek aan onderzoek rond hongerstakingen in België vormde het vertrekpunt van deze masterproef. Mijn onderzoek werd erg beperkt door vele archieven die ontbraken. Dat is jammer want daardoor is er ook maar een gedeeltelijk zicht op de periode van het interbellum wat hongerstakingen betreft. Toch zijn er een aantal opvallende bevindingen en een aantal daarvan heeft nood aan verder onderzoek. Er is bijvoorbeeld de kwestie van dwangvoeding en de manier waarop deze werd toegediend. De vraag waarom er zo snel werd overgegaan op dwangvoeding en wanneer men in België is gestopt met het voeden onder dwang. Een andere vraag is waarom men net koos voor rectale voeding, terwijl er een aantal andere manieren waren om hongerstakers eten te geven.

Er is ook de kwestie van gender en hongerstaking. Ik kon maar drie dossiers vinden van hongerstakende vrouwelijke gedetineerden en in geen daarvan was er sprake van dwangvoeding. Onderzoek in meerdere dossiers, eventueel in andere gevangenissen, kan licht werpen op de vraag waarom deze vrouwen niet onder dwang werden gevoed.

Ik gaf ook al aan dat onderzoek nodig is naar de manier waarop sommige politieke partijen bepaalde hongerstakingen recupereerden. De vraag is ook of deze hongerstakers zich bewust waren van de politieke dimensie van hun actie of dat zij, zoals de het grootste deel van de hongerstakers, protesteerden tegen hun verblijf in de cel. Onderzoek zal ook nodig zijn om na te gaan hoe dit soort politieke hongerstakingen zich verderzette tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Verschillende artikels die ik vond in kranten tot 1950 geven aan dat hongerstakingen na het interbellum een zaak lijken te worden van extreemrechts: degenen die in het nieuws kwamen met dit soort acties waren collaborateurs, krijgsgevangenen en incivieken.

Bibliografie

1. Primaire Bronnen

Archivalia

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht

Archief van de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Vorst

Archiefblok BE-A0541.320

Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten.

Doos 1: 1922-1931

Dagboeken van de arts-antropoloog, Mannenafdeling,

Doos 2: 1 jan. 1932 - 20 aug. 1933

Doos 3: 13 apr. 1935 - 17 mrt. 1936

Doos 4: 17 mrt. 1936 - 4 feb. 1937

Doos 5: 4 feb. 1937 - 11 jan. 1938

Doos 6: 13 jan. - 16 dec. 1938

Doos 7: 17 dec. 1938 - 4 nov. 1940

Dagboeken van de verpleegsters. Vrouwenzaal.

Doos 19: 1 mei 1927 - 17 maart 1930

Doos 22: 25 mei 1934 - 20 oktober 1936

Dagboeken van de verplegers. Mannenzaal A.

Doos 42: 27 november 1927 - 19 maart 1928

Doos 44: 26 juni - 13 oktober 1928

Doos 51: 14 april - 16 november 1930

Doos 55: 15 november 1931 - 19 februari 1932

Doos 56: 20 februari - 11 juni 1932

Doos 57: 13 juni - 8 augustus 1932

Doos 58: 9 augustus - 8 oktober 1932
Doos 79: 3 augustus - 7 oktober 1935
Doos 80: 8 oktober - 21 december 1935.
Doos 82: 26 februari - 1 mei 1936.
Doos 83: 2 mei - 5 juli 1936.
Doos 90: 26 augustus - 23 oktober 1937
Doos 91: 24 oktober - 15 december 1937
Doos nr. 95: 8 juni - 2 augustus 1938
Doos nr. 96: 3 augustus - 25 september 1938
Doos 100: 24 maart - 29 mei 1939

-Algemeen Rijksarchief 2 –depot Joseph Cuvelier

Morele dossiers gevangenis Vorst en Sint-Gillis

Nrs.: 91524 (Jacques De Keyser), 21772 (Alexandre Stegman), 114836 (Marcel Henri Boes), 49347 (Emmanuel Lewkowicz), 31180 (Casimir Plovie), 25376 (Guillaume De Rosa), 37098 (Rodolf Guelton), 4857 (Marie-Thérèse Dock), 13692 (Richard Blumentahl), 87876 (Guillaume Smits), 39947 (Raymond Stechele), 46112 (Oscar Kuhl).

Krantenartikels gebruikt voor discoursanalyse.

“De dienstweigeraar Simoens voor het Krijgshof.” *De Schelde*, 11 september 1932, 2.
“Een moordenaar in hongerstaking te Brussel.” *Vooruit*, 3 februari, 1932, 2.
“Il fait la grève de la faim mais on l'alimente de force.” *La Dernière Heure*, 3 februari, 1928.
“In het parlement.” *De Schelde*, 25 juni, 1932, 3.
“De hongerstaking te Reckheim.” *Het Laatste Nieuws*, 25 juni, 1930, 1.
“De hongerstaking te Reckheim.” *De Standaard*, 25 juni, 1930, 2.
“De zaak Simoens, een onderzoek gelast.” *Het Laatste Nieuws*, 22 oktober 1932, 3.
“De misdaad der Goudstraat.” *De Standaard*, 3 februari, 1928
“Roger Simoens mourra si....” *Le Peuple*, 19 oktober 1932, 1.

“Simoens de Dienstweigeraar: Hongerstaking en voorlopige in vrijheid stelling.” *Nieuws Van Den Dag*, 23 oktober, 1932, 3.

“Une interpellation de M. Hermans.” *Le Peuple*, 25 juni 1930, 2.

Gedrukte bronnen

Cuylits, Jean. “Les lavements nutritifs.” *Bulletin de la Société de médecine mentale*, December, 1910.

Kovalevsky, Pavel Ivanovic. *Hygiène et traitement des maladies mentales et nerveuses*. Parijs: F. Alcan, 1890.

Raynier, Julien en Beaudouin, Henri. “Le régime alimentaire des Asiles d’aliénés.” *L’Aliéniste français: bulletin de l’Association amicale des médecins des établissements public d’aliénés*. Année 1934 (1934): 237-266.

Vervaeck, Louis. “Une expérience de législation de défense sociale.” *L’Hygiène Mentale* 28 nr 2 (1933): 125-162.

Kranten

Bernaers, Dietert. “Veldslag verloren.” *Het Laatste Nieuws*, 25 april, 2012, 6.

Danan, Alexis. “Haut les mains! ou la machine à guérir les mauvais garçons.” *Paris-Soir*, 22 april 1931, 2. Te raadplegen via <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k76390400.r=%22haut%20les%20mains%22alexis%20danan?rk=193134;0>

Erkul, Ayfer. “Vrouw in hongerstaking wegens geschil met verzekeraar.” *De Morgen*, 28 juni, 2001, 3.

Erkul, Ayfer. “Koppig vasten tot de dood.” *De Morgen*, 12 oktober, 2002, 54.

Erkul, Ayfer. “Een rondleiding door de mensendierentuin.” *De Morgen*, 13 Maart, 2010, 24-27.

“Farid ‘Le Fou’ opnieuw in hongerstaking.” *Het Laatste Nieuws*, 29 maart, 2016, 13.

McKittrick, David, Peter Murtagh, en Fionnuala O'Connor. 2016. “Bobby Sands died 35 years ago today: how The Irish Times covered the news.” *The Irish Times*, 5 Mei, 2016. <http://www.irishtimes.com/culture/books/bobby-sands-died-35-years-ago-today-how-the-irish-times-covered-the-news-1.2636487>.

Roggeman, Bart en Wouters, Greet. “Ik ga door tot de dood.” *Gazet van Antwerpen*, Metropool Noord, 31 Juli, 2012, 12.

Rogiers, Filip. “Kroniek van 22 dagen hongerstaking.” *De Morgen*, 16 augustus, 2003, 6.

Shaheen, Kareem. “Two Turkish educators on hungerstrike detained by police.” *The Guardian*. 22 mei 2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/may/22/two-turkish-educators-on-hunger-strike-detained-by-police>.

Smyth, Diane. “Mathias Depardon on hunger strike against detention by Turkish authorities British Journal of Photography.” *British Journal of Photography*, 24 mei, 2017. <http://www.bjp-online.com/2017/05/mathias-depardon-on-hunger-strike-against-detention-by-turkish-authorities/>.

Terryn, Jean-Pierre. “Drie jaar onschuldig in cel.” *Krant van West-Vlaanderen/Roeselare*, 13 Maart, 2015, 4.

Vandebroek, Nancy. “Naar Hasselt of sterven.” *Het Belang van Limburg*, 5 mei 2007, 21.

Yuhas, Alan. “Controversial 'rectal feeding' technique used to control detainees' behaviour.” *The Guardian*, 16 Maart 2017. <https://www.theguardian.com/us-news/2014/dec/09/cia-report-rectal-feeding-detainees>.

2. Geraadpleegde literatuur

Andrews, Kenneth T., en Michael Biggs. "The Dynamics of Protest Diffusion: Movement Organizations, Social Networks and News Media in the 1960 Sit-Ins." *American Sociological Review* 71 (2006): 752-777.

Benford, Robert D., en David A. Snow. "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment." *Annual Review of Sociology* 26 (2000): 611-639.

Biggs, Michael. "How Repertoires Evolve: The Diffusion of Suicide Protest in the Twentieth Century." *Mobilization: An International Quarterly* 18 nr. 4 (2013): 407-428.

Biggs, Michael. "The Rationality of Self-Inflicted Suffering: Hunger strikes by Irish Republicans 1916-1923." *Sociology Working Papers* 3 (2007): 2.

Boltanski, Luc, Yann Darré, en Marie-Ange Schiltz. "La dénonciation." *Actes de la recherche en sciences sociales* 51 (1984) 3-50.

Casile-Hugues, Geneviève. *La grève de la faim au milieu carcéral: : à travers le cas de la Maison d'arrêt des Baumettes de 1975 à 1983*. Aix-en-Provence: Presses universitaires d'Aix-Marseille, 1994.

Christiaensen, Stef. "Historische ontwikkelingen in de strafrechtsbedeling beschouwd vanuit het perspectief van humanisering en menselijke waardigheid." In *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, eds. Maria Bouverne-De Bie, Kristine Kloeck, Wilfried, Roose, Rudi Meyvis en John Vanacker, 250-253. Gent: Academia Press, 2002.

Crawford, Elizabeth. *The Women's Suffrage Movement: A reference Guide 1866-1928*. Londen: UCL Press, 1999.

De Bens, Els. *De Pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers. Gisteren, vandaag en morgen*. Leuven: LannooCampus, 2007 .

- De Bont, Raf. "Meten en Verzoenen. Louis Vervaeck en de criminele antropologie 1900-1940." In *Degeneratie in België 1860-1940. Een geschiedenis van ideeën en praktijken*, eds. Jo Tollebeek, Geert Vanpaemel en Kaat Wils, 196-197. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2003.
- Bruno De Wever. *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*. Tielt: Lannoo, 1994.
- Fairclough, Norman. *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. Londen: Routledge, 2003.
- Fairclough, Norman. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. Londen/New York: Longman, 1995.
- Fairclough, Norman. *Language and Power*. Harlow: Longman, 1989.
- Foucault, Michel. *Discipline, Toezicht en Macht: de geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij, 2010.
- Gibson, Mary. "Cesare Lombroso and Italian Criminology." In *The History of Criminology in International Perspective*, eds. Peter Becker en Richard F. Wetzell, 142. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Greckhamer, Thomas, William W. Rucks, Catherine M. Rucks, en Sebnem Cilesiz. "Rigor, Transparency, Evidence and Representation in Discourse Analysis: Challenges and Recommendations." *International Journal of Qualitative Methods* 13 (2014): 422-443.
- Hall, Stuart. "Foucault: Power, Knowledge and Discourse." In *Discourse Theory and Practice: A Reader*, eds. Margaret Wetherell, Stephanie Taylor en Simon J. Yates. Londen: Sage, 2001.
- Hall, Stuart, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke, en Brian Roberts, *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*. Londen: The Macmillan Press Ltd, 1978.

Haslam, S. Alexander, en Stephen Reicher. "When prisoners take over the prison: A social psychology of resistance." *Personality and Social Psychology Review* 16 nr. 2 (2012): 154-179.

Howland, Corinna. "To Feed or Not to Feed: Violent State Care and the Contested Medicalization of Incarcerated Hunger-Strikers in Britain, Turkey and Guantanamo Bay." *New Zealand Sociology* 28 nr 1 (2013). Via <http://www.questia.com/read/1P3-3061176311/to-feed-or-not-to-feed-violent-state-care-and-the>.

Jorgensen, Marianne, en Louise J. Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Method*. Londen: Sage, 2002.

Lecarpentier, Damien. "Cesser de s'alimenter pour contraindre une autorité : la grève de la faim comme pratique protestataire." *Cahiers d'économie et sociologie rurales* 80 (2006): 75-92.

Machin, Amanda. "Hunger Power: The embodied protest of the political hunger strike." *Interface: a journal for and about social movements* 8 nr. 1 (2016): 157-180.

Maes, Eric. *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*. Antwerpen/Apeldoorn: Maklu, 2009.

Mandela, Nelson Rohihlahla. *Long Walk To Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela*. Boston: Little, Brown and Company, 1994.

Miller, Ian. *A History of Force Feeding: Hunger Strikes, Prisons and Medical Ethics, 1909–1974*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2016.

Mills, Sara. *Discourse*. Londen: Routledge, 2004.

Mudde, Cas. *The ideology of the extreme Right*. Manchester/New York: Manchester University Press, 2000.

Neys, Achiël, en Tony Peters. “De geschiedenis van het gevangeniswezen.” In *Tralies in de weg. Het Belgische gevangeniswezen: historiek, balans en perspectieven*, eds. Achiël Neys, Tony Peters, Freddy Pieters en Johan Vanacker. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 1994.

Radzinowicz, Leon. *Adventures in Criminology*. New York: Routledge, 1999 .

Scanlan, Stephen, Laurie Cooper Stoll, en Kimberly Lumm. 2008. “The hunger strike and nonviolent action, 1906-2004.” In *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, ed. Patrick G. Coy, 275 - 323. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2008.

Sharp, Gene. *Sharp's Dictionary of Power and Struggle: Language of Civil Resistance in conflicts*. New York: Oxford University Press, 2012.

Siméant, Johanna. *La grève de la faim*. Parijs: Presses de Sciences Po, 2009.

Siméant, Johanna. “L'efficacité des corps souffrants : le recours aux grèves de la faim en France.” *Sociétés contemporaines* 31(1998): 59-86.

Smith, Catrin. “Punishment and pleasure: women, food and the imprisoned body.” *The Sociological Review* 50 nr. 2 (2002): 197–214.

Tarrow, Sidney. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Tilly, Charles. *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*. New York: Routledge, 2016.

Van Dijk, Teun A. *Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Introduction*. Barcelona: Pompeu Fabra University, 2000. Via <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Ideology%20and%20discourse.pdf>

Van Dijk, Teun A. "The interdisciplinary study of news as discourse." In *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*, eds. Klaus Bruhn Jensen en Nicholas W. Jankowski, 108-120. Londen/New York: Routledge, 1991.

Vernon, James. *Hunger: A Modern History*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.

Waismel-Manor, Israel. "Striking Differences: Hunger Strikes in Israel and the USA." *Social Movement Studies* 4 nr. 3 (2005): 281–300.

Wall, Jeffrey D., Bernd Carsten Stahl, en A. F. Salam. "Critical Discourse Analysis as a Review Methodology: An Empirical Example." *Communications of the Association for Information Systems* 37 nr. 1 (2015): 257–285.

Bijlage I: dossiers gedetineerden

Hieronder staan de dossiers van de gedetineerden die een hongerstaking deden. Van sommigen zijn vrij veel gegevens beschikbaar, van anderen slechts een notering in het register voor in- en uitgaande gevangenen. Achter de naam van de gedetineerde heb ik de maand en het jaar dat ze een hongerstaking deden gezet. De dossiers zijn te vinden in het Algemeen Rijksarchief Anderlecht en het Algemeen Rijksarchief 2- depot Joseph Cuvelier.

Salvatore Esposito (januari 1925)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten. 1922-1931.

Jacques De Keyser (februari 1928)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, Doos 42: 27 november 1927 - 19 maart 1928.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten, 1922-1931

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 91524

Vladimir Revos (oktober 1928)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten. 1922-1931.

Alexandre Arnaud (maart 1928)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten. 1922-1931.

Joseph Taronichvily (september 1928)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, Doos 44: 26 juni - 13 oktober 1928

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten. 1922-1931.

Clotilde Arnault (December 1929)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verpleegsters vrouwenzaal, Doos 19: 1 mei 1927 - 17 maart 1930.

Alexandre Stegman (oktober 1930)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, Doos 51: 14 april - 16 november 1930

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Doos 1, register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten. 1922-1931.

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 21772.

Alexis Romanoff (december 1930)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten. 1922-1931.

Marcel Henri Boes (maart 1931)

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 114836

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten: 1922-1931.

Camille Vandermaelen (januari 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 55: 15 november 1931 - 19 februari 1932.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos nr. 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Friede Pinthus (februari 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Emmanuel Lewkowicz (maart 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 57: 13 juni - 8 augustus 1932.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos nr. 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 49347.

Casimir Plovie (maart 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 31180

David Robert Meissner (maart 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos nr. 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933

Luigi Camisoli (april 1932)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933

Guillaume De Rosa (april 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 56: 20 februari - 11 juni 1932.

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 25376

Rodolf Guelton (april 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, Doos 56: 20 februari- 11 juni 1932.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 37098

Feruccio Lanivari (mei 1932)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Auguste Annibaliano (mei 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, Doos 56: 20 februari - 11 juni 1932.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Mozeck Zalewski (augustus 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 58: 9 augustus - 8 oktober 1932.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Izaeck Rosenblatt (augustus 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, doos 1, Register van in- en uitgaande gedetineerden en verdachten. 1922-1931.

Joseph Luchetti (september 1932)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal Doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Oreste Bondi (april 1933)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Marie-Thérèse Dock (juni 1934)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verpleegsters vrouwenzaal, doos 22: 25 mei 1934 - 20 oktober 1936

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 4857.

Gustave Plottka (januari 1935)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 2: 1 januari 1932 - 20 augustus 1933.

Charles Fabricatori (april 1935)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 3: 13 april 1935 - 17 maart 1936.

Jozef Vandeweyer (augustus 1935)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 79: 3 augustus - 7 oktober 1935.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 3: 13 april 1935 - 17 maart 1936.

Richard Blumentahl (september 1935)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 3: 13 april 1935 - 17 maart 1936.

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 13692

A. De Wysocka (vrouw, geen voornaam) (september 1935)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verpleegsters vrouwenzaal, Doos 22: 25 mei 1934 - 20 oktober 1936

Leonard Koller (december 1935)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 80: 8 oktober - 21 december 1935.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 80: 22 december 1935 - 25 februari 1936.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 3: 13 april 1935 - 17 maart. 1936

Luigi Mosconi, (december 1935)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 80: 8 oktober - 21 december 1935.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 3: 13 april 1935 - 17 maart 1936.

Guillaume Smits (april 1936)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 82: 26 februari - 1 mei 1936.

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 87876.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 4: 17 maart 1936 - 4 februari 1937.

Francois Somers (mei 1936)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 83: 2 mei -5 juli 1936.

Jean Meggery (mei 1936)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 4: 17 maart 1936 - 4 februari 1937.

Jacques Michiels (december 1936)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 4: 17 maart 1936 - 4 februari 1937.

Raymond Stechele, (oktober 1937)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 90: 26 augustus - 23 oktober 1937.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 91: 24 oktober - 15 december 1937.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 5: 4 februari 1937 - 11 januari 1938

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 39947.

Louis Lauwers (juni 1938)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos nr. 95: 8 juni - 2 augustus 1938.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos nr. 96: 3 augustus - 25 september 1938.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 6: 13 januari - 16 december 1938.

Ferdinand D'hooge (augustus 1938)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 96: 3 augustus - 25 september 1938.

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 6: 13 januari - 16 december 1938.

Oscar Kuhl (september 1938)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 6: 13 januari - 16 december 1938.

-Algemeen Rijksarchief 2 depot Joseph Cuvelier, Gevangenis Vorst, Morele dossiers van gevangenen, dossier 46112

René Popels (november 1938)

Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 6: 13 januari - 16 december 1938.

Théofile Fal (maart 1939)

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van verplegers mannenzaal A, doos 100: 24 maart - 29 mei 1939.

-Algemeen Rijksarchief Anderlecht, Archief van de Psychiatrische Afdeling van de gevangenis van Vorst, 1922-1976, BE-A0541.320, Dagboeken van de arts-antropoloog, mannenzaal, doos 7: 17 december 1938 - 4 november 1940.

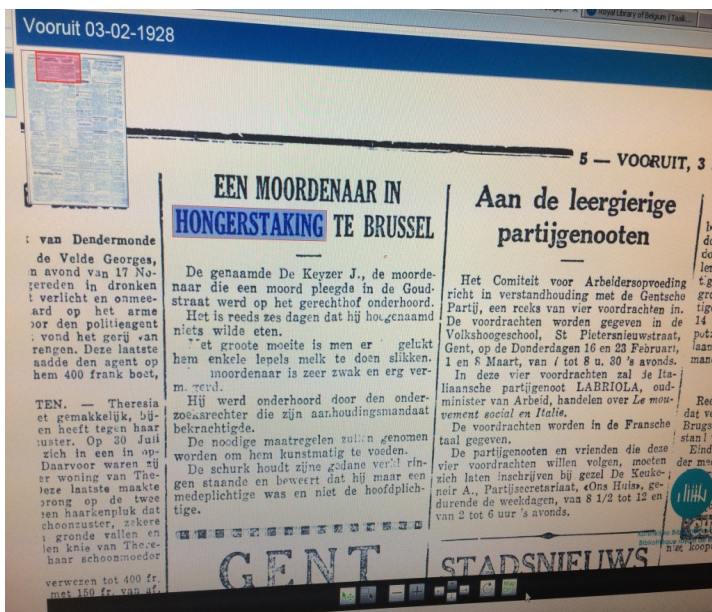
Bijlage 2: Gebruikte krantenartikels

De zaak Jacques De Keyser

Afbeelding 4 "Il fait la grève de la faim mais on l'alimente de force", La Dernière Heure, 3 februari 1928 (eigen foto)

Afbeelding 5 "Een moordenaar in hongerstaking te Brussel", Vooruit, 3 februari 1932 (eigen foto)

Afbeelding 6 "De misdaad der Goudstraat", De Standaard, 3 februari 1928

Standaard (De) 03-02-1928

in dezelfde breede Ko

NIEUWS

erfeval. — Erw. heer A...
 in te Duda... den 27sten
 is aldaar overleden den 3den Februari m
 onderdom van 46 jaar.

BERG THABOR, Nationaal Werk, Vereniging
 r wint...vond doel, onder de hooge Bescher
 van 't Belgisch Entoesaat, ten roordele van
 ren met tering bedragen 1.500 bedden in schil
 blige en gezonde ligging, aan de zee, rond de
 stad, in de marthoudeden van de Kempen, op
 oorzakten van de Ardennen, op de steile roe
 an de Maas, in de streek van de wondergroten
 ten en Rochefort, wa
 len over 't Werk spreken toekomenden Zon
 3 Februari, in alle missen.

Peter Felicean, Van Humberk, Gardiaan der
 rbrooders te Brussel, in de kerk van den
 monius van Padoua, te Sint-Gillis-Vorst (Brus
 sel).

Peter Deharrang, S. J. Leeraar van Rhetor
 aan het Sint-Michielscollege, te Brussel, in de
 van Guldmeis.

V. Ter Kameren, te Elsene (Brussel), worden
 giften stellen ook in dank aanva. J. worden
 M. Pastoor van Sint-Remi, Gemachtigde Beheer
 in den Thabor Berg, Ourthestr. n. 22, Brussel
 nro 6133, Postcheek 47157.

H. Pastoor van heel 't land die verlangten
 middelen in te zamelen voor 't plaatsen van
 wakte kleine parochiën in de gestichten van
 Thabor Berg mogen zich wenden tot M. Pastoor
 int-Remi, een predikant van den Thabor Berg
 n Zondag naar beliefe het Werk komen mit
 in alle missen; de bruto ontraant der omh
 liffte heel en gansch in de - rochie om miltit
 bestad te worden in de - rochie om miltit

usme luyt, moet te bed blijven.

DE MISDAAD DER GOUDSTRAAT

Wij vernemen nog dat De Keyser sinds
 hij in België is aangekomen, aan hondersta
 king doet. Woensdag en Donderdag heeft
 hij in het gevang van Vorst geen het minste
 voedsel willen nemen. Men heeft hem met
 geweld eenige lepels melk doen slikken.

De Keyser ziet er anders niet zeer ver
 zwakt uit. Hij zit in een geschrompeld in zijn
 cel. De psychiater Dr. Vervaeck zal zijne
 geestvermogens onderzoeken. Donderdag
 voormiddag werd De Keyser ondervraagd
 door den heer onderzoeksrechter De Bell,
 die hem onder aanhoudingsbevel heeft ge
 plaatst.

Volgens de eerste verklaringen die de ma
 gistraat mocht aantekenen schijnt De Key
 ser de moord te willen doen doorzaan als
 zijnde geschied gelijk hij te Parijs bij zijne
 aanhouding heeft verhaald. Hij zegde toen
 dat hij een medeplichtige had, dat deze Ma
 lacrida dood sloeg bij middel van het stoo
 fdeksel en dat ook die alleen het in stukken
 snijden had bedreven. Hij voegde erbij dat
 hij na de misdaad met dien medeplichtige
 op de St Jansplaats een taxi had genomen.
 Dit alles is onjuist: de taxiwoerder is te
 ruggevonden en verklaarde dat De Keyser
 alleen was wanneer hij hem heeft aangeroe
 pen. Dan nog hebben de wetsdokters vast
 gesteld bij de lijkschouwing dat Malacrida
 niet gedood was met een stooftdeksel, maar
 dat hij gewurgd werd en dan de keel over
 gesneden.

De ondervraging van den moordenaar is
 verre van gedaan. Men denkt wel dat De
 Keyser op zijne eerste verklaringen zal te

... den aange
 lans van 31 Decem
 gewone winst voors
 posten, winst die b
 werden nagekomen.

Ten laatste, me
 d'Outremer en op h
 voor over te gaan t
 notwithstanding op eerst
 nominale waarde va
 108.000 kunnen
 prijs van frank 1,25
 van de 108.000 besta
 104.000 zullen di
 Deze, tegen de voor
 deelen, hetgeen zal i
 reserveaandeelen vo
 Na die verschille
 frank bedragen en he
 Al deze voorstell
 deelhouders, die met
 vergndering van 7 Fe
 Wij zullen tegeelij
 den duur der Maats
 de statuten toe te bre
 De dagorde van d
 het Belgisch Staatsbla

LOUIS HATRANY T VEROORD

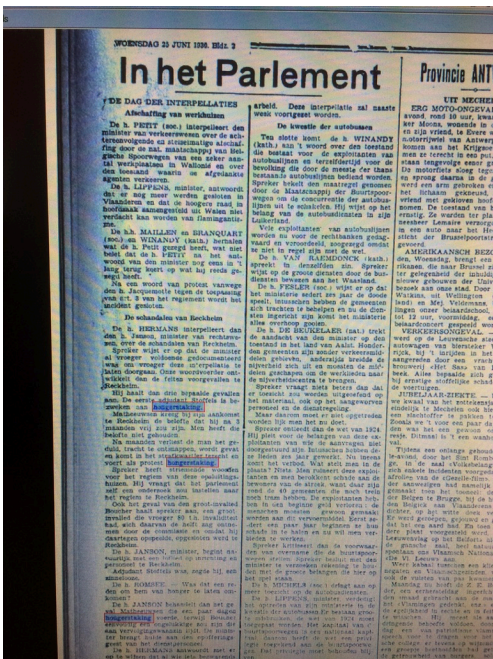
Boe
 (Havas). — Louis Hatra
 tot 7 jaar dwangarbeid, 100
 100.000 pengros financiële s
 de Schatkist, tot terugbetaal

De hongerstaking te Reckheim

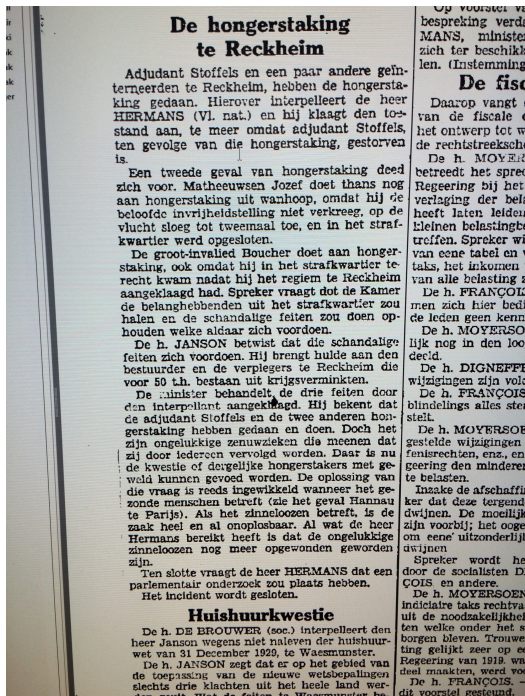
Afbeelding 7 "De hongerstaking te Reckheim", Het Laatste Nieuws, 25 juni 1930 (eigen foto)

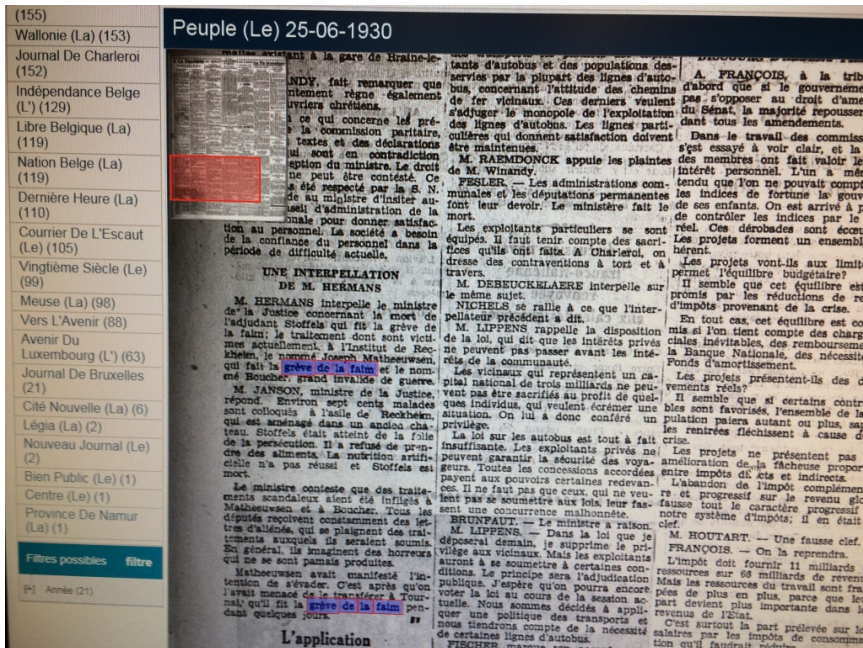
Afbeelding 8 "In het parlement", De Schelde, 25 juni 1932 (eigen foto)

Afbeelding 9 "De hongerstaking te Reckheim", De Standaard, 25 juni 1930 (eigen foto)

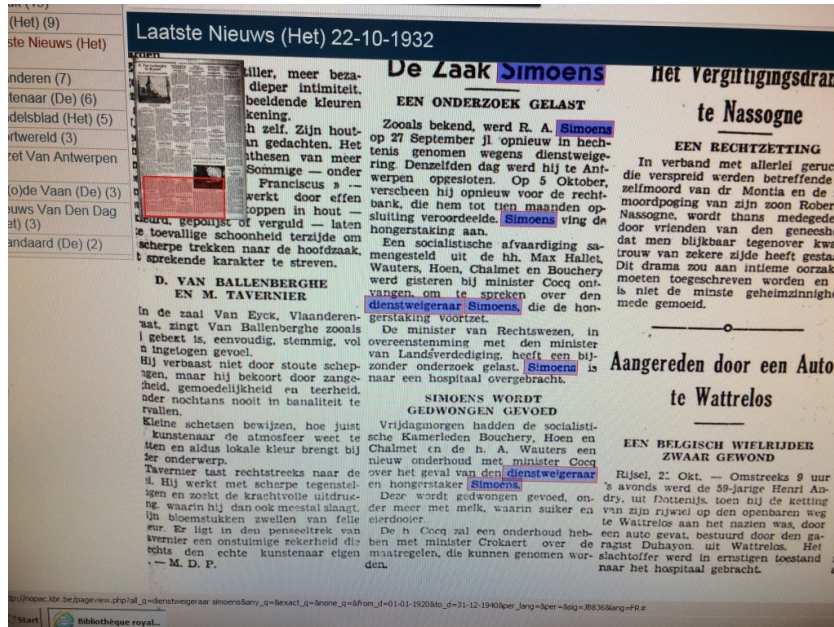

Afbeelding 10 "Une interpellation de M. Hermans", Le Peuple, 25 juni 1930 (eigen foto)

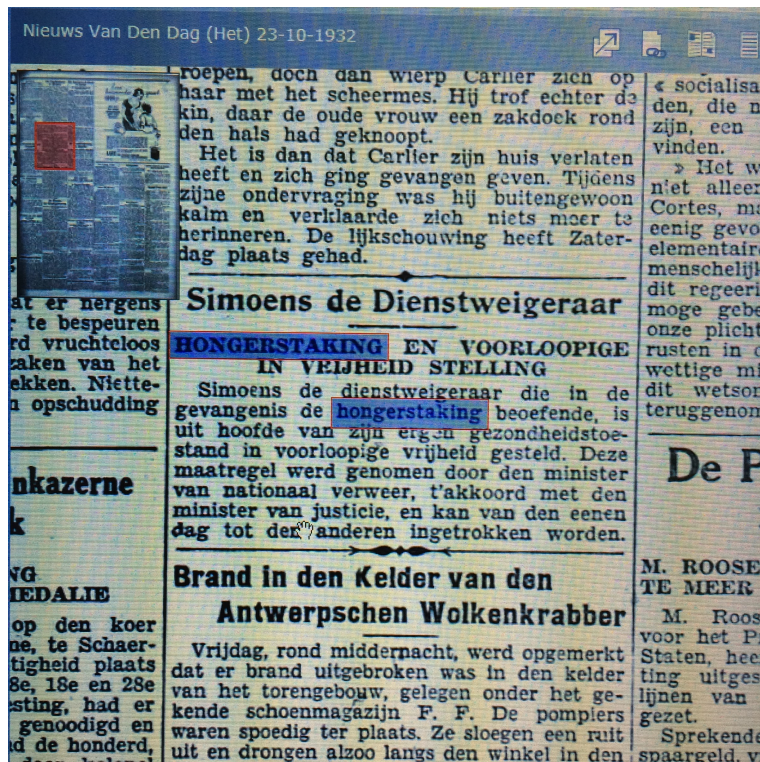

De zaak Roger Simoens

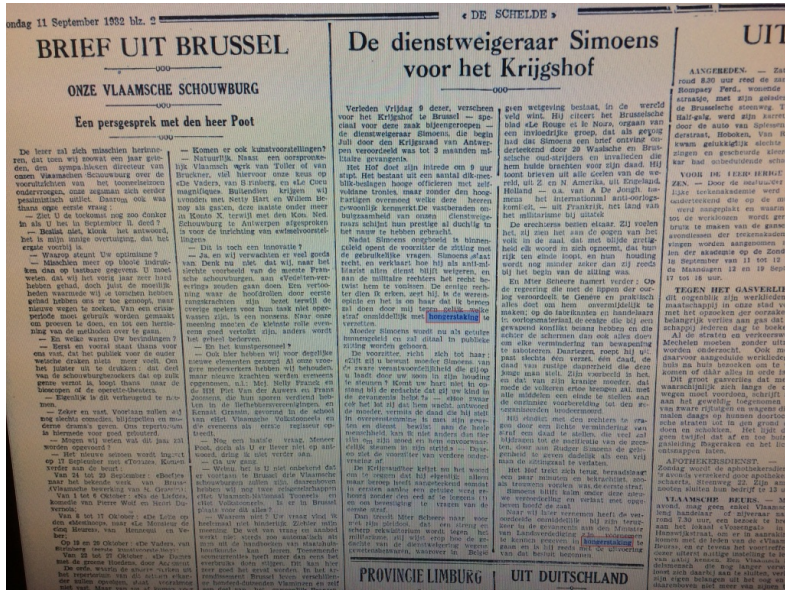
Afbeelding 11 "De zaak Simoens, een onderzoek gelast", Het Laatste Nieuws, 22 oktober 1932 (eigen foto)

Afbeelding 12 "Simoens de Dienstweigeraar: Hongerstaking en voorlopige in vrijheid stelling", Nieuws Van Den Dag, 23 oktober 1932 (eigen foto)

Afbeelding 13 "De dienstweigeraar Simoens voor het Krijgshof", De Schelde, 11 september 1932 (eigen foto)

Afbeelding 14 "Roger Simoens mourra si...", Le Peuple, 19 oktober 1932 (eigen foto)

